

8

КИЇВ-1980

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Ленінські принципи інтернаціональної єдності : сучасність
- Українсько-молдавські історичні зв'язки
- Культурне і наукове співробітництво між УРСР і МРСР в умовах розвинутого соціалізму
- Метод історичного пізнання в працях В. І. Леніна

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), Ю. В. Бабко, П. Л. Варгатюк, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), П. М. Калениченко, А. Ф. Кізченко, М. В. Коваль (заст. головного редактора), М. Ф. Котляр, В. В. Кузьменко, М. Н. Лещенко, І. М. Мельникова, Л. П. Нагорна, А. В. Санцевич, Ф. П. Шевченко,
М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції Г. Я. Туранська

Адреса редакції

252001, Київ-1, вул. Кірова, 4

Телефон 29-62-34

Художній редактор *Б. В. Сушко*

Технічний редактор *І. Ф. Міхалкіна*

Коректор *М. П. Кацин*

Здано до набору 7.07.80. Підп. до друку 14.08.80. БФ 31972. Формат 70х108¹/₁₆. Вис. друк.
Ум. друк. арк. 14,0. Обл.-вид. арк. 15,17. Тираж 4560 пр. Зам. К-89.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, Рєпіна, 3.
Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 8 (233), 1980, август. (На украинском языке).
Научный журнал Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС.
Основан в 1957 г. Выходит 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кірова, 4.
Типография издательства «Київська правда», Киев-30, 252030, ул. Леніна, 19.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 8 (233)

СЕРПЕНЬ

1980

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

Назустріч XXVI з'їзду КПРС.

Актуальні проблеми комуністичного будівництва

- Мельниченко В. Ю. Ленінські принципи інтернаціональної єдності і су-
часність 5

40-річчя утворення Молдавської РСР

- Комаренко Н. В. Українсько-молдавські історичні зв'язки 19
Брега Г. С. Культурне і наукове співробітництво між УРСР і МРСР в умо-
вах розвинутого соціалізму 30

Методологія та методика історичних досліджень

- Маслов М. М. (Москва). Метод історичного пізнання в працях В. І. Леніна . . 41

ПОВІДОМЛЕННЯ

З історії дружби народів та інтернаціональних зв'язків

- Лихолобова З. Г. (Донецьк). Співдружність робітників Донбасу та інших
промислових районів у період соціалістичної реконструкції 52
Шаповалова Н. С. (Харків). Зарубіжні робітничо-селянські делегації в Укра-
їнській РСР (1926—1932 рр.) 61

З історії союзу робітничого класу і селянства

- Денисенко Г. Г. Роль комсомольських організацій у зміцненні союзу робіт-
ничого класу і колгоспного селянства України (1943—1945 рр.) 69
Нігальчук О. М. Більшовицькі організації в боротьбі за зміцнення союзу
робітничого класу і біднішого селянства України (березень — жовтень
1917 р.) 76

З досліджень у галузі спеціальних історичних дисциплін

- Іваньков П. О. (Москва). Співробітництво істориків і картографів у роз-
робці науково-довідкових історичних карт 85

* * *

- Яценюк П. І. (Чернівці). Науково-технічні товариства західних областей
УРСР у дев'ятій п'ятиріччі 90
Давидюк А. Т. (Вінниця). Ленінський призов до ударних бригад у 1930 р. . 98
Стовбун Р. І. (Полтава). Літературні і наукові зв'язки між українським і
молдавським народами у пореформений період (1861—1900 рр.) . . . 104

ЗАМІТКИ

Оснач М. В. Роль боротьби СРСР за скорочення озброєнь у поданні допомоги країнам, що розвиваються (1960—1970-і роки)	114
Моргаєнко О. П. Утворення і початок діяльності Всеукраїнського товариства культурного зв'язку з закордоном	120

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Кутузов О. П. Застосування наочності при проблемному вивченні історії КПРС	125
--	-----

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО

Кулинич І. М., Павленко О. Г. (<i>Ужгород</i>). Ф. Фішер про загарбницькі плани німецького імперіалізму в першій світовій війні	135
---	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Калакура Я. С., Котенко В. П. (<i>Харків</i>). П. Ф. Ковальський. КПСС — організатор подъема производительности труда шахтеров Донбасса	143
Носковський А. А., Навроцький М. О. Совершенствовать стиль комсомольской работы	144
Кучер О. О. (<i>Харків</i>), Шейко В. М. (<i>Харків</i>). Культурне будівництво в Українській РСР. 1917—1927. Збірник документів і матеріалів	146
Зеніна А. М., Шаталіна Є. П. Сквозь бурю времени. Воспоминания участниц революционного движения и социалистического строительства на Украине и в Молдавии	148
Котляр М. Ф., Толочко П. П. Советская историография Киевской Руси. Советское источниковедение Киевской Руси	149
Сохань П. С., Павленко В. В. Г. Чернявський, Д. Мічев. Радянська громадськість і революційний рух в Болгарії. 1923—1944	152

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Бойко О. Д. Наукова рада з проблеми «Історія Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни на Україні»	154
Забарко Б. М. Вшанування А. М. Шлепакова з нагоди його ювілею	155
Теми дисертацій і монографій	157
<u>Антон Григорович Слюсарський</u>	160
<u>Олександр Степанович Кудлай</u>	160

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Навстречу XXVI съезду КПСС.

Актуальные проблемы коммунистического строительства

- Мельниченко В. Е. Ленинские принципы интернационального единства и современность 5

40-летие образования Молдавской ССР

- Комаренко Н. В. Украинско-молдавские исторические связи 19
Брега Г. С. Культурное и научное сотрудничество между УССР и МССР в условиях развитого социализма 30

Методология и методика исторических исследований

- Маслов Н. Н. (Москва). Метод исторического познания в трудах В. И. Ленина 41

СООБЩЕНИЯ

Из истории дружбы народов и интернациональных связей

- Лихолобова З. Г. (Донецк). Содружество рабочих Донбасса и других промышленных районов в период социалистической реконструкции 52
Шаповалова Н. С. (Харьков). Зарубежные рабочие-крестьянские делегации в Украинской ССР (1926—1932 гг.) 61

Из истории союза рабочего класса и крестьянства

- Денисенко Г. Г. Роль комсомольских организаций в укреплении союза рабочего класса и колхозного крестьянства Украины (1943—1945 гг.) 69
Нигальчук Е. М. Большевицкие организации в борьбе за укрепление союза рабочего класса и беднейшего крестьянства Украины (март—октябрь 1917 г.) 76

Из исследований в области специальных исторических дисциплин

- Иваньков П. А. (Москва). Сотрудничество историков и картографов в разработке научно-справочных исторических карт 85

* * *

- Яценюк П. И. (Черновцы). Научно-технические общества западных областей УССР в девятой пятилетке 90
Давидюк А. Т. (Винница). Ленинский призыв в ударные бригады в 1930 г. 98
Стовбун Р. И. (Полтава). Литературные и научные связи между украинским и молдавским народами в пореформенный период (1861—1900 гг.) 104

ЗАМЕТКИ

- Оснач М. В. Роль борьбы СССР за сокращение вооружений в оказании помощи развивающимся странам (1960—1970-е годы) 114
Моргаенко А. П. Образование и начало деятельности Всеукраинского общества культурных связей с заграницей 120

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

- Кутузов А. П. Применение наглядности при проблемном изучении истории КПСС 125

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

- Кулинич И. М., Павленко А. Г. (Ужгород). Ф. Фишер о захватнических планах германского империализма в первой мировой войне 135

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

- Калакура Я. С., Котенко В. П. (Харьков). П. Ф. Ковальский. КПСС — организатор подъема производительности труда шахтеров Донбасса 143
Носковский А. А., Навроцкий Н. А. Совершенствовать стиль комсомольской работы 144

Кучер А. Е. (Харьков), Шейко В. Н. (Харьков). Культурне будівництво в Українській РСР. 1917—1927. Збірник документів і матеріалів . . .	146
Зеніна А. Н., Шаталіна Е. П. Сквозь бурю времени. Воспоминания участниц революционного движения и социалистического строительства на Украине и в Молдавии . . .	148
Котляр Н. Ф., Толочко П. П. Советская историография Киевской Руси. Советское источниковедение Киевской Руси . . .	149
Сохань П. С., Павленко В. В. Г. Чернявский, Д. Мичев. Советская общественность и революционное движение в Болгарии 1923—1944 . . .	152

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Бойко Е. Д. Научный совет по проблеме «История Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войны на Украине» . . .	154
Забарко Б. М. Чествование А. Н. Шлепакова по случаю его юбилея . . .	155
Темы диссертаций и монографий . . .	157
<u>Антон Григорьевич Слюсарский</u> / . . .	160
<u>Александр Степанович Кудлай</u> . . .	160

Статті

Назустріч XXVI з'їзду КПРС. Актуальні проблеми комуністичного будівництва

В. Ю. МЕЛЬНИЧЕНКО (Київ)

ЛЕНІНСЬКІ ПРИНЦИПИ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ І СУЧАСНІСТЬ

Найважливіше джерело всеперемагаючої сили ленінізму полягає в тому, що в самій його суті закладено пролетарський інтернаціоналізм. Цей фундаментальний висновок зроблений Центральним Комітетом нашої партії на основі теоретичного розвитку і практичного втілення в життя марксистсько-ленінського принципу пролетарського інтернаціоналізму — одного з головних, за словами Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва, принципів марксизму-ленінізму¹.

В. І. Ленін не тільки всебічно розкрив характер і зміст інтернаціоналізму в нових історичних умовах, відродив спотворені опортуністами II Інтернаціоналу його найважливіші принципи, висунуті К. Марксом і Ф. Енгельсом, а й розвинув далі марксистське вчення про пролетарський інтернаціоналізм, збагатив його принципово новими положеннями і висновками.

Глибоко справедлива думка про те, що немає і не може бути марксизму без усього нового, що вніс у його розвиток В. І. Ленін, повною мірою стосується й видатного вкладу Володимира Ілліча у теорію і практику пролетарського інтернаціоналізму.

Якщо говорити узагальнено, то цей вклад включає:

— розкриття історичного значення пролетарського інтернаціоналізму як справжнього критерію революційності в сучасну епоху, як найважливішої запоруки перемог міжнародного пролетаріату, комуністичних і робітничих партій;

— обґрунтування у нових історичних умовах дійового характеру пролетарського інтернаціоналізму, необхідності втілювати його у повсякденній практиці комуністів;

— розробку центрального питання інтернаціоналістської політики — про правильне співвідношення національного та інтернаціонального у діяльності комуністичних партій, усіх загонів революційного руху;

— визначення критерію інтернаціоналізму і суті інтернаціонального обов'язку робітничого класу кожної країни в умовах існування соціалістичної держави;

¹ Див.: До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна: Тези Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1970, с. 41; Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 35.

- вироблення і реалізацію інтернаціоналістських принципів побудови і діяльності марксистської партії;
- створення наукової теорії національного питання, принципових основ національної політики комуністичної партії, які забезпечили успішне його розв'язання;
- вироблення наукових основ боротьби проти буржуазного націоналізму та будь-яких перекручень принципів інтернаціоналізму;
- перетворення пролетарського інтернаціоналізму на один з головних принципів зовнішньої політики соціалістичної держави;
- розвиток і зміцнення пролетарського інтернаціоналізму як не порушної основи взаємовідносин між комуністичними партіями;
- дослідження основних інтернаціональних закономірностей соціалістичної революції і будівництва соціалістичного суспільства;
- обґрунтування корінних принципів інтернаціонального співробітництва пролетарів різних країн, а також народів, що стали на шлях соціалістичного або некапіталістичного розвитку;
- розробку теорії національно-колоніального питання в умовах імперіалізму, шляхів його практичного розв'язання;
- аналіз шляхів встановлення справді миролюбних і добросусідських відносин між народами у світовому масштабі².

Ядром ленінської концепції пролетарського інтернаціоналізму є вимога справді революційного інтернаціоналізму, інтернаціоналізму на ділі, який уособлює єдність теорії і революційно-перетворюючої практики пролетарської солідарності у нову історичну епоху. Значну увагу з'ясуванню поняття «інтернаціоналізм на ділі» приділено у працях В. І. Леніна, написаних після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції, коли партія взяла курс на революцію соціалістичну³. «Інтернаціоналізм на ділі,— писав Володимир Ілліч у квітні 1917 р.,— один і тільки один: самовіддана робота над розвитком революційного руху і революційної боротьби в своїй країні, підтримка (пропагандаю, співчуттям, матеріально) такої ж боротьби, такої ж лінії, і тільки її одної, в усіх без винятку країнах»⁴.

Цей видатний ленінський висновок не застарів і не може застаріти, оскільки він єдино правильно відображає і визначає основні інтернаціоналістські завдання міжнародного пролетаріату, є для нього науково вивіреним керівництвом до дії на всю епоху імперіалізму і пролетарських революцій, епоху краху колоніалізму і перемоги національно-визвольних рухів, епоху переходу людства від капіталізму до соціалізму і будівництва комуністичного суспільства.

Інтернаціоналізм на ділі характеризується насамперед вірністю інтернаціональному обов'язку, критерій якого В. І. Ленін вбачав у проведеному максимуму здійсненого в одній країні «... для розвитку, підтримки, пробудження революції в усіх країнах»⁵. У наші дні глобального протистояння двох світів — світу капіталізму і світу соціалізму — такий ленінський підхід, як відзначав товариш Л. І. Брежнев, зберігає всю свою актуальність⁶.

² Автор використав деякі висновки Е. А. Баграмова, що містяться у його статті «Жизненность ленинской концепции интернационализма» (Коммунист, 1976, № 6).

³ Див.: Ленін В. І. Завдання пролетаріату в нашій революції (Проект платформи пролетарської партії).—Повне зібр. творів, т. 31, с. 164—165, 167—168, 172 та ін.

⁴ Там же, с. 164—165.

⁵ Ленін В. І. Пролетарська революція і ренегат Каутський.—Повне зібр. творів, т. 37, с. 290.

⁶ Див.: Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1971. Т. 2, с. 379.

Після перемоги Великого Жовтня головним у змісті інтернаціонального обов'язку міжнародного пролетаріату стало його ставлення до Країни Рад. Цю тезу висунув у середині тридцятих років Г. Димитров. Виступаючи на XXV з'їзді КПРС, Перший секретар ЦК Болгарської комуністичної партії, Голова Державної Ради НРБ Тодор Живков особливо підкреслив важливу думку великого сина болгарського народу, яка і в сучасних умовах зберігає свою актуальність: ставлення до Радянського Союзу є пробним каменем революційності й інтернаціоналізму, вододілом між силами прогресу і силами реакції⁷. «...Інтернаціоналізм у наш час, якщо він не зв'язаний із захистом, зміцненням і підтримкою СРСР, всієї соціалістичної співдружності — головного і основного завоювання міжнародного робітничого класу — стає пустим словом... І сьогодні вирішальний критерій інтернаціоналізму — це ставлення до Радянського Союзу...», — так розуміють суть даного питання зарубіжні комуністи⁸.

З свого боку, Радянський Союз, інші соціалістичні країни завжди активно підтримували і підтримують усіх, хто бореться за соціальне й національне визволення, за мир, демократію і соціалізм. «КПРС, — зазначається у постанові Центрального Комітету нашої партії «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна», — високо несе ленінський прапор пролетарського інтернаціоналізму, виступає за згуртованість міжнародного комуністичного і робітничого руху, за єдність дій усіх антиімперіалістичних і миролюбних сил»⁹. Саме тому наша країна є, як заявив на XII з'їзді Угорської соціалістичної робітничої партії Перший секретар її Центрального Комітету товариш Янош Кадар, «головним оплотом прогресу людства»¹⁰.

У сучасних умовах розвитку революційного руху розуміння марксистами-ленінцями свого інтернаціонального обов'язку наповнюється новим змістом. Воно включає активну підтримку світового соціалізму і захист його завоювань, зміцнення інтернаціональної солідарності між соціалістичними країнами, робітничим та національно-визвольним рухом, згуртованості і єдності комуністів, усіх революційних сил, що борються проти імперіалізму.

У наш час значення національних моментів як у світовому революційному процесі в цілому, так і в діяльності кожної братньої партії, безперечно, зростає, але разом з тим дедалі важливішою стає роль міжнародної згуртованості всіх революційно-визвольних сил. Ніколи ще внутрішні умови класової боротьби не були так тісно пов'язані із співвідношенням сил на міжнародній арені, з інтернаціональною боротьбою за мир і соціальний прогрес. «Яким би істотним не було значення діяльності комуністів у національних рамках, — підкреслював член Політбюро ЦК КПРС, секретар ЦК КПРС товариш М. А. Суслов, — зводити до цього весь зміст інтернаціонального обов'язку марксистсько-ленінської партії означало б невиправдано звужувати критерій інтернаціоналізму»¹¹.

В. І. Ленін вказував, що пролетарська партія повинна з усією ясністю, чіткістю і виразністю протипоставити інтернаціоналізм на ділі

⁷ Див.: XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу: Стеногр. звіт. К., 1976. Т. 1, с. 215.

⁸ Митра Сарада, Синклер Бетти, Соарес Жосе. КПСС и ее историческое значение. — Проблемы мира и социализма, 1976, № 2, с. 6.

⁹ Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна: Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 року. К., 1979, с. 6.

¹⁰ Правда, 1980, 25 марта.

¹¹ Суслов М. А. Марксизм-ленинизм и революционное обновление мира. — Коммунист, 1977, № 14, с. 27.

інтернаціоналізмові на словах, націоналізмові на практиці. Будь-який відступ до «інтернаціоналістської» балаканини він затаврував як ренегатство. «Суть не в «проголошенні» інтернаціоналізму, а в тому, щоб уміти бути, навіть у найтрудніші часи, інтернаціоналістом на ділі»¹²,— вчив Володимир Ілліч.

Блискучі зразки справжнього інтернаціоналізму демонструє всьому світові КПРС, яка незмінно виходила і виходить з корінних інтернаціональних інтересів соціалізму, всього революційного руху, керувалася і керується принципом пролетарського інтернаціоналізму. «Всією своєю діяльністю,— зазначав товариш М. А. Суслов,— наша партія довела і доводить вірність цьому принципові. Який би період історії ми не взяли, Радянський Союз робив незмінно максимум можливого для підтримки боротьби трудящих, народів інших країн за національну незалежність і соціальний прогрес, за мир і соціалізм»¹³.

КПРС підтвердила свою вірність ленінському інтернаціоналізмові на ділі у важкий для чехословацького народу період, коли контрреволюція намагалася знищити реальний соціалізм у цій країні. Заходи, вжиті СРСР та іншими державами соціалістичної співдружності у 1968 р., стали, за оцінкою Компартії Чехословаччини, «актом інтернаціональної солідарності, що відповідав як спільним інтересам чехословацьких трудящих, так й інтересам міжнародного робітничого класу, соціалістичної співдружності і класовим інтересам міжнародного комуністичного руху»¹⁴.

Особливо переконливо сила соціалістичного інтернаціоналізму виявилась у могутній підтримці, поданій Радянським Союзом, всіма прогресивними силами світу народів В'єтнаму в його героїчній боротьбі проти американських, а потім китайських агресорів. Вірні своєму інтернаціональному обов'язку, КПРС, Союз РСР подають допомогу революційному народові Афганістану в захисті країни від вторгнення ззовні сил контрреволюції. Інтернаціоналізм на ділі дістає своє втілення і в нашій солідарності з боротьбою за нове життя, що її ведуть народи Лаосу і Кампучії.

Інтернаціоналізм на ділі, вчив В. І. Ленін, вимагає, щоб світовий комуністичний і робітничий рух невтомно зміцнював єдність своїх лав, інтернаціонально виробляв свою тактику. Ігнорувати досвід передових загонів революційного процесу, насамперед робітничого класу і Комуністичної партії нашої країни, тобто перетворювати тактику окремих партій у «вузько або односторонньо національну», наголошував Володимир Ілліч, «...значить робити надзвичайно глибоку помилку і якраз відступати від інтернаціоналізму на ділі, при визнанні його на словах»¹⁵.

Неухильне втілення у життя ленінської вимоги про посилення інтернаціональної солідарності комуністів усіх країн сприяло перетворенню світового комуністичного руху у найвпливовішу політичну силу сучасності. Останнє десятиліття позначене такими видатними віхами на шляху інтернаціонального вироблення його стратегії і тактики, як міжнародна Нарада комуністичних і робітничих партій (Москва, 1969 р.), Нарада комуністичних партій країн Латинської Америки і

¹² Ленін В. І. Завдання пролетаріату в нашій революції (Проект платформи пролетарської партії).— Повне збір. творів, т. 31, с. 172.

¹³ Суслов М. Историческая правота идей и дела Ленина.— Коммунист, 1980, № 4, с. 24.

¹⁴ Уроки кризисного развития в Компартии Чехословакии и обществе после XIII съезда КПЧ. М., 1971, с. 45—46.

¹⁵ Ленін В. І. Дитяча хвороба «лівізми» в комунізмі.— Повне збір. творів, т. 41, с. 41.

Карібського басейну (Гавана, 1975 р.), Конференція комуністичних і робітничих партій Європи (Берлін, 1976 р.), форуми комуністів інших регіонів.

На початку 80-х років, коли з вини американського імперіалізму міжнародна обстановка значно ускладнилася, коли над Європою і всім світом нависла воєнна загроза, величезне значення відіграла паризька зустріч комуністичних і робітничих партій Європи (квітень 1980 р.). Прийнятий нею «Заклик до народів європейських країн за мир і роззброєння», як відзначив у своєму виступі на цьому форумі комуністів кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС, секретар ЦК КПРС Б. М. Пономарьов, проникнутий думкою про необхідність широкого об'єднання всіх сил, що виступають проти війни,— комуністів, соціалістів і соціал-демократів, інших політичних партій і громадських рухів¹⁶.

Центральний Комітет КПРС відзначив, що паризька зустріч дала важливий політичний стимул боротьбі проти воєнної небезпеки. Особливе значення має те, що її учасники одностайно висловили волю своїх партій добиватися перелому в розвитку міжнародної обстановки з метою захисту миру, продовження і поглиблення розрядки, доповнення політичної розрядки воєнною. В сучасних умовах дуже важливо, що всі делегації підкреслили необхідність дати відсіч агресивній політиці імперіалізму, насамперед американського¹⁷.

Паризька зустріч ще раз яскраво засвідчила могутню силу інтернаціональної солідарності комуністичних партій, непорушну єдність поглядів комуністів на розгортання дальшої боротьби за мирне майбутнє всіх народів нашої планети, проти підступів ворогів миру і розрядки. Як справедливо відзначив заступник Голови Компартії Норвегії Х. Клевен, зустріч у Парижі стала «важливим вкладом у справу пролетарського інтернаціоналізму»¹⁸.

Вірні ленінським заповітам, КПРС, братні партії розглядають активну боротьбу за зміцнення єдності світового комуністичного руху на непорушному фундаменті марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму як закон своєї діяльності. Важливе значення має, зокрема, їх співробітництво у питаннях, пов'язаних з дальшим розвитком марксистсько-ленінської теорії, яка, за словами В. І. Леніна, *вирастає* із сукупності революційного досвіду і революційної думки всіх країн світу¹⁹. КПРС глибоко вивчає і творчо застосовує здобутки братніх партій в галузі теорії і практики революційної боротьби, соціалістичного і комуністичного будівництва. Водночас свій досвід вона вважає не тільки національним, а й інтернаціональним надбанням.

Вороги інтернаціоналізму з усіх сил намагаються зганьбити досвід КПРС, оголосити його «чисто російським», незастосовним в умовах інших країн. Імперіалістичні ідеологи завзято пропагують фальшиву версію, згідно з якою КПРС, компартії країн соціалізму нібито нав'язують комуністам Заходу свої рецепти соціалістичного перетворення суспільства. Але тепер у ці байки, вигадані з єдиною метою — підірвати згуртованість комуністичних лав, мало хто вірить. Наша партія виходить з ленінського положення про те, що перехід до соціалізму різних народів і країн принесе велику різноманітність конкретних

¹⁶ Див.: Правда, 1980, 29 апр.

¹⁷ У Центральному Комітеті КПРС. Про підсумки паризької зустрічі комуністичних і робітничих партій Європи.— Рад. Укр., 1980, 10 трав.

¹⁸ Правда, 1980, 30 апр.

¹⁹ Ленін В. І. Чесний голос французького соціаліста.— Повне збір. творів, т. 27, с. 9.

форм соціалістичного будівництва. Водночас сукупний досвід розвитку світового соціалізму, в тому числі нашої країни, незаперечно свідчить, що зберігають свою силу інтернаціональні, корінні і невід'ємні риси соціалістичної революції і соціалістичного будівництва²⁰.

Буржуазним фальсифікаторам не вдасться перекреслити уроки розвитку світового революційного процесу, значення для нього історичного досвіду ленінської партії. «Досвід КПРС, нагромаджений у боротьбі за перемогу робітничого класу в будівництві соціалізму і в здійсненні розгорнутого будівництва комунізму, має принципіальне значення для всього міжнародного комуністичного руху. Приклад КПРС і її братерська солідарність запалюють усі комуністичні партії в їх боротьбі за мир та соціалізм і є виявом застосування революційних принципів пролетарського інтернаціоналізму на практиці»²¹.

Такий підхід комуністів усього світу до безцінного досвіду нашої партії з великою яскравістю виявився на XXV з'їзді КПРС, на з'їздах братніх партій, міжнародних форумах комуністичного руху.

Сукупність ленінських ідей про революційний пролетарський інтернаціоналізм орієнтована не тільки на певний конкретно-історичний відрізок часу, пов'язаний з перемогою соціалістичної революції в нашій країні, але й на цілу історичну епоху, на весь світовий революційний процес. В. І. Ленін підкреслював, що за людськими інтернаціоналізму на ділі — «вся майбутність соціалізму...»²².

Наукове прогнозування розвитку пролетарського інтернаціоналізму дає всі підстави для висновку, що він буде збагачуватися в ході поглиблення світового революційного процесу. Доти, доки робітничий клас не виконає свою всесвітньо-історичну місію у масштабах планети, збережеться і пролетарський інтернаціоналізм як могутня і випробувана зброя у боротьбі за соціальний прогрес. Перемога світової соціалістичної революції перетворить його у єдиний і універсальний принцип взаємовідносин між партіями, народами й державами.

Комуністична партія творчо розвиває і збагачує ленінські ідеї про революційний інтернаціоналізм стосовно до нових історичних умов. Пролетарський інтернаціоналізм у дії, наголошується у постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», — це солідарність робітничого класу, комуністів усіх країн у боротьбі за спільні цілі, підтримка ними боротьби народів за національне визволення і соціальний прогрес, добровільне співробітництво рівноправних, незалежних братніх партій, органічне поєднання ними у своїй політиці національних і інтернаціональних інтересів трудящих²³.

Вірна ленінським заповітам, КПРС розглядає пролетарський інтернаціоналізм як загальну закономірність соціалістичної революції, світового революційного процесу, що відображає найбільш суттєві риси нової епохи, визначає її магістральний розвиток, має неминуще значення. Розвитку ленінської концепції пролетарського інтернаціоналізму наша партія приділяла і приділяє величезну увагу у своїй теоретичній діяльності.

²⁰ Див.: Брежнев Л. І. Ленінським курсом. Промови і статті. К., 1978. Т. 6, с. 569; Пономарев Б. Н. Некоторые вопросы теоретической работы КПСС за 60 лет после Октября. — В кн.: Великий Октябрь и современный мир. Прага, 1977, с. 31—33; Суслов М. Историческая правота идей и дела Ленина, с. 25—26.

²¹ Документи Народи представників комуністичних і робітничих партій. Москва, листопад 1960 року. К., 1960, с. 49—50.

²² Ленін В. І. Завдання пролетаріату в нашій революції (Проект платформи пролетарської партії). — Повне збір. творів, т. 31, с. 169.

²³ Див.: Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції: Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., 1977, с. 22.

У документах КПРС, міжнародного комуністичного руху переконливо показано, що принцип пролетарського інтернаціоналізму, принцип солідарності і органічного взаємозв'язку трьох основних сил світового революційного процесу — реального соціалізму, міжнародного робітничого і національно-визвольного руху є непорушним, оскільки він виражає загальну закономірність класової боротьби. Що ж до форм і критеріїв пролетарського інтернаціоналізму, то вони історичні, видозмінюються і розвиваються разом із світовим революційним процесом²⁴.

Відомо, що Жовтнева революція відкрила новий етап в історії пролетарського інтернаціоналізму, наповнила його новим величезним змістом, в особі Радянської влади вперше створила йому державну опору. Процес реалізації історичної правоти ленінської концепції пролетарського інтернаціоналізму після перемоги Великого Жовтня, дальший розвиток і збагачення його теорії і практики відбуваються, на наш погляд, у двох головних напрямках.

По-перше, у ході соціалістичного будівництва в нашій країні поняття пролетарського інтернаціоналізму відповідно до нових соціалістичних взаємовідносин, що склалися між націями і народностями Союзу РСР, стало ширшим, об'ємнішим. Блискуче розв'язавши одне з найболючіших, найдраматичніших питань в історії людства — національне питання, наша партія, радянський народ внесли неоціненний вклад у практику пролетарського інтернаціоналізму. Він полягає в тому, що підсумком ленінської національної політики стали справжня, реальна рівність, братерство, непорушна єдність народів Радянського Союзу, наростаючий процес зближення націй, що пронизує всі сфери життя суспільства зрілого соціалізму. Союз Радянських Соціалістичних Республік, як записано у Конституції нашої країни, уособлює державну єдність радянського народу, згуртовує всі нації і народності з метою спільного будівництва комунізму.

Вирішальне значення для утвердження рис соціалістичного інтернаціоналізму має те, що ядром політичної системи нашого суспільства є інтернаціональна за своєю ідеологією, характером діяльності, типом побудови партія справжніх пролетарських інтернаціоналістів. Завдяки цьому інтернаціоналізм став органічно притаманним усьому радянському народу як історично новій соціальній та інтернаціональній спільності людей. Головне полягає у тому, що у суспільстві зрілого соціалізму він «...перетворився з ідеалу купки комуністів у глибокі переконання і норму поведінки мільйонів і мільйонів радянських людей усіх націй і народностей»²⁵.

Утворення світової соціалістичної системи ще більше збагатило форми, поглибило зміст пролетарського інтернаціоналізму і відкрило новий етап у його розвитку. Нові норми і принципи взаємовідносин між соціалістичними країнами дістали теоретичне узагальнення в документах нарад комуністичних і робітничих партій 1957 і 1960 років під назвою соціалістичного інтернаціоналізму. «У соціалістичному інтернаціоналізмі,— справедливо відзначає Е. А. Баграмов,— виражаються норми пролетарського інтернаціоналізму, відповідні характеру і змісту завдань, що їх розв'язує світова система соціалізму і кожна з її країн зокрема. Інтернаціоналістські принципи цілком закономерно підносяться тут на рівень державної політики, а носіями їх ви-

²⁴ Пономарев Б. Н. Некоторые вопросы теоретической деятельности КПСС за 60 лет после Октября.— В кн.: Великий Октябрь и современный мир, с. 32.

²⁵ Брежнев Л. И. Ленинским курсом: Промови і статті. К., 1974. Т. 4, с. 60.

ступають керовані марксистсько-ленінськими партіями широкі народні маси цих країн»²⁶.

По-друге, відбувається постійний процес збагачення змісту пролетарського інтернаціоналізму, розширення його соціальної бази і сфери застосування інтернаціоналістської політики, зумовлений зміцненням союзу першої в світі соціалістичної держави, а потім і всього світового соціалізму з робітничим і демократичним рухом у країнах капіталу, з національно-визвольним рухом, з державами антиімперіалістичної і соціалістичної орієнтації.

Цей закономірний процес дістав своє відображення у новому гаслі, висунутому міжнародною Народою комуністичних і робітничих партій 1969 р., яке відповідає сучасному поняттю пролетарського інтернаціоналізму: «Народи соціалістичних країн, пролетарі і всі демократичні сили в країнах капіталу, народи, які визволились, і пригноблені народи — об'єднуйтесь у спільній боротьбі проти імперіалізму, за мир, національну незалежність, соціальний прогрес, демократію і соціалізм!»

Розширення соціальної бази інтернаціоналізму і збагачення його змісту — це реальність нашої епохи. Однак, незважаючи на багатосторонній характер сучасного інтернаціоналізму, розширення кола соціальних і політичних сил, міжнародна взаємодія яких необхідна для розв'язання корінних проблем сучасності, основним носієм і виразником інтернаціоналізму, як і раніше, залишаються робітничий клас, міжнародний комуністичний рух. Вони за самою своєю природою і ідеологією покликані виступати як найпослідовніша інтернаціональна сила, як об'єднуюче начало в загальному революційному процесі сучасності²⁷.

Узагальнюючи історичний досвід розвитку світового революційного процесу, КПРС дійшла висновку, що в нинішній обстановці пролетарський інтернаціоналізм набуває особливої актуальності, стає найважливішою передумовою соціального прогресу, згуртування всіх революційних сил для дальшого наступу на імперіалізм²⁸.

Саме тому імперіалісти роблять ставку на націоналізм. Буржуазна пропаганда намагається звести наклепи на пролетарський інтернаціоналізм, штучно протипоставити його принципам незалежності, суверенітету і рівноправності національних загонів робітничого й комуністичного руху. З цією метою імперіалістичні ідеологи пустили в хід горезвісну теорію «обмеженого суверенітету»²⁹. З цією ж метою висувається й наскрізь брехлива і спекулятивна теза про те, що інтернаціоналізм нібито виражає тільки інтереси Радянського Союзу і є знаряддям втручання одних партій у справи інших і, звичайно ж, гегемонізму КПРС.

«Це не нове явище, — справедливо пише з цього приводу Перший секретар ЦК Комуністичної партії Уругваю Р. Арісменді. — Імперіалісти і їх найслухняніші лакеї завжди називали нас «агентами Москви», завжди намагалися звинуватити нас у відсутності патріотизму і твердили, що ми підкоряємося іноземній вказівці. Але так само незмінно компартії завжди прагнули знову і знову утверджувати пролетарський інтернаціоналізм і водночас знаходити у конкретних умо-

²⁶ Э. Баграмов. Жизненность ленинской концепции интернационализма. — Коммунист, 1976, № 6, с. 92.

²⁷ См.: Суслов М. А. Марксизм-ленинизм и революционное обновление мира, с. 26—27.

²⁸ До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна, с. 43.

²⁹ Див.: Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті, т. 2, с. 378.

вах своїх країн свої шляхи розвитку революції; ми завжди вважали, що теорія не догма, а керівництво до дії. Будучи захисниками суверенітету і незалежності своєї батьківщини, борцями за демократію і добробут народу, ми розуміємо, що пролетарський інтернаціоналізм — це найвища форма патріотизму, продовження на найвищому рівні кращих історичних традицій народів»³⁰.

Досвід розвитку світового революційного процесу незаперечно довів, що зміцнення згуртованості комуністів усього світу не суперечить принципам самостійності і незалежності комуністичних партій, як би не намагалися довести протилежне наші класові противники. Навпаки, в умовах, коли буржуазія активно координує в міжнародному масштабі свої антикомуністичні дії, справжня самостійність і незалежність компартії просто немислима без розвитку братерського співробітництва, взаємодопомоги і підтримки з боку всього світового комуністичного й робітничого руху.

У свою чергу, як підтверджує революційний досвід, справжні національні інтереси ніколи не протистоять інтернаціональним інтересам трудящих, а послідовне втілення в життя принципу пролетарського інтернаціоналізму веде до успіху в боротьбі всього міжнародного робітничого класу. «Безплідність усієї аргументації буржуазних ідеологів,— зазначав з цього приводу Генеральний секретар Компартії Ірландії М. О'Ріордан,— визначається вже тим, що вона цілком покоїться на безглуздому протиставленні міжнародних і національних інтересів і завдань комуністів»³¹.

На жаль, випадки проти інтернаціоналізму мають місце і в рядах робітничого, революційного руху. Як відзначалося на XXV з'їзді КПРС, дехто трактує його так, що від інтернаціоналізму фактично мало що залишається. «Знаходяться й такі діячі,— наголошував у Звітній доповіді ЦК з'їздові партії товариш Л. І. Брежнев,— які навіть відкрито пропонують відмовитися від інтернаціоналізму. На їх думку, той інтернаціоналізм, який обґрунтували і відстоювали Маркс і Ленін, нібито застарів. З нашої ж точки зору, відмовитися від пролетарського інтернаціоналізму означало б позбавити компартії і взагалі робітничий рух могутньої і випробуваної зброї»³².

Такий, справді ленінський підхід до інтернаціоналізму притаманний абсолютній більшості загонів міжнародного комуністичного руху. «...Ми, комуністи,— говорив у цьому зв'язку член ЦК Комуністичної партії Венесуели Х. Каррера,— зобов'язані повсюдно і повсякденно зберігати, підтримувати і жити святе полум'я інтернаціоналізму»³³.

Сучасним «критикам» інтернаціоналізму не завадило б нагадати, що В. І. Ленін у праці «Про право націй на самовизначення» повністю солідаризується з К. Марксом, який правильне розуміння соціалістами суті національного питання, інтернаціоналізму справедливо розглядав як важливий показник їх політичної зрілості, революційності³⁴. Отже, висновок може бути лише один: люди, які оголошують інтернаціоналізм застарілим, далекі не тільки від революційності, але й від реального життя взагалі.

Цілком справедливою є думка про те, що непосильно велику відповідальність беруть на себе політичні діячі, які або у вузьконаціона-

³⁰ Арисменди Родней. Ленинизм — знамя революционного преобразования мира. М., 1979, с. 195.

³¹ Проблемы мира и социализма, 1977, № 2, с. 56.

³² Матеріали XXV з'їзду КПРС, с. 35.

³³ Каррера Херонимо. Священное пламя интернационализма.— Великий Октябрь и современный мир, с. 455.

³⁴ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 25, с. 285—286.

лістичних, або в гегемоністських цілях силкуються перекреслити кращі інтернаціоналістські сторінки не тільки історії власної партії, а й міжнародної пролетарської солідарності в цілому³⁵.

Радянські комуністи вважають захист пролетарського інтернаціоналізму святим обов'язком кожного марксиста-ленінця. Вони були і будуть вірними ленінському заповіту про те, що для інтернаціоналістської партії «...боротьба з опортуністичними і міщансько-пацифістськими перекрученнями поняття і політики інтернаціоналізму є першим і найважливішим завданням»³⁶.

На XXV з'їзді КПРС, у роботі якого взяли участь 103 делегації комуністичних, робітничих, національно-демократичних і соціалістичних партій з 96 країн, їх представники рішуче висловилися проти намагань ворогів миру і соціалізму — від махрової імперіалістичної реакції до маоїстів — розколоти лави комуністів, підірвати інтернаціональну згуртованість революційних сил. Нищівного удару всіляким спробам заперечити марксистсько-ленінське вчення про пролетарський інтернаціоналізм або спотворити його суть було завдано на Берлінській конференції комуністичних і робітничих партій Європи у 1976 р. «Що ж до пролетарського інтернаціоналізму, — заявив на конференції товариш Л. І. Брежнев, — тобто солідарності робітничого класу, комуністів усіх країн у боротьбі за спільні цілі, солідарності їх з боротьбою народів за національне визволення і соціальний прогрес, добровільного співробітництва братніх партій при строгому додержанні рівноправності і незалежності кожної із них, — то ми вважаємо: така товариська солідарність, прапороносець якої ось уже понад сто років є комуністи, і в наш час повністю зберігає все своє велике значення. Вона була і лишається могутньою і випробуваною зброєю компартій і взагалі робітничого руху»³⁷.

Розглянемо, як втілюються історична правота і життєвість ленінського вчення про пролетарський інтернаціоналізм у розвитку трьох головних революційних сил нашої епохи — світової системи соціалізму, міжнародного робітничого класу і національно-визвольного руху.

Наймогутніший вплив на всесвітній революційний процес справляє світовий соціалізм. Його утвердження являє собою магістральний напрям соціального прогресу людства в сучасну епоху. Соціалістична співдружність стала нині найдинамічнішою економічною силою в світі, одним з найважливіших факторів міжнародної політики, головною антиімперіалістичною силою, надійним оплотом світового революційного процесу, що й визначає її провідне місце в цьому процесі, забезпечує світовому соціалізму можливість ефективно здійснювати інтернаціоналістську місію, суть якої В. І. Ленін сформулював так: «Підтримка революційного руху соціалістичного пролетаріату в передових країнах насамперед... Підтримка демократичного і революційного руху в усіх взагалі країнах, особливо в колоніях і в залежних»³⁸.

Інтернаціоналізм є загальною закономірністю розвитку світового соціалізму. Це зумовлено, як підкреслює академік П. М. Федосєєв, тим, що «соціалістичні країни мають однотипну економічну базу, однотипний державний лад, однотипну класову структуру, спільну ме-

³⁵ Див.: Курас І. Ф. Ленінізм і Великий Жовтень.— Комуніст України, 1980, № 4, с. 59.

³⁶ Ленін В. І. Тези до II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу: Первісний начерк тез по національному і колоніальному питаннях.— Повне збір. творів, т. 41, с. 157—158.

³⁷ Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті, т. 6, с. 61.

³⁸ Ленін В. І. Сьомий екстрений з'їзд РКП(б). 6—8 березня 1918 р.: Чорновий начерк проекту програми.— Повне збір. творів, т. 36, с. 73.

ту — комунізм»³⁹. Взаємовідносини між соціалістичними країнами є справжнім торжеством ленінської концепції пролетарського інтернаціоналізму, втіленої в практику.

В галузі соціально-політичній у соціалістичних країнах неухильно відбувається процес політичної консолідації суспільства поряд з розквітом кожної нації, зміцненням суверенітету соціалістичних держав. Дедалі тіснішими стають їх взаємозв'язки, виникає все більше елементів спільності у їх політиці, соціальному житті.

У галузі економічній поглиблюється широке, плідне і рівноправне співробітництво братніх держав на основі взаємної вигоди і соціалістичного інтернаціоналізму в рамках Ради Економічної Взаємодопомоги. Головним у вдосконаленні міжнародного соціалістичного розподілу праці на сучасному етапі є перехід до розвитку зв'язків на довгочасній основі, визначення провідних напрямів кооперації виробництва на перспективу.

У галузі ідеологічній постійно розширюється співробітництво братніх партій, органів масової інформації — радіо, телебачення, преси. Братні країни єдиним фронтом виступають в ідеологічному протиборстві двох соціальних систем, спільно завдають нищівних ударів по міжнародному ревізіонізму, опортунізму, маоїзму, сіонізму, буржуазному націоналізму.

У галузі міжнародній неухильно зростає вплив соціалізму на хід світових подій: активізуються колективні зусилля соціалістичних країн у справі реалізації величної програми забезпечення миру в сучасну епоху. «Одним з основних факторів міжнародного життя, — підкреслив товариш Л. І. Брежнев у промові перед виборцями Бауманського виборчого округу м. Москви 22 лютого 1980 р., — стала політика миру, яку проводять країни соціалістичної співдружності, їх спільна боротьба за розрядку і ослаблення загрози світової ракетно-ядерної війни. У цій боротьбі нині — головна запорука мирного майбутнього людства»⁴⁰. Основа основ такого різнобічного тісного співробітництва, його жива душа і спрямовуюча, організуюча сила — це непорушних бойовий союз комуністичних партій країн соціалізму, єдність їх світогляду, єдність цілей і волі.

Нині є всі підстави говорити про розвиток і поглиблення співробітництва соціалістичних країн у якісно новій галузі — освоєнні космічного простору. Звертаючись до міжнародного екіпажу орбітального науково-дослідного комплексу «Салют-6»—«Союз-35»—«Союз-36» космонавтів Л. І. Попова, В. В. Рюміна, В. М. Кубасова і Б. Фаркаша, товариші Л. І. Брежнев і Я. Кадар зазначали: «Працюючи пліч-о-пліч в орбітальній лабораторії, ви нагромаджуєте надзвичайно цінний досвід братерського співробітництва в космосі, в організації якого соціалістичні країни виступили піонерами. Ваш космічний політ — це яскравий приклад інтернаціоналізму в дії»⁴¹.

Виступаючи 10 червня 1980 р. при врученні радянських нагород космонавтам СРСР і УНР, товариш Л. І. Брежнев особливо підкреслив, що «...нова форма співробітництва — космічне братерство — допомагає дальшому зближенню наших народів»⁴².

Отже, реальний соціалізм уже сьогодні дає всьому світові притягальний зразок взаємовідносин справді вільних народів і держав — зразок, якому належить майбутнє.

³⁹ Федосеев П. Н. Марксизм в XX веке. М., 1977, с. 373.

⁴⁰ Рад. Укр., 1980, 22 лют.

⁴¹ Рад. Укр., 1980, 29 трав.

⁴² Рад. Укр., 1980, 11 черв.

В сучасних умовах, коли значно поглибилася загальна криза капіталізму, загострилися його непримиренні суперечності, дедалі більше зростає авангардна роль міжнародного робітничого класу в боротьбі проти крупного капіталу, за мир, демократію і соціалізм. Одним з найважливіших факторів успішного виконання ним цієї ролі є даліше згуртування лав міжнародного пролетаріату. Нині все рельєфніше виявляється правота лєнінського висновку про те, що «без єдності робітничого класу неможливий успіх його боротьби»⁴³.

Хід історії повністю підтвердив життєвість лєнінських положень про пролетарську природу і характер пролетарського інтернаціоналізму. І сьогодні актуально звучить лєнінське визначення коріння інтернаціоналізму робітничого класу: економічне становище пролетаріату не національне, а інтернаціональне, його класовий ворог інтернаціональний; умови його визволення теж; інтернаціональна єдність робітників важливіша за національну⁴⁴. Тому не тільки науково неспроможними, але просто сміховинними видаються спроби оголосити термін «пролетарський інтернаціоналізм» нібито застарілим. «Термін «пролетарський інтернаціоналізм», — писав з цього приводу товариш Б. М. Пономарьов, — не застарів, він і сьогодні правильно вказує на походження інтернаціоналізму, на його класову першооснову, на те, хто його головний і найпослідовніший носій»⁴⁵.

Інша справа, що в сучасному світі масштаби інтернаціональної солідарності, як ми вже зазначали, значно розширились, у ній беруть участь дедалі ширші маси, які належать до різних соціальних прошарків. Проте, як зазначає член ЦК Компартії Уругваю С. Сьєрра, «пролетарський інтернаціоналізм не розчиняється у течіях різноманітних соціальних сил, що виступають проти імперіалізму. Розширення в міжнародному плані демократичних завдань не веде до того, що пролетарський інтернаціоналізм перестає відігравати свою роль. Навпаки, він має вирішальне значення для підвищення дієвості боротьби, розширення її фронту»⁴⁶. Таку ж думку висловлював на міжнародній теоретичній конференції братніх партій в Угорщині (травень 1976 р.) член ЦК Компартії Болівії Л. Паділья. «Наближення непролетарських верств до позицій робітничого класу, — говорив він, — а також поява соціалістичних устремлінь серед цих верств не депролетаризували інтернаціоналізм: він не втратив свого пролетарськи-класового політичного та ідеологічного змісту»⁴⁷.

Науково аргументоване обґрунтування класового, пролетарського характеру інтернаціоналізму на сучасному етапі міститься у працях Генерального секретаря Компартії США Г. Холла. Розкриваючи суть лєнінської концепції інтернаціоналізму, він пише, що «це насамперед класова концепція, ось чому його називають інтернаціоналізмом робітничого класу або пролетарським інтернаціоналізмом... Інтернаціоналізм служить зброєю робітничого класу в умовах глобального характеру капіталізму і класової боротьби»⁴⁸.

⁴³ Ленін В. І. Проект платформи до IV з'їзду соціал-демократії Латиського краю. — Повне збір. творів, т. 23, с. 196.

⁴⁴ Див.: Ленін В. І. І. Ф. Арманд. 20 листопада 1916 р. — Повне збір. творів, т. 49, с. 311.

⁴⁵ Пономарев Б. Н. Живое и действенное учение марксизма-ленинизма. М., 1978, с. 75.

⁴⁶ Сьєрра Серхио. Изучать новые явления. — В кн.: Великий Октябрь и современный мир, с. 536.

⁴⁷ Проблемы мира и социализма, 1976, № 9, с. 59.

⁴⁸ Холл Гэс. Революционное рабочее движение и современный империализм. М., 1974, с. 277.

Таким чином, посилення міжнародної загальнодемократичної солідарності не суперечить визначенню головної суті інтернаціоналізму як пролетарської, а свідчить про те, що робітничий клас успішно здійснює завдання всесвітньо-історичного значення — згуртовує на загальній платформі всі сили, що борються проти імперіалізму, за мир, демократію, національну незалежність і соціалізм. Він виступає як найпослідовніша інтернаціоналістська сила, об'єднуюче ядро у світовому революційному процесі, «...як вождь всієї трудящої і експлуатованої маси...»⁴⁹.

Сучасна епоха знову її знову підтверджує ленінський висновок про те, що тільки пролетаріат «...може допомогти трудящим масам об'єднатися, згуртуватися і остаточно відстояти, остаточно закріпити комуністичне суспільство, остаточно його побудувати»⁵⁰.

У наш час значно зростає роль національно-визвольного руху в революційному процесі. Говорячи словами В. І. Леніна, він перетворився «...в активний фактор всесвітньої політики і революційного руйнування імперіалізму...»⁵¹.

Історична правота ленінської концепції пролетарського інтернаціоналізму яскраво виявляється в тому, що контакти, які ґрунтуються на принципі інтернаціоналізму, дедалі більше утверджуються в практиці взаємовідносин держав соціалістичної співдружності з багатьма країнами, що визволилися від панування колонізаторів. Голова Південно-Африканської компартії Ю. Даду пише, що нині інтернаціоналістські ідеї «прагнуть здійснити на практиці як ніколи численні загони непролетарських за походженням революціонерів, насамперед в Африці, Азії, а також на інших континентах. Вони впритул підійшли до позиції робітничого класу і деякі з них розділяють його марксистсько-ленінську ідеологію»⁵². При цьому, однак, слід зазначити, що утвердження принципів пролетарського інтернаціоналізму у так званому третьому світі — це складний і тривалий процес, який ще не став універсальним, всеохоплюючим. Поки що пролетарський інтернаціоналізм свідомо сприймають тут тільки найпередовіші революціонери.

Відомо, що революційно-демократичні партії Народної Республіки Ангола, Народної Республіки Конго, Народної Демократичної Республіки Йемен та інших афро-азіатських країн проголосили марксист-ленінізм своїм науковим світоглядом. Ці країни, а також Ефіопія, Мозамбік, Афганістан обрали шлях соціалістичної орієнтації. Тому нині особливо зростає значення інтернаціоналістської підтримки країн, що розвиваються, з боку міжнародного робітничого і комуністичного руху.

Яскравим свідченням ефективності такої підтримки стала перемога патріотів Анголи над португальськими колонізаторами, яку вони здобули при братерській допомозі і солідарності народів СРСР і Куби, інших країн соціалістичної співдружності, прогресивних сил африканського континенту і всього світу. На XXV з'їзді КПРС член Політбюро ЦК МПЛА — Партії праці А. Батішта особливо підкреслив,

⁴⁹ Ленін В. І. Тези до II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу: Тези про основні завдання другого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу.— Повне збір. творів, т. 41, с. 184.

⁵⁰ Ленін В. І. Завдання спілок молоді (Промова на III Всеросійському з'їзді Російської Комуністичної Спілки Молоді 2 жовтня 1920 р.).— Повне збір. творів, т. 41, с. 295.

⁵¹ Ленін В. І. III конгрес Комуністичного Інтернаціоналу. 22 червня — 12 липня 1921 р.: Тези доповіді про тактику РКП.— Повне збір. творів, т. 44, с. 5.

⁵² Даду Юсуф. Новые масштабы интернациональной солидарности.— Проблемы мира и социализма, 1980, № 1, с. 16.

що ця перемога підтвердила «революційну велич і силу пролетарського інтернаціоналізму»⁵³.

Величезне значення для афро-азіатських країн, що визволилися від колоніального ярма, має практичний досвід КНРС у розв'язанні, за накресленою В. І. Леніним програмою, національного питання в нашій країні. «Ленінське розв'язання надзвичайно складного національного питання в Радянській Росії, — писав видатний син в'єтнамського народу Хо Ши Мін ще у 1925 р., — послужило могутнім знаряддям пропаганди в колоніальних країнах. Ленін в очах колоніальних народів, у тяжкій історії їх безправного існування — творець нового життя, маяк, який вказує шлях до визволення всього пригнобленого людства»⁵⁴.

Понад 60 років, що відділяють нас від перемоги Великого Жовтня, підтвердили інтернаціональне значення ленінської теорії національно-колоніального питання, радянського досвіду національного будівництва. Більше того, з кожним роком цей досвід набуває для держав, які виникли в результаті розпаду колоніальної системи, дедалі більшого значення.

Таким чином, у сучасну епоху незмірно зростають роль і значення ленінської концепції пролетарського інтернаціоналізму, збільшуються вимоги до посилення інтернаціональної єдності революційних сил у боротьбі за мир, демократію і соціалізм. Вірність принципам марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму — найважливіша запорука того, щоб, як говорив В. І. Ленін, «у ...зигзагах, зломах історії не загубитися і зберегти загальну перспективу, щоб бачити червону нитку, що зв'яже весь розвиток капіталізму і всю дорогу до соціалізму...»⁵⁵.

Хід історії, соціальний прогрес людства незаперечно підтвердили пророчі слова про те, що «...всесвітній економічний і політичний розвиток... відбувається, як ми передбачали»⁵⁶. Сучасна епоха — це епоха торжества марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму. Під прапором інтернаціоналізму переміг Великий Жовтень, зміцнилися позиції першої в світі соціалістичної держави. Під цим прапором виникла світова система соціалізму, міцніє і розвивається співдружність соціалістичних держав, зростають і згуртовуються сили міжнародного комуністичного і робітничого руху.

В. Е. Мельниченко

ЛЕНИНСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА И СОВРЕМЕННОСТЬ

Резюме

В статье раскрыт выдающийся вклад В. И. Ленина в теорию и практику пролетарского интернационализма. Показано, что развитие современного мирового революционного процесса с новой силой подтверждает историческую правоту и жизненность ленинской концепции пролетарского интернационализма.

⁵³ XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стеногр. звіт, т. 1, с. 315—316.

⁵⁴ Хо Ши Мін. Ленін и колоніальні народи. — Коммунист, 1980, № 5, с. 33.

⁵⁵ Ленін В. І. Сьомий екстрений з'їзд РКП(б). 6—8 березня 1918 р.: Доповідь про перегляд програми і зміну назви партії 8 березня. — Повне збір. творів, т. 36, с. 45.

⁵⁶ Ленін В. І. План доповіді про внутрішню і зовнішню політику на IX Всеросійському з'їзді Рад. — Повне збір. творів, т. 44, с. 469.

40-річчя утворення Молдавської РСР

Н. В. КОМАРЕНКО (Київ)

УКРАЇНСЬКО-МОЛДАВСЬКІ ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ

Одним з визначних завоювань соціалізму в нашій країні є втілення в життя ленінської національної політики КПРС, народження й зміцнення морально-політичної єдності, непорушна дружба, всебічне співробітництво і взаємодопомога радянських народів. Успіхи Комуністичної партії у здійсненні основних принципів цієї політики, підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради Союзу РСР товариш Л. І. Брежнев, є досягненням, яке «...по праву можна поставити в один ряд з такими перемогами в будівництві нового суспільства в СРСР, як індустріалізація, колективізація, культурна революція»¹.

В Конституції (Основному Законі) Союзу Радянських Соціалістичних Республік законодавчо зафіксоване головне досягнення соціального прогресу людства в наш час — побудова у Країні Рад розвинутого соціалістичного суспільства. Величезну роль у цьому відіграли глибокі соціальні зміни в розвитку націй і народностей, що населяють СРСР. В нашій країні вперше в історії на основі марксистсько-ленінської теорії досягнуто небувалого всебічного розквіту всіх націй і народностей, які вносять свій вклад у розвиток світової цивілізації. Здійснилися корінні зміни у взаємовідносинах народів, відбувається процес їх зближення; пролетарський, соціалістичний інтернаціоналізм став нормою у спілкуванні трудящих всіх національностей. На основі неухильного зміцнення союзу робітничого класу, колгоспного селянства і народної інтелігенції, дружби, співробітництва й інтернаціональної єдності всіх націй і народностей склалася нова історична спільність людей — радянський народ.

Дружба народів СРСР є одним з найвеличніших, справді епохальних здобутків Комуністичної партії. Чим міцніше братерське єднання згуртованих навколо неї народів, тим значніші успіхи кожного з них у боротьбі за втілення в життя історичних накреслень Програми КПРС, партійних з'їздів, тим впевненіша і твердіша їх хода до світлого майбутнього людства — комунізму. Це добре простежується на прикладі народу Молдавської РСР, який у повному розквіті творчих сил відзначає її 40-річчя. «Актом історичної справедливості, — підкреслював товариш Л. І. Брежнев у промові на спільному урочистому засіданні ЦК Компартії Молдавії і Верховної Ради МРСР, присвяченому 50-річчю утворення республіки і Комуністичної партії Молдавії, 11 жовтня 1974 р., — було відновлення в 1940 році Радянської влади в Бессарабії і возз'єднання її з Молдавською АРСР. Було утворено Молдавську Радянську Соціалістичну Республіку, яка відпо-

¹ Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1974. Т. 4, с. 48.

відно до волезъявлення всього молдавського народу була прийнята до складу СРСР як союзна республіка...»².

Історичні зв'язки і братерська дружба молдавського народу з великим російським, українським та іншими радянськими народами сягають своїми коренями в сиву давнину. Основи міцного союзу братерства і дружби між Україною і Молдавією закладалися в їх спільній боротьбі проти соціального і національного гніту, за кращу людську долю і ґрунтувалися на близькості території, спільності історичних процесів, широких економічних, політичних і культурних контактах обох народів.

Прагнення до свободи й незалежності, до вільного і щасливого життя українців та молдаван виявилось у великому селянському повстанні 1490—1492 рр. під проводом Мухи, яке охопило Північну Молдавію і Галичину, у тривалій боротьбі проти гніту султанської Туреччини. Запорізькі козаки, очолювані Іваном Сверхевським, Іваном Підковою, Григорієм Лободою, Северином Наливайком, приходили на допомогу молдавському народові в його національно-визвольному русі проти турецько-султанських завойовників. У Хотинській битві 1621 р., що мала важливе міжнародне значення, перемогу було здобуто завдяки участі в ній українського козацтва під проводом Петра Сагайдачного. Хоч після того ще більше двох століть молдавани стогнали під турецьким ігом, але весь цей час вони своїми спільними діями з росіянами і українцями завдавали відчутних ударів яничарам.

Народні маси Молдавії брали активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр.³ Возз'єднання України з Росією на історичній Переяславській раді мало важливе значення і для молдавського народу, сприяючи посиленню антифеодального руху в краї. Крім того, наближення російських державних кордонів до Молдавії зумовлювало дальше зміцнення її політичних, економічних і культурних зв'язків з Росією і Україною.

У боротьбі волелюбного молдавського народу проти тяжкого гніту Оттоманської імперії міцніла і загартовувалася його бойова співдружність з російським, українським та іншими народами. Одним із результатів цієї боротьби було входження Бессарабії до складу Росії в 1812 р., що відповідало прагненням широких мас трудящих краю і мало прогресивне значення для їх майбутньої долі.

Історичний акт входження Бессарабії до складу Росії був зумовлений усім попереднім ходом розвитку дружніх зв'язків молдавського, російського і українського народів. Він сприяв дальшому зміцненню економічних, революційних і культурних зв'язків молдавського народу з цими та іншими народами країни. «Поки різні нації живуть в одній державі, — підкреслював В. І. Ленін, — їх зв'язують мільйони і мільярди ниток економічного, правового і побутового характеру»⁴. Виступаючи на XXIII з'їзді КПРС, перший секретар ЦК Компартії Молдавії І. І. Бодюл відзначав: «Молдавський народ уже понад 150 років будує своє життя разом з великим російським, українським та іншими народами в єдиній державі»⁵.

² Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1976. Т. 5, с. 162—163.

³ Мохов Н. Очерки истории молдавско-русско-украинских связей. Кишинев, 1961, с. 34, 54; Грабовецький В. Карпатське опришківство. Львів, 1966, с. 43.

⁴ Ленін В. І. Про «культурно-національну» автономію.— Повне збір. творів, т. 24, с. 167.

⁵ XXIII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. 29 березня—8 квітня 1966 року: Стенографічний звіт. К., 1966. Т. 1, с. 404.

Входження до складу Росії Бессарабії, інших місцевостей, населених молдаванами, сприяло посиленню їх всебічних зв'язків з трудящими сусідньої України. Молдавський народ, так само, як і інші народи, що входили до Росії, розвиваючи свою культуру, черпав усе краще з багатой скарбниці світової і, насамперед, російської культури.

З давніх-давен прогресивні діячі Росії, в тому числі України, позитивно впливали на формування культури і науки Молдавії. Вони значною мірою сприяли й розвитку її книгодрукування та освіти⁶. Ще в XVII ст. київські просвітителі допомогли молдаванам налагодити роботу першої школи і першої друкарні, для якої завезли з Москви, Києва і Львова обладнання та слов'янський шрифт. Велика заслуга у відкритті Слов'яно-греко-латинської академії — першої в Молдавії вищої школи — належить ректорові Київської академії Софронію Почацькому та іншим його однодумцям, яких було послано в Молдавське князівство. Завдяки передовій російській культурі, українсько-молдавським зв'язкам посилювався процес розвитку національного життя. Під безпосереднім впливом революційно-демократичних сил Росії серед трудящих Молдавії зростало й міцніло прагнення до свободи і справедливості, інтернаціонального єднання в боротьбі з царизмом та існуючим ладом.

Історія визвольного руху в Росії епохи імперіалізму насичена численними прикладами і фактами класової солідарності трудящих всіх націй і народностей країни, в тому числі України і Молдавії, їх спільних революційних виступів. Як відомо, в Молдавії при активній участі й допомозі кращих представників російського, українського та інших народів утворювалися марксистські гуртки, що організовували революційний рух трудящих. В роки боротьби В. І. Леніна та його соратників за партію нового типу, яка мала повести народні маси на боротьбу за соціальне визволення, у Кишиневі була створена перша в Росії підпільна друкарня газети «Искра» (тепер тут відкрито музей газети). Спільно з російським, українським та іншими народами країни молдавський народ боровся проти експлуататорів, за краще життя робітників і селян. Ця інтернаціональна солідарність особливо яскраво виявилася в загальноросійському політичному страйку 1903 р. на півдні Росії, в період першої російської революції, в роки нового революційного піднесення і під час Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р.

В історичних долях народів Росії, зокрема українського і молдавського, у зміцненні дружби і братерства між ними, в торжестві інтернаціональної єдності трудящих вирішальну роль відіграла Велика Жовтнева соціалістична революція — головна подія XX ст. Такі, величезної ваги документи, як ленінські декрети про мир і землю, Декларація прав народів Росії, Декларація прав трудящого і експлуатованого народу, звернення «До всіх трудящих мусульман Росії і Сходу», Конституція РРФСР 1918 р., мали важливе значення у справі революціонізації мас, в тому числі українців і молдаван, у розгортанні боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади.

У Молдавії за владу Рад поруч з місцевим населенням боролися кращі сини й дочки російського, українського та інших народів. У січні 1918 р. вона перемогла на всій території Бессарабської губернії. Перед робітниками й селянами краю відкрився широкий простір для бу-

⁶ Див.: Идейные связи прогрессивных мыслителей братских народов (XVII—XVIII вв.). К., 1978; Очерки молдавско-руско-украинских литературных связей (С древнейших времен до середины XIX века). Кишинев, 1979.

дівництва нового, соціалістичного суспільства. В числі видатних борців за Радянську владу, вихованих молдавським народом, були Г. Котовський, О. Круссер, П. Левінзон, І. Маковей, А. Паладій, В. Рудьєв, А. Христов, Й. Якір та багато інших.

В цей час сили зовнішньої і внутрішньої контрреволюції, налякані зростанням революційного руху, намагалися будь-що відняти у молдавського народу великі завоювання революції. Скориставшись тяжким становищем молодого Країни Рад, королівсько-боярська Румунія при підтримці інших імперіалістичних держав віроломно окупувала територію між Прутом і Дністром. Героїчна боротьба трудящих цих земель, очолювана комуністами, стала славною сторінкою в історії молдавського народу.

Під час румуно-боярської окупації Бессарабії спільна революційна боротьба українського і молдавського народів дістала свій яскравий вияв у Хотинському 1919 р. і Татарбунарському 1924 р. повстаннях.

У період громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції більшовики України працювали в героїчному бессарабському підпіллі, а славні сини Молдавії — Г. І. Котовський, І. С. Нягу, А. В. Попа та інші — самовіддано билися за Радянську владу на українській землі. Молдаванин Данило Михалак був комісаром легендарного Богунського полку, яким командував Микола Щорс⁷.

Дружба і братерське співробітництво між російським, українським і молдавським народами міцніли і розвивалися завдяки послідовному здійсненню Комуністичною партією ленінської національної політики в нашій країні. Враховуючи прагнення трудящих лівобережних районів Молдавії створити свою національну державність і виходячи з ленінських принципів національно-державного будівництва, ЦК РКП(б) і Радянський уряд визнали за необхідне виділити райони з переважною кількістю молдаван в автономну республіку в складі УРСР. Утворення 12 жовтня 1924 р. Молдавської АРСР стало визначною подією у житті не лише молдавського і українського, а й усіх народів багатонаціонального Союзу РСР, торжеством ідей пролетарського інтернаціоналізму.

Трудящі Молдавської АРСР будували соціалізм у складі однієї союзної республіки разом зі своїми братами-українцями. В ході будівництва нового суспільства, в натхненній творчій праці міцніли дружба молдавського і українського народів, почуття належності до єдиної сім'ї радянських народів.

Українська РСР подавала Молдавії величезну допомогу насамперед у розвитку промисловості. Наприклад, у 1933 р. згідно з постановою РНК УРСР 70% відрахувань від податку з обороту підприємств як союзного підпорядкування, так і місцевого надходило в бюджет МАРСР. Це давало можливість направляти значні капіталовкладення у промисловість. За роки першої п'ятирічки вони становили 18 850,4 тис. крб., а за другу — 32 119,9 тис. крб. Лише завдяки безкорисливій допомозі братніх народів, зокрема російського і українського, можна було забезпечити таке зростання асигнувань, що створило умови для швидкого промислового розвитку Молдавії. У 1939 р. в республіці вже налічувалося 343 промислових підприємства, на державних і кооперативних підприємствах та на транспорті працювали 14 тис. робітників. Виробництво електроенергії з 1924 до 1938 р. збільшило-

⁷ Лысенко В. Г. В единой семье — к единой цели. (Братское сотрудничество молдавского и украинского народов в период строительства коммунизма). Кишинев, 1971, с. 13—14.

ся тут в 48 разів. Значну допомогу МАРСР подавали братні народи й у здійсненні суцільної колективізації та піднесенні сільського господарства. Серед 195 робітників-двадцятип'ятитисячників, яких партія направила сюди в 1929 р., було 99 посланців з Києва і 59 — з Луганська. На початок 1940 р. в Молдавії було створено 715 колгоспів, в яких об'єдналися 97,9% селянських господарств⁸.

Успіхи в будівництві соціалізму в СРСР, в тому числі Українській РСР, складовою частиною якої була МАРСР, стали тим живильним джерелом, звідки черпали сили у своїй боротьбі проти іноземних поневолювачів бессарабські і буковинські трудящі, які ще перебували під владою монархічної Румунії. Обстановка окупаційного режиму, революційно-визвольний характер боротьби, єдина мета — возз'єднання з соціалістичною Батьківщиною вимагали тісного згуртування комуністів окупованих земель. Встановлені між ними під час громадянської війни зв'язки в наступні роки набували активного розвитку. Конкретним виявом цього була діяльність створеного згідно з рішенням Політбюро ЦК КП(б)У бюро партійних організацій Бессарабії і Буковини й Закордонного бюро ЦК Компартії Румунії в Харкові по керівництву партійною роботою в Бессарабії і на Буковині. Про тісне співробітництво буковинських і бессарабських комуністів свідчило й те, що комуністи Хотинщини, які становили одну з повітових ланок Бессарабської парторганізації, підтримували контакти з Буковинським обкомом партії, а іноді працювали під його безпосереднім керівництвом. Виявом братерської солідарності бессарабських і буковинських трудящих, керованих комуністами, були їх численні спільні виступи проти терору окупантів, за землю, за громадянські права і свободи. Боротьбу населення Бессарабії і Північної Буковини за возз'єднання з єдинокровними братами у складі Союзу РСР активно підтримували робітники і селяни Радянської України і Радянської Молдавії, вся Країна Рад, мільйони зарубіжних друзів⁹.

Мудра зовнішня політика Радянської держави дала можливість мирним шляхом визволити Бессарабію у червні 1940 р. Сьома сесія Верховної Ради СРСР 2 серпня 1940 р. прийняла закон про утворення Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки. Так трудящі Бессарабії возз'єдналися з своєю Батьківщиною — Союзом РСР. Того ж року до складу УРСР ввійшли Північна Буковина, а також колишні повіти Бессарабії — Акерманський, Ізмаїльський і Хотинський. Ці важливі історичні події відіграли значну роль у дальшому зміцненні економічної і оборонної могутності нашої країни, дружби й співробітництва між усіма радянськими народами, в тому числі між українським і молдавським.

Братерська дружба народів України і Молдавії була скріплена в тяжких випробуваннях під час Великої Вітчизняної війни. Молдавські партизанські загони, використовуючи досвід російських, українських і білоруських братів, формувались і починали діяти проти окупантів на території України. Пліч-о-пліч з представниками молдавської національності билися з ненависним гітлеризмом росіяни, українці і представники інших народів СРСР. Створений у Могилів-Поділь-

⁸ Очерки истории Коммунистической партии Молдавии. Кишинев, 1968, с. 167—168; Лысенко В. Г. Указ. соч., с. 20.

⁹ Ципко К. Г. Велика Жовтнева соціалістична революція і боротьба трудящих Буковини за владу Рад та возз'єднання з Радянською Україною. Чернівці, 1958; Лазарев А. М. Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос. Кишинев, 1974; Коланский Я. М. Интернациональная солидарность с борьбой трудящихся Бессарабии за воссоединение с Советской Родиной. 1918—1940. Кишинев, 1975.

ському районі Вінницької області партизанський загін під командуванням офіцера Червоної Армії І. І. Рудого діяв і на території Молдавії. В її визволенні від німецько-румунських окупантів брали участь також сини українського народу. За мужність і відвагу, виявлені в боях за свободу й незалежність трудящих Молдавії, найвідважніші з них — Т. І. Ніконенко, П. А. Пономаренко, Ф. М. Сапотинський, Ф. Г. Уманський, Г. В. Яровий та інші — удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

Братні народи СРСР, насамперед російський і український, подали неоціненну допомогу МРСР у відбудові й дальшому розвитку зруйнованого фашистами народного господарства. Російська Федерація, Україна та інші республіки допомагали Молдавії матеріальними ресурсами, кадрами, багатющим досвідом соціалістичного будівництва. Першочергове значення взаємодопомога республік мала для відбудови промисловості, залізничного транспорту. Важливим було налагодження залізничного сполучення між Кишиневом і Одесою, Чернівцями та іншими містами країни.

Уже в перші післявоєнні роки молдавський народ одержував з братніх республік, в тому числі з України, різні машини, устаткування, матеріали, сировину. Так, у 1946 р. з Дніпропетровська надходили крани, метал, з Макіївки — сталь, зі Львова — цемент і нафта, з Харкова і Одеси — електроустаткування, різні інструменти та верстати, з Жданова — прокат, труби тощо¹⁰. Хімікати, різне устаткування, будівельні й інші матеріали надсилали Київ, Черкаси та інші міста¹¹. Відчутною була допомога й у відбудові столиці Молдавської РСР Кишинева.

Незважаючи на післявоєнні труднощі, народи СРСР подавали велику допомогу братній Молдавії й у відбудові та дальшому розвитку сільського господарства, оснащенні його передовою технікою і технологією, мінеральними добривами, насінням й ін. У свою чергу Молдавська РСР почала вивозити на Україну та в інші республіки машини, мотори, верстати, преси, традиційні вироби консервної і виноробної промисловості, тютюну.

Завдяки мудрій ленінській національній політиці КПРС, безкорисливій допомозі братніх союзних республік, насамперед РРФСР і УРСР, Радянська Молдавія швидко досягла високого рівня економічного, соціально-політичного і культурного розвитку. У Звітній доповіді ЦК XIV з'їздові Компартії Молдавії товариш І. І. Бодюл підкреслював, що вихований ленінською партією молдавський народ пов'язує свої успіхи в економічному й соціальному розвитку із зростанням могутності Радянського Союзу, зміцненням співробітництва та взаємодопомоги братніх народів і висловлює глибоку подяку великому російському, українському, білоруському й іншим народам країни за безкорисливу дружбу, допомогу і братерство¹².

У період розвинутого соціалізму традиційне співробітництво Молдавської РСР і Української РСР піднеслося на якісно вищий щабель, стало значно багатшим за своїм змістом. Якщо раніше в їх контактах переважала допомога Радянській Молдавії з боку більш розвинутої в економічному і культурному відношенні Української РСР, то на нинішньому етапі історичного розвитку нашої країни ці братні республіки взаємно обмінюються матеріальними і духовними цінностями,

¹⁰ Сов. Молдавия, 1946, 11 июля.

¹¹ Афтєнюк С. В братской семье народов СССР. Кишинев, 1957, с. 64.

¹² Див.: XIV съезд Коммунистической партии Молдавии (29—31 января 1976 г.). Кишинев, 1976, с. 219.

кадрами спеціалістів, досягненнями науково-технічного прогресу. Відносини українського і молдавського народів у сучасних умовах характеризуються поглибленням і збагаченням форм і змісту їх взаємодопомоги і співробітництва.

Яскравим прикладом дальшого зміцнення міжреспубліканських взаємозв'язків у період розвинутого соціалізму є економічне співробітництво Молдавської РСР і Української РСР. Для них, як і для всіх інших республік, економіка яких є складовою частиною єдиного народногосподарського комплексу країни, характерні поглиблений соціалістичний територіальний поділ праці, спеціалізація й кооперування виробництва, дальше зближення рівнів економічного розвитку.

В 60—70-і роки Радянській Україні належала провідна роль у введенні в МРСР різної продукції. На кінець дев'ятої п'ятирічки питома вага УРСР в міжреспубліканських поставках становила майже 3/5 усієї промислової і сільськогосподарської продукції, що поставлялася в Радянську Молдавію¹³. В 1974 р. вона одержувала продукцію 368 найменувань номенклатури з 84 міст України. З Донбасу надходило вугілля, з Львівщини — нафта, із Закарпаття — ліс. Особливо велику питому вагу у поставках з УРСР займала продукція Донецько-Придніпровського економічного району, звідки Молдавія одержувала чавун і сталь, труби, дизелі, комбайни тощо.

Братерська взаємодопомога радянських республік, насамперед РРФСР і УРСР, Молдавській РСР зумовила значні прогресивні зміни в галузевій структурі її промисловості, а також у структурі товарообміну. В економічних зв'язках України і Молдавії істотно збільшилася питома вага взаємопоставок готової промислової продукції, особливо товарів народного споживання. Слід підкреслити, що поряд з традиційною продукцією (вино, фруктові й овочеві консерви, тканини, побутові вироби та ін.) МРСР відправляла в УРСР також вироби машинобудівних, електротехнічних і приладобудівних підприємств. Міжреспубліканські поставки машин, приладів, устаткування, будівельних та інших матеріалів сприяли дальшому індустріальному прогресові та зміцненню економічних зв'язків двох братніх республік.

Нині, в час бурхливого розвитку продуктивних сил країни, народжуються нові форми братерського співробітництва та взаємодопомоги соціалістичних націй, у тому числі української і молдавської, в комуністичному будівництві. Однією з таких форм є їх участь у спорудженні спільними зусиллями газо- і нафтопроводів, ліній електронпередач, промислових і транспортних об'єктів, зрошувальних систем і т. п. При цьому організуються великі міжнаціональні територіально-виробничі комплекси й багатонаціональні трудові колективи, що зміцнює економічну спільність соціалістичних націй і утворює непорушну основу єдності радянського багатонаціонального народу. Символом дружби народів СРСР, наприклад, стала Молдавська ДРЕС на кордоні УРСР і МРСР, яку будували представники 35 національностей і народностей.

Дедалі зростаючі масштаби розвитку економіки зумовлюють інтенсивний обмін кадрами між республіками. Велике значення має навчання багатьох робітників провідних професій для підприємств МРСР на діючих об'єктах спорідненого профілю в УРСР. Широко використовуються й такі форми обміну кадрами, як науково-технічне співробітництво, направлення спеціалістів з діючих підприємств (по лінії планового оргнабору і переселення), а також комсомольців і молоді на

¹³ Економіка Советской Украины. 1945—1975 гг. К., 1975, с. 369.

новобудови п'ятирічки, та багато інших форм. Все це сприяє інтенсивному розвитку процесу інтернаціоналізації братніх народів, їх тіснішому зближенню в єдиній сім'ї соціалістичних націй і народностей Країни Рад.

Велике значення для успішного розвитку широкого співробітництва МРСР і УРСР має соціалістичне змагання, яке дедалі більше набирає інтернаціонального характеру. Міцні узи братерства зв'язують, зокрема, трикотажників Кишинєва і Чернівців, приладобудівників столиць обох республік, одеських і тираспольських консервників і виноробів.

Дальшого розвитку набувають дружба та трудове змагання українського і молдавського народів й у галузі сільського господарства. Так, довгий час підтримують дружні зв'язки і змагаються між собою трудівники колгоспів «Маяк» с. Ружниці Єдинецького району і «Маяк» с. Худяки Черкаської області, ім. 50-річчя Жовтня Рибницького району та ім. В. І. Леніна Миколаївської області й інших¹⁴. Якщо раніше стосунки обмежувалися просто добросусідськими відносинами суміжних сіл, розташованих на кордоні двох братніх республік, то на етапі розвинутого соціалізму в основі зв'язків між ними лежить тісне економічне співробітництво. У 1973 р. правління колгоспів ім.1-го Травня МРСР та ім. В. І. Чапаєва УРСР почали на річці Суха Рибниця будівництво каналу, який дасть можливість осушити більше 120 га заплавних земель і запровадити на полях обох господарств мале зрошення. Це забезпечить колгоспам значний економічний ефект і ще більше зміцнить дружбу хліборобів.

Досвід українських майстрів колгоспного виробництва О. В. Гіталова, М. А. Браги, Є. О. Долинюк, С. Д. Виштак, О. К. Диптан, М. Х. Савченко, М. О. Посмітного, В. М. Кавуна та багатьох інших ретельно вивчається і застосовується у братній Молдавії. В той же час на Україні впроваджуються у виробничу практику досягнення й передові починання молдавських тваринників Л. Ф. Басс і А. К. Щербана, рілників Н. Г. Гаулик і В. Д. Голбана, виноградарів М. В. Апостол і Л. Г. Урекяну, тютюнників Г. І. Бужора і І. А. Шандра та ін. Співробітництво колгоспів і цілих районів Молдавської РСР з колгоспами Вінницької, Київської, Одеської, Черкаської, Чернівецької та інших областей УРСР сприяє зростанню продуктивності праці, впровадженню нових прогресивних методів і технологій на селі.

Набутий у сільському господарстві Молдавської РСР позитивний досвід у справі концентрації і спеціалізації виробництва, різкого збільшення енергоозброєності праці, автоматизації управління технологічними процесами, а також у створенні аграрно-промислових комплексів узагальнюється і переймається трудівниками села інших союзних республік, насамперед УРСР. Важливе значення для здійснення цих перетворень у сільськогосподарському виробництві мав XI пленум ЦК Компартії Молдавії, який на основі наукового узагальнення практики розробив розрахований на 1985—1990 рр. комплексний план заходів по розвитку концентрації і спеціалізації суспільного виробництва шляхом міжгосподарського і аграрно-промислового кооперування, розвитку колгоспів, радгоспів, радгоспів-заводів, міжколгоспних об'єднань, інтеграції двох форм власності.

Отже, поглиблення господарських зв'язків, вивчення і впровадження кращих прогресивних форм та методів організації роботи у про-

¹⁴ Лисенко В., Голубничий І. Чуття єдиної родини. Дніпропетровськ, 1968, с. 21—22.

мисловості і сільському господарстві є однією з характерних особливостей економічного розвитку союзних республік на сучасному етапі.

Втілюючи в життя рішення XXIV і XXV з'їздів КПРС про зближення науки з виробництвом, ЦК Компартії Молдавії і уряд республіки разом з ученими і господарськими органами накреслили і здійснили важливі заходи щодо організації принципово нових господарських утворень — 8 науково-виробничих об'єднань, до складу яких увійшли галузеві інститути і 51 радгосп. Проводиться далі робота по розвитку нової системи підготовки спеціалістів середньої кваліфікації в навчально-виробничих комплексах — радгоспах-технікумах, частина яких також є аграрно-промисловими об'єднаннями.

Дедалі міцніючі дружні, братерські зв'язки молдавського народу з великим російським і українським, з іншими народами Країни Рад на практиці підтверджують правильність висновку класиків марксизму-ленінізму про те, що соціалізм створює новий тип відносин між націями і народностями — відносини дружби, співробітництва і взаємодопомоги. Ленінська дружба народів є непохитною основою небувалого розквіту всіх радянських соціалістичних республік. Красномовним прикладом цього є розквіт Молдавської РСР в єдиній сім'ї братніх народів. Соціалістичні перетворення докорінно змінили обличчя республіки. За порівняно невеликий історичний строк вона стала краєм високорозвинутої промисловості, механізованого сільського господарства, передової соціалістичної науки і культури. Обсяг її промислової продукції за Радянської влади зріс у 34 рази. Лише за роки дев'ятої п'ятирічки випуск промислової продукції в МРСР збільшився порівняно з восьмою на 43%, національний доход — на 28%. Близько 4/5 приросту останнього одержано за рахунок підвищення продуктивності праці. Значно зріс економічний потенціал республіки. Основні фонди народного господарства за 1971—1975 рр. збільшилися на 70%. Останнім часом у промислових центрах сконцентровано 2/3 усього промислового потенціалу республіки, в тому числі близько 90% основних виробничих фондів машинобудування і промисловості будівельних матеріалів, приблизно 80% — легкої, меблевої й деревообробної галузей. Одним з яскравих показників промислового розвитку республіки є зростання важкої індустрії.

Спираючись на всебічну безкорисливу допомогу всіх народів СРСР, насамперед російського і українського, республіка розвиває ті галузі промисловості, які визначаються її специфічними умовами, зокрема харчову. В загальносоюзному виробництві винопродукції Молдавія займає третє місце після РРФСР і УРСР, перше місце в країні по виробництву тютюну, четверте — після РРФСР, УРСР та Узбецької РСР — по соняшниковій олії. На МРСР припадає четверта частина усіх вирощуваних в СРСР фруктів і 17% їх заготівель у країні.

У десятий п'ятирічці обсяг промислового виробництва в Радянській Молдавії збільшиться на 45—49%. Найвищі темпи розвитку плануються в машинобудуванні (приблизно в 1,8 раза) і в харчовій промисловості (в 1,5 раза)¹⁵.

На XIV з'їзді Компартії Молдавії підкреслювалося, що в республіці здійснюються значні заходи для інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, вдосконалення його організаційних форм і методів управління, переходу на нові, більш зрілі економічні відносини в сучасному селі. В результаті самовідданої праці сільських трудівників

¹⁵ XIV съезд Коммунистической партии Молдавии (29—31 января 1976 г.), с. 210—226.

і завдяки взаємодопомозі братніх народів середньорічне виробництво валової продукції сільського господарства у МРСР в дев'ятій п'ятирічці збільшилося порівняно з восьмою на 22%, а в суспільному секторі — на 27%. Продаж її державі за цей період зріс у 1,4 раза, в тому числі зерна — в 1,6, продуктів тваринництва — в 1,4 раза¹⁶.

Рік у рік підвищувався і підвищується рівень матеріального добробуту населення Радянської Молдавії. Національний дохід республіки за роки дев'ятої п'ятирічки збільшився на 32%, а загальна сума виплат і пільг з фондів суспільного споживання — в 1,5 раза. Середньорічне зростання національного доходу в 1971—1975 рр. становило близько 9%, проти 6,7% — у восьмій п'ятирічці. Три чверті його використовувалося для споживання. Лише за роки восьмої п'ятирічки реальна заробітна плата робітників і службовців зросла на 20%, а доходи колгоспників — на 40%. В МРСР одержують пенсії та допомоги близько 550 тис. чол., серед них — 300 тис. колгоспників¹⁷.

За роки Радянської влади в Молдавській РСР сформувався багатотисячний загін творчої інтелігенції. Тільки за 1971—1975 рр. вищі і середні спеціальні навчальні заклади підготували 103 тис. спеціалістів для всіх галузей народного господарства і культури, або на 44,6% більше, ніж за попередніх п'ять років¹⁸. Широкий розвиток наукових досліджень, продиктований потребами будівництва розвинутого соціалізму, зростання мережі наукових установ, зміцнення їх матеріальної бази та наявність значної кількості висококваліфікованих наукових працівників сприяли створенню в 1961 р. Академії наук МРСР.

Серед різних форм братерських відносин радянських республік, зокрема УРСР і МРСР, одне з важливих місць належить їх культурному співробітництву. У післяжовтневий період культурні зв'язки між ними значно розширилися на новій, соціалістичній основі, різноманітнішими стали їх форми. Поглибленню інтернаціонального змісту молдавської культури сприяли творчі зв'язки з літературами братніх народів, зокрема російською і українською. У перші роки Радянської влади письменники Молдавії друкували свої твори на Україні. Перші слова теплої і сердечної дружби вони почули саме з уст російських і українських літературних діячів. Письменники Радянської України не раз зверталися до минулої і сучасної молдавської тематики, прославляли у своїх творах кращих синів молдавського народу, його героїчну боротьбу за соціальне й національне визволення. У справжні свята дружби українського і молдавського народів перетворилися декади, тижні і дні української літератури в Молдавії і молдавської — на Україні.

Братерські культурні зв'язки обох народів дістають один із своїх виявів у співробітництві республік у галузі мистецтва, насамперед у дружбі і взаємодопомозі театральних і музичних колективів. Їх зв'язки у наш час значно зміцніли, стали більш багатограними й дійовими, набули характеру взаємодопомоги, що здійснюється різними каналами, зокрема шляхом обміну сценічним досвідом, творчими кадрами, а також досягненнями в культурному будівництві.

В умовах розвинутого соціалізму українсько-молдавські культурні взаємозв'язки переросли в тісне співробітництво і в інших галузях духовного життя — в образотворчому мистецтві, музиці, кіно, художній творчості трудящих, засобах масової інформації. Це зумовлює

¹⁶ Там же, с. 226—229.

¹⁷ Ільяшенко К. Ф. Молдавська Радянська Соціалістична Республіка. К., 1972, с. 51—54.

¹⁸ XIV съезд Коммунистической партии Молдавии (29—31 января 1976 г.), с. 265.

прискорення процесу взаємозближення і взаємозбагачення української і молдавської культур, які становлять складову і невід'ємну частину багатонаціональної культури великого радянського народу¹⁹.

Під зорею Радянської влади виникли умови для розквіту духовних здібностей молдавського народу. В республіці в основному завершений перехід до загальної середньої освіти; 97,3% випускників восьмих класів охоплено різними формами середньої освіти. Велику роль у формуванні духовного світу трудящих МРСР відіграють культосвітні заклади. У дев'ятій п'ятирічці значно зросла їх кількість, збудовано, зокрема, 145 клубів і будинків культури, 11 кінотеатрів та ін.

Успіхи й досягнення Молдавської РСР — результат втілення в життя ленінської національної політики КПРС. У виступі члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербинського на урочистому засіданні, присвяченому 50-річчю Компартії Молдавії і Молдавської РСР, зазначалося, що в розквіті цієї республіки, як сонце у краплині роси, відображається все те, чим міцна наша рідна Батьківщина: корінні переваги соціалістичного ладу, могутня сила єдності радянського народу, його тісна згуртованість навколо ленінської партії, прозорливість і мудрість її внутрішньої і зовнішньої політики²⁰.

Як символи соціалістичної єдності, братерства, непорушного союзу і дружби радянських народів, торжества ленінської національної політики КПРС сяють на прапорі Молдавської РСР ордені Леніна, Дружби народів і Жовтневої революції. Цих високих нагород республіку удостоєно за великі заслуги у справі зміцнення СРСР.

У братній сім'ї народів, сповнені творчих сил і енергії, трудящі Молдавії зустріли 40-річчя відновлення Радянської влади в Бессарабії і возз'єднання її з МАРСР, утворення Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки. Натхнені історичними рішеннями XXV з'їзду КПРС, вони самовіддано працюють разом з усіма радянськими народами на благо соціалістичної Вітчизни.

Розвиток багатограних історичних зв'язків і зміцнення братерської дружби між союзними республіками, в тому числі між Україною і Молдавією, виражають об'єктивну закономірність неухильного руху вперед нашого соціалістичного суспільства, його поступового переходу до комунізму. Саме тому взаємне співробітництво всіх братніх республік, і серед них УРСР і МРСР, й надалі розширюватиметься і поглиблюватиметься. У братерському співробітництві, взаємній допомозі, єдності радянських народів, вказував товариш Л. І. Брежнєв, — головне джерело нашої сили, надійна запорука успішного розв'язання завдань комуністичного будівництва²¹.

Н. В. Комаренко

УКРАИНСКО-МОЛДАВСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ СВЯЗИ

Резюме

В статье раскрываются исторические корни дружбы и нерушимого братства украинского и молдавского народов, освещаются основные закономерности и особенности помощи и взаимопомощи трудящихся Украинской ССР и Молдавской ССР. На конкретных фактах, цифровом материале показаны пути и формы сотрудничества братских народов, способствующего дальнейшему расцвету их экономики, науки и культуры, сближению всех наций и народностей СССР.

¹⁹ Братерство народів — братерство культур. К., 1960.

²⁰ См.: Щербинский В. В. Избранные речи и статьи. М., 1978, с. 195—196.

²¹ Див.: Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті, т. 5, с. 167.

Г. С. БРЕГА (Київ)

КУЛЬТУРНЕ І НАУКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ УРСР І МРСР В УМОВАХ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

2 серпня 1980 року всі народи нашої країни будуть відзначати 40-річчя утворення Молдавської РСР. До свого ювілею республіка прийшла із значними досягненнями в економічному і культурному будівництві. Республіка має сучасну розвинуту промисловість, ефективне механізоване сільське господарство. Значно зріс її економічний потенціал, швидкими темпами розвиваються продуктивні сили. Розквітла соціалістична культура. В Молдавії працює великий загін висококваліфікованих спеціалістів, розгорнули успішну діяльність Академія наук¹, вузи і наукові установи, в яких ведуть дослідницьку і викладацьку роботу понад 8 тис. чол., у тому числі 230 докторів і близько 3,3 тис. кандидатів наук²⁻³.

Перший секретар Центрального Комітету Комуністичної партії Молдавії товариш І. І. Бодюл у Звітній доповіді XIV з'їзду Компартії республіки відзначав, що молдавський народ пов'язує свої успіхи в економічному і соціальному розвитку із зростанням могутності СРСР, співробітництва і взаємодопомоги братніх народів⁴.

Завдяки послідовному здійсненню КПРС ленінської національної політики розквітла культура всіх народів СРСР. В розвинутому соціалістичному суспільстві «створено необхідні умови для активної участі трудящих усіх національностей у розвитку науки, техніки, культури. Закономірними в духовному житті стали розквіт, зближення і взаємозбагачення культур соціалістичних націй та народностей»⁵. Радянська культура братніх республік розвивається на основі ідеології марксизму-ленізму і єдиного соціалістичного суспільного ладу. Вона характеризується комуністичною ідейністю, партійністю, глибокою народністю, соціалістичним інтернаціоналізмом і радянським патріотизмом. Як відзначається у Програмі КПРС, дедалі інтенсивнішим стає обмін матеріальними і духовними багатствами між націями, зростає вклад кожної республіки в загальну справу комуністичного будівництва⁶.

¹ Академія наук МРСР була створена на базі Молдавського філіалу АН СРСР у 1961 р. З її організацією завершився процес утворення академії наук в усіх союзних республіках.

²⁻³ Платон М. Развитие науки, совершенствование системы народного образования и профессиональной подготовки кадров.— Коммунист Молдавии, 1979, № 6, с. 19—21.

⁴ Див.: XIV съезд Коммунистической партии Молдавии (29 - 31 января 1976 г.). Кишинев, 1976, с. 219.

⁵ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 р. К., 1972, с. 16.

⁶ Див.: Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1977, с. 100.

Творче співробітництво Української і Молдавської Соціалістичних Республік у галузі культури й науки є складовою частиною їх багатограних і всебічних взаємозв'язків, які успішно розвиваються й поглиблюються. Воно являє собою одну з важливих сторін духовного життя обох народів і свідчить про утвердження інтернаціональної спільності єдиної радянської багатонаціональної культури. Народи двох братніх республік засвоюють досягнення своїх національних культур, а також всіх інших націй і народностей нашої країни, вносять свій вклад в єдину, спільну для всіх народів СРСР радянську культуру. Товариш Л. І. Брежнев підкреслював, що «...у нас склалась і розцвіла єдина за духом і своїм принциповим змістом радянська соціалістична культура. Ця культура включає в себе найцінніші риси й традиції культури та побуту кожного з народів нашої Батьківщини. В той же час будь-яка з радянських національних культур живиться не тільки з власних джерел, але й черпає з духовного багатства інших братніх народів і, з свого боку, благотворно впливає на них, збагачує їх»⁷.

В перші роки Радянської влади, коли Молдавія входила до складу Української РСР як автономна республіка, співробітництво між ними в економічному, політичному, культурному і науковому житті мало в основному характер допомоги з боку УРСР. В умовах розвинутого соціалізму, коли Українська і Молдавська РСР досягли високого рівня економіки, науки і культури, співробітництво між ними розвивається як взаємодопомога і взаємозбагачення. Інтенсивний обмін духовними цінностями з усіма народами Радянського Союзу позитивно впливає на розвиток культури і науки Молдавії й України, збагачуючи їх співробітництво, яке відбувається під впливом загальносоюзного процесу інтернаціоналізації культур народів СРСР. В даній статті робиться спроба показати розвиток і форми культурного й наукового співробітництва Української і Молдавської РСР на сучасному етапі.

Взаємообмін духовними цінностями, наприклад, у галузі літератури і мистецтва здійснюється за допомогою перекладів літературних творів, шляхом збагачення репертуару професіональних і самодіяльних колективів й окремих виконавців творами митців обох братніх народів, обміну гастрольями, проведення декад, тижнів, днів літератури і мистецтва, організації виставок образотворчого мистецтва, книг, фото-виставок тощо.

За роки Радянської влади набула величезного значення перекладацька діяльність. Це, зокрема, є яскравим свідченням послідовного здійснення Комуністичною партією ленінської національної політики. Як відзначав член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, переклади не тільки сприяють взаємному ознайомленню літератур, а й взаємному їх збагаченню, стають дійсною школою майстерності, лабораторією художнього пошуку⁸.

За період з 1918 по 1975 рр. на Україні вийшло 48 видань молдавської художньої літератури загальним тиражем понад 1,4 млн. примірників, з них українською мовою — 33 видання загальним тиражем близько 1,38 млн. примірників⁹. В перекладі видаються художні і публіцистичні твори, альманахи, антології сучасної радянської поезії. В них висвітлюються економічний і культурний розвиток обох республік,

⁷ Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1974. Т. 4, с. 57.

⁸ Щербицький В. В. Избранные речи и статьи. М., 1978, с. 49, 50.

⁹ Преса Української РСР. 1918—1975: Науково-статистический довідник. Харків, 1976, с. 95, 129.

непорушна дружба і взаємодопомога братніх народів, минуле і сучасне їх життя.

За період з 1918 р. по 1975 р. українською мовою вийшли твори відомих поетів, прозаїків і драматургів МРСР: тричі — Є. Букова, С. Вангелі, М. Кохана, чотири рази — І. Друце. Читачі Української РСР знайомі також з творами П. Боцу, П. Дарієнка, І. Чобану, Г. Вієру, І. Кани, Ж. Менюка, С. Шляху, Р. Лунгу та ін.¹⁰ Побачили світ твори молдавської літератури й у серіях «Перлини світової лірики», «Джерела дружби», «Скарбниця братніх літератур», «В сузір'ї братніх культур». До 50-річчя утворення Радянської Молдавії та її Компартії у видавництві «Дніпро» вийшов альманах «Сузір'я», який цілком був присвячений молдавській літературі. В ньому вмістили свої вірші, оповідання, нариси і статті 54 письменники братньої республіки¹¹. Молдавські казки, народні пісні, твори для дітей та юнацтва виходять у видавництвах «Молодь» і «Веселка». Щороку видавництво «Карпати» друкує твори молдавських письменників, які живуть на Україні. Своїми сторінками обмінюються український журнал «Радуга» і молдавський журнал «Кодры», що виходять російською мовою¹².

В свою чергу, твори класичної і сучасної радянської української літератури видаються молдавською мовою. З 1946 р. по 1975 р. в МРСР вийшло 70 книг письменників України загальним тиражем понад 600 тис. примірників, а у видавництві «Карта молдовеняске» опублікована «Антологія української поезії»¹³. Багатотисячними тиражами в братній республіці виходили твори І. Котляревського, М. Коцюбинського, Л. Українки, В. Стефаника, Марка Черемшини, О. Кобилянської, а твори Т. Шевченка та І. Франка видавалися тричі. Побачили світ молдавською мовою також твори М. Рильського, П. Тичини, О. Корнійчука, В. Василевської, М. Бажана, О. Гончара, М. Стельмаха, Ю. Збанацького та інших відомих українських радянських письменників¹⁴.

Велику увагу перекладацькій діяльності приділяли видатні поети П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, а також М. Нагнибіда, І. Драч, Б. Олійник та ін. Успішно працюють у галузі перекладу з української мови на молдавську відомі письменники МРСР Є. Буков, А. Лупан, Л. Корняну, П. Дарієнко, І. Ватаману, Б. Істру та ін.¹⁵.

Переклади творів поезії, прози і драматургії відомих письменників впливають на розвиток літератур обох народів, збагачують їх новими образами і художніми засобами, сприяють удосконаленню художньої майстерності літераторів, патріотичному й інтерпаціональному вихованню трудящих, збагаченню всієї радянської культури.

В різноманітних формах розвиваються творчі зв'язки і співробітництво між обома республіками в галузі театрального, музичного, хореографічного, образотворчого та кіномистецтва. Репертуар театрів, музичних, хорових, професіональних і самодіяльних колективів, окремих виконавців збагачується драматургічними й музичними творами митців України і Молдавії. Так, в театрах МРСР з успіхом йдуть п'єси «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «У неділю рано зілля копала» О. Кобилянської, «Безталанна» І. Карпенка-Карого, «Макар Діброва» О. Корнійчука, «Любов на світанні» Я. Галана, «Дороги, які ми вибираємо» М. Зарудного, «Фараони» та «Голубі олені» О. Коломійця

¹⁰ Там же, с. 131; Радянська Україна, 1978, 12 трав.

¹¹ Сузір'я, вип. 8. К., 1974.

¹² Рад. Україна, 1978, 12 трав.

¹³ Рад. Україна, 1978, 11 трав.; Преса Української РСР, с. 112.

¹⁴ Сов. Молдавия, 1978, 11 мая.

¹⁵ Сов. Молдавия, 1978, 12 мая.

та інші. В свою чергу, широкою популярністю на Україні користуються твори молдавських драматургів, зокрема І. Друце. Його п'єса «Қаса маре» була поставлена на сценах 12 театрів республіки, в тому числі й у Київському державному академічному українському драматичному театрі імені І. Франка. Оформлення спектаклю здійснив молдавський художник Ф. Хемурау¹⁶. Чимало творів українських композиторів виконують хорова капела «Дойна» та симфонічний оркестр МРСР. Державний ансамбль народного танцю «Жок» поряд з іншими хореографічними творами народів СРСР виконує й українську сюїту.

Важливе місце серед форм культурного співробітництва двох братніх республік займають гастролі творчих колективів, окремих виконавців, їх спільна участь в оперних і драматичних спектаклях, кінофільмах. Так, народна артистка СРСР М. Бієшу виконувала ряд партій у спектаклях Київського державного театру опери та балету імені Т. Г. Шевченка. Актори МРСР знімаються у кінофільмах студій УРСР, а українські — студії «Молдова-фільм». Практично немає такого обласного центру в нашій республіці, де б не гастролювали професіональні виконавські колективи Молдавії. Творчі театральні, музичні та інші колективи УРСР у свою чергу виїжджають на гастролі до МРСР, під час яких знайомлять молдавського глядача з творами української класики та сучасного мистецтва.

Практикується також обмін художніми виставками двох братніх республік. Наприклад, у 1973 р. в Кишиневі відбулася республіканська виставка творів художників Української РСР, організаторами якої були Міністерства культури УРСР і МРСР та Спілки художників України і Молдавії. На виставці було представлено близько 200 творів живопису, скульптури, графіки народних художників СРСР В. І. Касіяна, М. Г. Дерегуса, О. О. Шовкуненка, М. Г. Лисенка, М. П. Глуценка, народних художників УРСР Т. Н. Яблонської, К. Д. Трохименка та ін. Протягом місяця її відвідали десятки тисяч глядачів¹⁷.

Інтенсивно обмінюються виставками творів образотворчого мистецтва Спілка художників Молдавії і Чернівецька організація Спілки художників України. З великим успіхом у Чернівцях демонструвалася виставка образотворчого мистецтва «Радянська Молдавія», під час якої проводилися зустрічі художників братньої республіки з чернівецькими шанувальниками їх таланту. В жовтні 1975 р. в Кишиневі було відкрито виставку «Радянська Буковина», на якій експонувалося 210 творів живопису, скульптури, графіки та декоративно-прикладного мистецтва художників, скульпторів і народних умільців Чернівецької області¹⁸. Роботи, представлені на виставці, знайомили глядачів з великими соціально-економічними перетвореннями, що відбулися на Буковині за роки Радянської влади.

Поширюються взаємозв'язки і в галузі самодіяльної творчості, чому сприяють численні конкурси, фестивалі і свята. Особливо дружні зв'язки склалися між трудящими сусідніх районів Молдавії й України, які змагаються між собою.

В умовах розвинутого соціалізму деякі традиційні форми культурного співробітництва набувають нових рис, удосконалюються. З успіхом проходять також декади національного мистецтва і літератури в Москві. Широка участь в них композиторів, акторів, письменників, різних професіональних і самодіяльних колективів, організація виставок живопису і скульптури, видання російською мовою кращих творів на-

¹⁶ Театрально-концертний Київ, 1975, № 17, с. 4—5.

¹⁷ Єремей Г. С. Духовні скарби Дністровського краю. К., 1979, с. 185, 186.

¹⁸ Сов. Молдавия, 1975, 25 окт.; Рад. Буковина, 1975, 1 листоп.

ціональних літератур сприяють всебічному ознайомленню народів Радянського Союзу з культурними досягненнями один одного, обміну творчим досвідом, збагаченню музичного, сценічного і концертного репертуару кращими творами національного мистецтва.

Яскравим явищем культурного життя стають міжреспубліканські декади, тижні й дні літератури і мистецтва. Як правило, вони проводяться не тільки в столицях, а й у багатьох містах, районних центрах і селах братніх республік. Прикладом цього може бути Декада молдавської літератури в УРСР у травні 1978 р. Українські письменники надають великого значення цій формі творчих зв'язків із своїми колегами. «Декада, — говорив на урочистому вечорі, присвяченому відкриттю Декади молдавської літератури в УРСР, український письменник В. П. Козаченко, — стане новим джерелом натхнення для письменників обох республік, сприятиме дедалі тіснішій згуртованості радянських народів, взаємозбагаченню наших культур»¹⁹. Для участі в декаді на Україну приїхали провідні молдавські поети, прозаїки, драматурги і літературознавці. Серед них лауреати Державної премії МРСР П. Ботцу, Б. Істру, І. Чобану, письменники А. Бусуйок, П. Крученко, А. Чиботару, Г. Вієру, Г. Маларчук, Е. Ботезату та ін. Під час декади відбулися теплі дружні зустрічі з металургами, шахтарями, трудівниками сільського господарства, студентською і учнівською молоддю, творчою інтелігенцією, партійними і радянськими працівниками Києва, Донеччини, Харківщини, Полтавщини, Львівщини і Канева. До декади видавництво «Каменяр» випустило збірку «Ми серцем єдині», в якій в перекладі на українську мову вміщено твори письменників радянських республік²⁰. За заслуги у зміцненні взаємозв'язків братніх культур народів СРСР, активну участь у проведенні Декади молдавської літератури на Україні Спілка письменників МРСР нагороджена Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР²¹.

Такі декади сприяють ще більшому зміцненню тісних контактів, які склалися між народами. Обмінюючись духовними цінностями, митці глибше пізнають доробок один одного, одержують стимул для дальшої творчої роботи.

Важливу роль у розвитку і зміцненні зв'язків і співробітництва України і Молдавії в галузі культури відіграють всесоюзні фестивалі, що проводяться в братніх республіках. Провідні професійні і самодіяльні колективи, окремі виконавці беруть участь у таких всесоюзних святах і фестивалях мистецтв, як «Київська весна», «Кримські зорі», «Золота осінь», у весняному музичному святі «Мерцішор», всесоюзних кінофестивалях, що стали традиційними.

В останні десятиріччя набула поширення взаємна участь письменників, художників, кінопрацівників, музикантів та інших митців УРСР і МРСР у роботі пленумів і з'їздів творчих спілок республік, на яких обговорюються актуальні проблеми розвитку соціалістичної культури, аналізуються процеси, що відбуваються в літературі і мистецтві на сучасному етапі.

Співробітництво України і Молдавії в галузі культури безперервно розвивається, набуває нових форм. Воно сприяє взаємовпливу і взаємозбагаченню братніх культур, їх взаємопроникненню, зближенню і інтернаціоналізації. Це є характерною особливістю розвитку і розквіту соціалістичних національних культур в умовах розвинутого соціалізму.

¹⁹ Рад. Україна, 1978, 12 трав.

²⁰ Рад. Україна, 1978, 16 трав.

²¹ Рад. Україна, 1978, 19 трав.

Тісні взаємозв'язки між Українською і Молдавською РСР мають місце і в такій галузі культури, як освіта. Працівники освіти обох республік обмінюються досвідом роботи загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних, середніх спеціальних і вищих навчальних закладів. Вони допомагають один одному в підготовці кадрів спеціалістів, удосконаленні форм і методів навчання і виховання підростаючого покоління, у створенні підручників і зміцненні навчально-матеріальної бази освітніх закладів. Так, у травні 1975 р. Міністерство народної освіти МРСР і Мінвуз УРСР організували поїздку завідуючих кафедрами суспільних наук вузів Молдавії для вивчення досвіду використання технічних засобів навчання в Київському інженерно-будівельному інституті.

В ряді вузів УРСР ведеться підготовка кадрів для потреб народного господарства МРСР, і, навпаки, юнаки і дівчата з України одержують професійну підготовку у вузах Молдавії. В навчальних закладах обох республік ведеться підготовка і перепідготовка науково-педагогічних кадрів через цільову аспірантуру, стажування, факультети підвищення кваліфікації тощо. Так, Кишинівський університет уклав угоди про всебічне співробітництво в цьому напрямі з Ужгородським і Дніпропетровським університетами²².

Обмін досвідом та інші творчі зв'язки між навчальними закладами України і Молдавії сприяють підвищенню якості виховної роботи, збагачують студентів, учителів, викладачів новою інформацією про наукові успіхи своїх колег, про досягнення в галузі теорії і практики навчання і комуністичного виховання молоді, про діяльність студентських наукових товариств тощо.

Складовою частиною радянської соціалістичної культури є наука, яка відіграє вирішальну роль в усіх сферах суспільного виробництва. «Якісно новим у житті нашого суспільства є і те, — відзначав товариш Л. І. Брежнев, — що нині в ньому величезну і дедалі зростаючу роль відіграє наука. Це стосується і технології виробництва, і управління ним, і планування, і багатьох інших сторін суспільної діяльності»²³.

Успішному розвитку співробітництва вчених двох братніх республік сприяє спільність їх наукових інтересів. Вони визначені завданнями, що їх висунули з'їзди КПРС і пленуми її ЦК. Успіхи науково-технічної революції, які створюють нові можливості для найбільш повного і прискореного використання нових досягнень в інтересах як окремих республік, так і всієї країни, також зміцнюють ці зв'язки.

Співробітництво вчених і наукових установ має свої специфічні форми. Основними з них є координація досліджень, спільна розробка перспективних народногосподарських проблем, систематичний обмін інформацією, проведення комплексних експедицій, участь вчених у роботі наукових сесій, конференцій, нарад, з'їздів, виїзних розширених засідань наукових рад, підготовка кадрів і підвищення їх кваліфікації, взаємна консультативна допомога.

Важливе значення для активізації наукових досліджень у масштабах всієї країни мала постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР (квітень 1961 р.) «Про заходи по поліпшенню координації науково-дослідних робіт у країні і діяльності Академії наук СРСР»²⁴. Коор-

²² Єремей Г. С. Духовні скарби Дністровського краю, с. 183, 184.

²³ Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1976. Т. 5, с. 171.

²⁴ КПСС о культуре, просвещении и науке: Сборник документов. М., 1963, с. 493—499.

динацію науково-дослідних робіт здійснює Державний комітет Ради Міністрів СРСР по науці й техніці, а діяльності академій наук союзних республік — створена при Президії Академії наук СРСР спеціальна Рада. Роль її значно зросла після прийняття ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР постанови «Про заходи по поліпшенню діяльності Академії наук СРСР і академій наук союзних республік» (квітень 1963 р.)²⁵. При відділеннях, секціях і президії АН СРСР та в академіях наук союзних республік створено близько 200 наукових рад, які аналізують сучасний стан досліджень з конкретних проблем та їх результати, складають координаційні плани, виробляють пропозиції щодо використання одержаних результатів у народному господарстві, державному і культурному будівництві²⁶.

Координацію досліджень проводять також наукові центри окремих регіонів країни. Так, Західний регіон об'єднує близькі територіально Україну, Білоруську і Молдавську РСР. На систематичних нарадах президентів трьох республіканських академій наук обговорюються, уточнюються і затверджуються плани спільних досліджень, розглядаються результати їх виконання. За рішеннями президій академій ці дослідження включаються в тематичні плани відповідних наукових установ.

Академії наук УРСР, БРСР і МРСР координують дослідження з восьми комплексних проблем. За розробку кожної з них несе відповідальність одна з трьох республіканських академій²⁷. Спільні дослідження проводяться в галузі геології, охорони навколишнього середовища, матеріалознавства, енергетики, сільського господарства, економіки та інших суспільних наук.

Завдяки співробітництву наукових установ і вчених братніх республік за короткий строк одержані вагомі результати. Колектив геофізиків і геологів у результаті великої і копіткої роботи склав тектонічну і металогенічну карти УРСР і МРСР і опублікував монографію «Металлогения Украинской и Молдавской ССР»²⁸. Проводяться спільні польові дослідження південної частини обох республік, спостереження активності сейсмонезбезпечних зон Молдавії, а також Криму та інших територій України, розв'язано ряд питань важливої наукової і народногосподарської проблеми «Вивчення геологічної будови і оцінка перспектив на корисні копалини територій України, Білорусії і Молдавії».

В сучасних умовах особливого значення набувають проблеми енергетики. В зв'язку із зростанням потреб народного господарства в енергії велика увага приділяється насамперед атомним електростанціям, питома вага яких в енергетичному балансі країни дедалі збільшується. Як відзначалося на нараді президентів академій наук трьох братніх республік, що відбулася у Києві в травні 1978 р., найвагомішим результатом співробітництва вчених є розробка науково-технічних основ створення реакторів на швидких нейтронах. Продовжується робота над пошуками нових способів одержання електроенергії, успішно розв'язуються завдання по створенню Єдиної енергетичної системи країни. Ці дослідження є вкладом у розвиток і удосконалення паливно-енергетичного комплексу СРСР²⁹.

²⁵ Там же, с. 534.

²⁶ Вісн. АН УРСР, 1974, № 5, с. 19.

²⁷ Вісн. АН УРСР, 1977, № 4, с. 73.

²⁸ Сов. Молдавия, 1972, 5 февр. Патон Б. Є. Творча співдружність, братня допомога.— Вісн. АН УРСР, 1974, № 5, с. 28.

²⁹ Рад. Україна, 1978, 17 трав.; Вісн. АН УРСР, 1979, № 7, с. 11.

Вчені Західного регіону працюють над відкриттям нових форм використання електричної, світлової, хімічної енергії, над підвищенням швидкостей, температур, тиску та іншими проблемами удосконалення технологічних процесів, що сприяє прискоренню науково-технічного прогресу в країні.

За розробку проблеми «Генетика і селекція» відповідає Академія наук МРСР. Селекціонери і генетики створили ряд сортів озимої пшениці, що здобули добру славу в багатьох союзних республіках, в тому числі в УРСР, і за рубежом, нові високопродуктивні сорти цукрових і кормових буряків, люпину та інших культур.

Молдавська РСР — важливий центр селекції кукурудзи. Під керівництвом академіка АН МРСР А. Є. Коварського вчені республіки створили ряд нових перспективних високоврожайних сортів цієї культури, які широко застосовуються на полях РРФСР, УРСР і МРСР. Велику допомогу сільському господарству України подають вчені Кишинівського інституту садівництва і виноградарства³⁰.

Творчі зв'язки встановилися між молдавськими вченими і науковцями Інституту фізіології рослин Академії наук УРСР, який є головною установою по координації досліджень, що проводять 87 наукових установ і навчальних закладів обох республік з проблем фотосинтезу і біохімії³¹⁻³².

Підвищенню рівня зоотехнічних досліджень і впровадженню їх результатів у сільське господарство сприяють постійні зв'язки Молдавського науково-дослідного інституту тваринництва і ветеринарії з Полтавським науково-дослідним інститутом свинарства та іншими установами³³.

Важливу роль у зміцненні співробітництва вчених двох братніх республік відіграє створене в 1969 р. Південне відділення Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна, яке здійснює керівництво науковими дослідженнями в галузі сільського господарства України і Молдавії³⁴.

З другої половини 60-х років інститути економіки академій наук УРСР, БРСР і МРСР ведуть дослідження з комплексної регіональної теми «Економічні проблеми науково-технічного прогресу». Вони працюють над питаннями підвищення ефективності науково-технічного прогресу в промисловості, проблемами управління ним і т. п. Головною організацією, яка керує цією роботою, є Інститут економіки АН УРСР. Результати досліджень відображені в колективній праці «Хозрасчетные факторы ускорения технического прогресса в промышленности» (1973) і в монографії С. М. Ямпольського і С. Г. Галузи «Экономические проблемы управления научно-техническим прогрессом» (1976).

Певних успіхів досягли й історики трьох братніх республік у розробці проблем історичних зв'язків і непорушної дружби українського, білоруського і молдавського народів у братньому союзі народів СРСР. Історики УРСР і МРСР спільно підготували дві фундаментальні колективні праці — «Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов» и «Укрепление нерушимой дружбы между украинским и молдавским народами в эпоху социализма». Вчені УРСР і МРСР брали участь у написанні 2-томних праць «История Молдав-

³⁰ Правда Украины, 1972, 31 жовт.; Сов. Молдавия, 1972, 29 сент.

³¹⁻³² История Академии наук Украинской РСР. К., 1967. Кн. 2, с. 130.

³³ Гусь Ф. А., Четыркин В. В., Решетник В. П. Некоторые аспекты развития зоотехнической науки в условиях научно-производственных объединений. — В кн.: XXV съезд КПСС и проблемы развития науки. Кишинев, 1977, с. 83.

³⁴ Українська сільськогосподарська енциклопедія. К., 1972. Т. 3, с. 508.

ской ССР» та «История Украинской ССР». Ведуться дослідження історії філософських зв'язків двох братніх народів. З цих питань опубліковано праці: «Очерки по истории молдавско-русско-украинских связей (XVII—XX вв.)» та «Идейные связи прогрессивных мыслителей братских народов (XVII—XVIII вв.)».

Зміцнюються також контакти і співробітництво серед етнографів, мовознавців, літературознавців та інших спеціалістів братніх республік. Велика робота проводиться, зокрема, по вивченню молдавсько-російсько-українських літературних, фольклорних і мовних зв'язків. Вчені разом працюють над підготовкою і виданням регіональних і республіканських лінгвістичних, історичних та історико-етнографічних атласів³⁵.

Особливого поширення в останній час набули такі форми співробітництва між двома республіками, як міжреспубліканські наукові конференції. В них беруть участь провідні вчені країни, партійні і радянські працівники, які обговорюють важливі наукові, соціальні і народногосподарські проблеми, результати фундаментальних і прикладних досліджень.

В 1970 р., наприклад, у Кам'янці-Подільському була проведена перша міжреспубліканська конференція, присвячена проблемам раціонального розміщення і розвитку продуктивних сил Придністров'я. В центрі її уваги були питання дальшого розвитку краю, зокрема такі, як будівництво нових промислових підприємств на базі широкого використання місцевої мінеральної і сільськогосподарської сировини, удосконалення галузевої структури промисловості; спеціалізація і дальший розвиток сільського і лісового господарства, боротьба з ерозією ґрунтів; проведення геолого-економічних досліджень для визначення ефективності комплексного використання мінеральної сировини в народному господарстві. Важливе місце в доповідях та виступах приділялося боротьбі з паводками Дністра, що завдають великих збитків економіці обох республік³⁶.

Проблеми єдності й дружби народів СРСР, розвитку і зближення соціалістичних націй і народностей, різні аспекти історії національних відносин, боротьби проти реакційних фальсифікацій досвіду державного будівництва в Радянському Союзі обговорювалися на міжреспубліканських наукових конференціях істориків УРСР і МРСР в Тирасполі (1960 р.), в Кишиневі (1969, 1972, 1975, 1979 рр.), в Чернівцях (1979 р.). В їх роботі брали участь перший секретар ЦК Компартії Молдавії І. І. Бодюл, перший секретар Чернівецького обкому Компартії України В. Г. Дикусаров, а також провідні вчені країни.

Ряд міжреспубліканських наукових конференцій був присвячений актуальним питанням філософії, мовознавства, літературознавства, етнографії, права, економіки та інших наук.

Останнім часом набуває поширення така форма співробітництва, як науково-виробничі наради. На них, як правило, розглядаються актуальні проблеми підвищення ефективності промислового і сільськогосподарського виробництва. В січні 1980 р., наприклад, у Києві відбулася така нарада, присвячена питанням підвищення ефективності землеробства на Україні і в Молдавії. В ній взяли участь партійні працівники, міністри, керівники і спеціалісти сільськогосподарських органів обох республік. У доповідях і виступах вони підбили підсумки роботи по виконанню рішень XXV з'їзду КПРС і липневого (1978 р.) Пленуму ЦК КПРС, проаналізували ряд нерозв'язаних проблем. Перед вчени-

³⁵ Сов. Молдавия, 1972, 16 июня; Вісн. АН УРСР, 1972, № 12, с. 16.

³⁶ Вісн. АН УРСР, 1970, № 5, с. 93—94.

ми-аграрниками було поставлене завдання розробити і впровадити в практику прогресивну технологію і технічні засоби, що забезпечать переведення сільськогосподарського виробництва на промислову основу, а також виробити науково обґрунтовані оптимальні варіанти системи землеробства для різних природно-кліматичних зон України і Молдавії, застосування яких сприятиме підвищенню врожайності³⁷.

XXIV і XXV з'їзди КПРС зосередили увагу вчених на необхідності підвищення ефективності досліджень і прискореного впровадження їх результатів в практику. «Треба буде ще багато зробити, — підкреслював в Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їзду партії товариш Л. І. Брежнев, — щоб досягнення науки швидко втілювались не тільки в окремих — хай найблискупіших — експериментах і виставочних зразках, а й у тисячах і тисячах нових видів продукції, починаючи від унікальних машин і кінчаючи всім, що зв'язане з поліпшенням умов праці і побуту людей. Практичне впровадження нових наукових ідей — це сьогодні не менш важливе завдання, ніж їх розробка»³⁸.

Академія наук Української РСР нагромадила великий позитивний досвід роботи в цьому напрямі. В республіці створені науково-технічні комплекси і об'єднання науковців і виробничників. За роки дев'ятої п'ятирічки вчені АН УРСР впровадили у виробництво понад 2700 робіт з економічним ефектом на суму близько 900 млн. крб.³⁹ ЦК КПРС схвалив досвід АН УРСР і рекомендував його для поширення⁴⁰.

АН УРСР, її наукові центри, вчені республіки продовжують пошуки нових, більш результативних форм зв'язків наукових установ з виробництвом. Це і взаємодія з республіканськими і союзними міністерствами щодо комплексних планів наукових досліджень і проведення цільових науково-технічних програм робіт для об'єднань і великих підприємств, і створення галузевих лабораторій. Президія Академії наук СРСР схвалила досвід управління науково-технічним прогресом у Західному науковому центрі АН УРСР⁴¹. Використання різноманітних форм зв'язку з виробництвом дає позитивні результати. За чотири роки десятиї п'ятирічки економічний ефект від впровадження результатів наукових досліджень у народне господарство перевищив 1 млрд. крб.⁴²

Досвід роботи Академії наук УРСР у вказаному напрямі вивчають і творчо використовують в інших союзних республіках, у тому числі й у МРСР⁴³. Дедалі зміцнюється співдружність наукових установ та промислових підприємств України і Молдавії. Наприклад, тісні творчі контакти встановили Український науково-дослідний інститут пластмас і «Молдавізоліт». На цьому підприємстві діє розроблена вченими інституту автоматизована лінія. Інститут проблем лиття АН УРСР разом з об'єднанням «Молдавігідромаш» веде дослідження, спрямовані на розробку технологічного процесу виготовлення литих деталей герметичних насосів з модифікованих чавунів⁴⁴.

³⁷ Рад. Україна, 1980, 13 січ.

³⁸ Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1976. Т. 5, с. 493.

³⁹ Ляшко А. Плодотворный союз науки и производства. — Правда, 1978, 7 февр.; Патон Б. Е. Основные итоги деятельности Академии наук Украинской РСР за 1975 рік і дев'яту п'ятирічку та завдання установ АН УРСР на десяту п'ятирічку в світлі рішень XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України. — Вісн. АН УРСР, 1976, № 7, с. 8.

⁴⁰ Рад. освіта, 1980, 1 берез.

⁴¹ Правда, 1979, 27 нояб.; Рад. Україна, 1980, 9 квіт.

⁴² Рад. освіта, 1980, 1 берез.

⁴³ Лазаренко Б. Р. Проблеми удосконалення організації і управління наукою в Академії наук Молдавської РСР. — Вісн. АН УРСР, 1977, № 5, с. 85.

⁴⁴ Коммунист Молдавии, 1972, № 4, с. 60; Вісн. АН УРСР, 1977, № 12, с. 58.

Вагомий вклад вносять учені Західного регіону в розвиток сільськогосподарства. За роки дев'ятої п'ятирічки вони передали в державне випробування 285 сортів і гібридів зернових і кормових культур, розробили засоби підвищення родючості ґрунтів, поліпшення використання меліорованих земель, добрив і т.ін.⁴⁵ Виконуючи постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому підвищенню ефективності сільськогосподарської науки і зміцнення її зв'язків з виробництвом»^{46-а}, науково-дослідні установи України і Молдавії зосереджують свою увагу на дальшому поліпшенні методів селекції, на реалізації досягнень сільськогосподарської науки в колгоспному і радгоспному виробництві. Лише в 1979 р., як відзначалося на річних загальних зборах Південного відділення ВАСГНІЛ (березень 1980 р.), колгоспи і радгоспи УРСР прийняли для впровадження 180 наукових розробок з економічним ефектом понад 660 млн. крб., а господарства МРСР використали 220 наукових пропозицій, що дало виграш в 50 млн. крб.⁴⁶

В умовах розвинутого соціалізму зв'язки науковців України й Молдавії значно поглибилися і розширилися, стали більш складними і досконалішими. Вони охоплюють практично майже всі галузі науки.

Академії наук УРСР і МРСР, вчені обох республік своєю працею вносять вагомий вклад у розвиток всієї радянської науки, в прискорення темпів науково-технічного прогресу. «І сьогодні розмова про досягнення радянських учених, — підкреслив Л. І. Брежнев, виступаючи на урочистому засіданні, присвяченому 250-річчю ювілею Академії наук СРСР, — уже неможлива без врахування видатних відкриттів славних національних загонів нашої радянської науки»⁴⁷. Досягнення академії наук союзних республік одержали високу оцінку партії і уряду. В 1975 р. вони були нагороджені орденами Дружби народів.

Всебічне співробітництво УРСР і МРСР, як і інших радянських республік, у галузі культури і науки, що здійснюється під керівництвом КПРС, сприяє розширенню і збагаченню міжнародних відносин, дальшому розвитку соціалістичної культури, зближенню націй і народностей нашої країни, зміцненню непорушної дружби народів СРСР.

Г. С. Брега

КУЛЬТУРНОЕ И НАУЧНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ УССР И МССР В УСЛОВИЯХ РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА

Резюме

В статье на основе большого фактического материала освещается развитие сотрудничества Украинской ССР и Молдавской ССР в области культуры и науки на современном этапе.

Раскрываются формы взаимосвязей и взаимообмена духовными ценностями и научными достижениями народов двух братских республик, способствующих взаимообогащению их культур, укреплению дружбы народов.

⁴⁵ Рад. Україна, 1977, 27 жовт.

^{46-а} Правда, 1976, 10 сент.

⁴⁶ Правда України, 1980, 5 марта.

⁴⁷ Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1976. Т. 5, с. 356.

Методологія та методика історичних досліджень

М. М. МАСЛОВ (Москва)

МЕТОД ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ В ПРАЦЯХ В. І. ЛЕНІНА

Дослідницькі методи — це той спеціалізований інструментарій, користуючись яким історик відкриває об'єктивний зміст історичного процесу. Метод пізнання історичного процесу є одним з найважливіших елементів марксистсько-ленінської методології історії в її застосуванні до практики дослідження, роль і значення якої неухильно зростає. Адже методологія — це не тільки теорія історичного пізнання, але й пізнавальна практика, не тільки вчення про методи, але й самі ці методи. Свідоме використання дослідницьких методів прискорює досягнення мети, підвищує ефективність і якість історичних досліджень. Однак питання про методи історичного дослідження розроблене недостатньо. В даному питанні особливо важливо звернутися до вивчення невичерпного дослідницького досвіду В. І. Леніна, який зосереджений в його творах. У працях ряду дослідників ленінської теоретичної спадщини окремі методи історичного пізнання, які В. І. Ленін застосовував, у тій чи іншій мірі висвітлені¹.

Глибоке проникнення в творчу лабораторію В. І. Леніна дає можливість збагатити наші уявлення про методи дослідження історичних процесів. У своїх працях Володимир Ілліч застосовував широкий арсенал різноманітних дослідницьких методів залежно від поставлених перед ним конкретних завдань.

Усі методи дослідження В. І. Леніним історичних явищ і подій можуть бути підрозділені на загальнонаукові (історичний, логічний, метод класифікації), які застосовуються в усіх науках і, в тому числі, в історії, спеціально-історичні методи і методи, запозичені з інших наук, але модифіковані, **стосовно до мети і характеру історичного дослідження** (статистичний або математичний метод, метод конкретних соціальних досліджень, соціально-психологічний).

У даній статті зроблено спробу розглянути приклади використання В. І. Леніним спеціально-історичних методів наукового пізнання і викласти їх як єдину і струнку дослідницьку систему.

Спеціально-історичні методи пізнання обумовлені специфічністю історичної науки з її хронологічним і подійним підходом до вивчення явищ і процесів суспільного життя. Виражаючи вимоги діалектичної логіки, будучи тісно зв'язаними з детермінованими марксистсько-ленінськими принципами дослідження, ці методи разом з тим являють собою

¹ Див.: Городецкий Е. Н. Ленин — основоположник советской исторической науки. М., 1970; Методологические проблемы историко-партийной науки. К., 1976; Варшавчик М. А., Спириин Л. М. О научных основах изучения истории КПСС. М., 1978; Маслов Н. Н. Некоторые вопросы методологии историографии истории КПСС. — В кн.: Некоторые вопросы методологии историко-партийного исследования. Л., 1978; та ін.

особливу модифікацію загальнонаукових методів, історичного і логічного, стосовно до своєрідних завдань і об'єктів історичної науки. При цьому частина з них приєднується до історичного загальнонаукового методу і будується на різних варіантах членування історичного часу та аналізу історичного процесу в рамках цього членування. До них належить синхронний, хронологічний методи, метод періодизації.

Друга частина спеціально-історичних методів дослідження приєднується більше до логічного загальнонаукового методу і будується на основі теоретичного дослідження і зіставлення історичних подій і закономірностей, що проявляються. До їх числа належить порівняльно-історичний, ретроспективний, структурно-системний методи і метод актуалізації.

Оскільки історичний і логічний метод знаходяться в діалектичній єдності, оскільки грані, що їх поділяють, умовні і рухомі, остільки є відносним умовний поділ спеціально-історичних методів дослідження на дві вищезазначені групи.

Синхронний метод передбачає вивчення різних подій і явищ, що відбуваються в суспільстві в один і той же час. Адже в історичній дійсності, як вчить марксизм-ленінізм, усі явища і події найтіснішим чином зв'язані між собою і детермінують один одного. «Всяке окреме тисячами переходів зв'язане з іншого роду окремими (речами, явищами, процесами) і т. д.»².

Отже, щоб зрозуміти причини і характер виникнення однієї події, необхідно вивчити багато інших. Досліджуючи, наприклад, історію одного страйку трудящих, необхідно розглянути економічне становище країни і галузей її промисловості, політику уряду щодо робітників та взаємовідносини підприємців і робітничого класу, становище політичної та економічної організації пролетаріату, роль робітничої партії і профспілок, вплив опортуністичних течій на трудящих, рівень пролетарської солідарності і т. д. В результаті на основі синхронного методу дослідник немовби аналізує суспільний організм і одержує його «поперечний зріз» відносно історичного часу. «Щоб справді знати предмет, — писав В. І. Ленін, — треба охопити, вивчити всі його сторони, всі зв'язки і «опосередження». Ми ніколи не досягнемо цього повністю, але вимога всебічності убезпечить нас від помилок і від омертвіння»³.

Синхронний метод часто і широко застосовував В. І. Ленін. Типовим прикладом такої ленінської праці є стаття «Криза назріла», написана 29 вересня 1917 р. у Виборзі. Ця стаття була пристрасним заклик до повстання проти Тимчасового уряду. Цю свою переконаність і необхідність негайного революційного виступу пролетаріату В. І. Ленін обгрунтував аналізом ситуації, що склалася в світі і в Росії. «...Кінець вересня, — пише Володимир Ілліч, — приніс нам величезний перелом в історії російської, а, як видно з усього, також і всесвітньої революції»⁴. І далі він дає характеристику цього перелому, починає її з оцінки зростання революційного руху на Заході, а потім розкриває основні ознаки загальнонаціональної кризи в Росії: зростання селянського повстання, піднесення національно-визвольного руху, більшовізація армії, гострий конфлікт з Тимчасовим урядом зв'язківців і залізничників, політичний крах дрібнобуржуазних урядовських партій. Кожна з ознак загальнонаціональної кризи характеризується ним докладно і точно. На основі характеристики переломного моменту революції Ле-

² Ленін В. І. До питання про діалектику. — Повне збір. творів, т. 29, с. 300.

³ Ленін В. І. Ще раз про профспілки, про поточний момент і про помилки тт. Троцького і Бухаріна. — Повне збір. творів, т. 42, с. 280.

⁴ Ленін В. І. Криза назріла. — Повне збір. творів, т. 34, с. 258.

нін рішуче вимагав від партії активних і безкомпромісних дій, направлених проти Тимчасового уряду.

У праці «Криза назріла» синхронний метод історичного аналізу застосовано цілком послідовно. Досліджувані В. І. Леніним події дійсно синхронні і дають немовби миттєву фотографію політичного становища в Росії наприкінці вересня 1917 р.

Синхронний метод проте дозволяє розглянути лише статичний стан явища, але не дає можливості виявити його динаміку, рух і розвиток.

Хронологічний метод вивчає явища і події з точки зору їх послідовності, руху і змін їх відповідно до збігу історичного часу. У найбільш чистому вигляді метод застосовують при складанні хронік подій та історичної хронології, які фіксують історичні події одну за одною. В результаті реконструюється ланцюг історичних подій у більшості випадків (але далеко не завжди) генетично зв'язаних одна з одною.

Яскравим прикладом застосування хронологічного методу В. І. Леніним є його стаття «Уроки московського повстання», в якій він показав, як розвивалися події в Москві в грудневі дні 1905 р. «7-е і 8-е грудня: мирний страйк, мирні демонстрації мас. 8-го увечері: облога Акваріума. 9-го вдень: побиття юрби драгунами на Страсній площі. Увечері — розгром будинку Фідлера. Настрій підноситься. Вулична, неорганізована юрба цілком стихійно і невпевнено будує перші барикади.

10-е: початок артилерійської стрільби по барикадах і по вулицях в юрбу. Будування барикад стає упевненим і не одиничним уже, а безумовно масовим. Все населення на вулицях; все місто в головних центрах вкривається сіткою барикад. Розгортається протягом кількох днів жорстока партизанська боротьба дружинників з військами... Лише на 15-е грудня перевага урядових сил стала повною, і 17-го семіновці розгромили Пресню, останній оплот повстання»⁵.

Хронологічний виклад подій у Москві переконливо розкрив процес наростання революції, яка «йде вперед тим, що створює згуртовану і міцну контрреволюцію, тобто змушує ворога вдаватися до все більш крайніх засобів захисту і впроваджує таким чином більш могутні засоби нападу»⁶.

Використовуючи метод хронології, В. І. Ленін враховував лише нопорядкові і генетично зв'язані явища. І це дозволило йому показати закономірність подій, що відбувалися в Москві.

Відбір фактів, які складають ланки хронологічного ланцюга, визначається темою дослідження. Проте хронологія примушує дослідника, бажає він цього чи ні, йти за збігом часу, включати в поле свого зору, з одного боку, повторні явища, і, з другого, — різнохарактерні. Це призводить і до повторів, і до порушення логіки викладу подій. Тому хронологія, яка необхідна як довідковий матеріал, виявляється нерідко неприйнятною для зв'язку аналітичного висвітлення минулого.

Цікавим і багатим джерелом для вивчення ленінського ставлення до хронологічного методу в історії є «Зошит Егельгафа» із «Зошитів з імперіалізму»⁷. «Зошит Егельгафа» являє собою виписки, замітки, оцінки і хронологічні таблиці, зроблені В. І. Леніним при читанні в

⁵ Ленін В. І. Уроки московського повстання.— Повне зібр. творів, т. 13, с. 347.

⁶ Там же.

⁷ Див.: Ленін В. І. Зошити з імперіалізму.— Повне зібр. творів, т. 28, с. 649—674.

жовтні—листопаді 1916 р. у Цюрихській кантональній бібліотеці книги німецького буржуазного історика Готлоба Егельгафа «Історія новітнього часу від Франкфуртського миру до теперішнього часу».

В. І. Ленін різко негативно характеризує Г. Егельгафа як «мерзотника, бісмаркіанця» і вказує на принципові недоліки хронологічної таблиці, наведені в його книжці. «Хронологічна таблиця», — пише В. І. Ленін, — складена по-ідіотському, перелік сухий, голий, *несистематизований*⁸. Таким чином, головним недоліком хронології Егельгафа — відсутність систематизації історичних фактів і їх оцінок («перелік сухий, голий...»).

З метою усунути недоліки обмеженого буржуазним світоглядом історика і в той же час раціонально використати його працю як «зведення фактів і довідник»⁹, Володимир Ілліч складає на основі цієї праці («та інших джерел») три хронологічні таблиці: «Вибірчі реформи в Англії», «Найголовніші кризи в міжнародній політиці великих держав після 1870—1871 років», «Спроба зведення головних даних всесвітньої історії після 1870 року», які дозволяють побачити нове, глибоке значення наведених Егельгафом фактів і зведень.

Перші дві таблиці мають чисто хронологічний характер, тобто вони розглядають розвиток у часі одного об'єкту, чи то є виборчий закон у Англії, чи кризові явища у міжнародній політиці. «Спроба зведення головних даних всесвітньої історії після 1870 року» говорить про її експериментальне значення. В. І. Ленін взяв цю «спробу», щоб, певно, простежити синхронність чи взаємозалежність подій, що відбувалися в світі.

У таблиці десять граф, загальний перелік і формулювання назв, які Ленін знайшов не одразу. У заключній частині зошита вміщено начерк (варіанти) плану цієї таблиці. У двох варіантах, один з них складається з п'яти, а другий з дев'яти пунктів, перелічуються загалом ті ж явища, що наведені в самій таблиці, але в ній їх формулювання розроблені детальніше і точніше¹⁰. Таблиця «Спроба зведення...» включає в себе такі графи: «Війни», «Дипломатія», «Колоніальна політика», «Економічна політика (трести та ін.; митне законодавство; великі концесії)», «Робітничий рух і соціалістичні партії», «Революційні рухи пролетарського характеру», «Національні рухи і національне питання», «Демократичні реформи», «Соціальні реформи», «Різне і примітки».

Виділивши з всесвітньої історії процеси, що цікавили В. І. Леніна, він прослідкував (кожний окремо) їх розвиток у часі. Оскільки період, який розглядається в таблиці, охоплює 1870—1914 рр., то з усіх даних таблиці виявляється, що головний його зміст — формування імперіалізму, а також підготовка до першої світової імперіалістичної війни. На фоні становлення імперіалізму простежується також розвиток робітничого, демократичного і національно-визвольного рухів. Не випадково в цьому ж зошиті В. І. Ленін писав: «Просте зведення дає картину *імперіалізму і демократичних рухів*, як головних відмітних рис *епохи* (NB. До поняття «епохи» архіважливо!!)»¹¹.

Проаналізована таблиця дозволяє використати і синхронний метод, встановити одночасно зв'язок і взаємозалежність подій, що відбуваються в світі. Це ще раз підтверджує близькість синхронного і хро-

⁸ Там же, с. 650.

⁹ Там же, с. 649.

¹⁰ Див.: Там же, с. 674.

¹¹ Там же, с. 649.

нологічного методів в історичному дослідженні і в той же час свідчить про самостійне значення кожного з них.

Метод періодизації один з найважливіших специфічно-історичних методів дослідження. Цей метод дає змогу виявити зміни своєрідних якісних історичних процесів у часі, встановити з можливим ступенем точності моменти цих змін, розкрити форму і класовий зміст історичних явищ у кожному окремому історичному періоді. Застосування методу періодизації, який спирається на марксистсько-ленінські принципи історизму і партійності, дає можливість дослідити історичні процеси і явища в усіх їх конкретних і неповторних особливостях, з врахуванням в них змін, загальних і специфічних історичних закономірностей, що проявляються.

Наукові основи періодизації суспільних явищ були закладені К. Марксом і Ф. Енгельсом. Створене ними вчення про суспільно-економічні формації, про їх революційну зміну в результаті класової боротьби, доведеної до її вищої форми — революції, вперше дозволило розглянути історію суспільства як процес, що складається з визначених, закономірних, детермінованих об'єктивними причинами етапів. Це вчення було розвинуто В. І. Леніним стосовно до нової епохи — епохи імперіалізму і пролетарських революцій. Володимир Ілліч вперше розробив наукову періодизацію розвитку капіталізму в Росії, історії визвольного і робітничого руху в країні, дав у своїх працях класичні схеми періодизації історії соціал-демократії і більшовизму. «...В конкретній історичній обстановці переплітаються елементи минулого і майбутнього...» — писав Володимир Ілліч. — Але це нітрохи не заважає нам логічно й історично відділяти великі смуги розвитку»¹². Відокремлювати «смуги розвитку» історично і логічно, — це значить знаходити в самій історичній дійсності ті якісні особливості, які характеризують своєрідність кожного окремого історичного періоду. В. І. Ленін спеціально підкреслював об'єктивний характер цих особливостей. «...Від нашого суб'єктивного віддавання переваги не залежить зміна історичних періодів»¹³.

Саме з цих посилань виходив В. І. Ленін, даючи в своїх працях «Що робити?», «З минулого робітничої преси в Росії», «Соціалізм і війна», «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі», «Заключне слово по доповіді про продовольчий податок 27 травня (X Всеросійська конференція РКП(б) 26—28 травня 1921 р.)» та інших різні схеми періодизації історії РСДРП і більшовизму.

Не можна не помітити, що кожна із схем періодизації, яка міститься в названих творах В. І. Леніна, має самостійне значення. Вони дозволяють розглядати цю історію в різних масштабах за часом, охоплюючи то більші, то менші відрізки його, підходити до цієї історії з різних точок зору, виділяючи в ній різні сторони розвитку і діяльності партії; вони, нарешті, допомагають відкрити в цій діяльності різні (але, розуміється, взаємодіючі одна з одною) закономірності. Разом з тим усі ці ленінські схеми періодизації дають у своїй сукупності найбільш повну і всебічну картину виникнення і діяльності партії робітничого класу.

У творах В. І. Леніна періодизація історії вперше виступає як дійсно науковий метод дослідження, метод всебічно розроблений і гли-

¹² Ленін В. І. Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції.— Повне збір. творів, т. 11, с. 69.

¹³ Ленін В. І. До історії питання про диктатуру (замітка).— Повне збір. творів, т. 41, с. 371.

боко обґрунтований. І хоча Ленін не дав прямих вказівок про спосіб застосування цього методу, вони безпосередньо впливають з його праць.

Найважливішою особливістю цього методу є застосування критеріїв періодизації, в кожному окремому випадку підпорядкованих конкретному дослідницькому завданню і нерозривно зв'язаних з головною темою твору. Загальні критерії періодизації використовуються В. І. Леніним лише в тих випадках, коли співпадають об'єкти його дослідження. Так, Володимир Ілліч тричі використовує один і той же критерій зміни класової належності основної маси учасників революційного руху (в працях «Пам'яті Герцена», «З минулого робітничої преси в Росії» і «Доповідь про революцію 1905 року»), розглядаючи історію визвольного руху в Росії в ХІХ — на початку ХХ століття¹⁴.

Критерій ленінських схем періодизації — це завжди той історичний фактор чи сторона історичного явища, якісні зміни якого досліджуються методом періодизації. Критерій обирається таким чином, щоб в максимально повній мірі відбити головний зміст процесу, що аналізується в його конкретно-історичній формі. Так, виділяючи три періоди в початковій історії соціал-демократії в Росії в «Заключенні» до книги «Що робити?» і використовуючи як критерій цієї періодизації показники масовості соціал-демократичного руху і ступінь його зв'язку з робітничим рухом, В. І. Ленін глибоко розкриває особливості того ступеню розвитку соціал-демократії в Росії, коли головне завдання полягало у переході від гуртків до партії, від пропаганди марксизму серед невеликої купки людей до соціал-демократичної агітації в масах.

Особливістю застосування В. І. Леніним методу періодизації є також те, що критерії періодизації, якими він користувався, складаються, як правило, з двох взаємозв'язаних елементів. Перший з них характеризує зовнішні, об'єктивні умови розвитку досліджуваного процесу, другий — розкриває внутрішній зміст його. Використання В. І. Леніним при періодизації критеріїв, які складаються з двох названих елементів, не є, звичайно, випадковістю. Причина цього полягає в тому, що будь-який історичний процес, якщо він не викликаний штучно, волюнтаристськи, завжди детермінований зовнішніми обставинами, перш за все економічними, соціальними, а також політичними умовами. Ці зміни в становищі викликають і зміни в діяльності людей, у тому числі — мас і партій, що не може не враховуватись при періодизації історії.

Говорячи, наприклад, про необхідність зміни тактики партії більшовиків після липневих подій 1917 р., В. І. Ленін в статті «До лозунгів» писав: «Кожний окремих лозунг повинен бути виведений з усієї сукупності особливостей певного політичного становища»¹⁵. Він вказував на те, що «історія робить крутий поворот»¹⁶, який визначив корінні зміни політичного становища в Росії; закінчення одного і початок наступного періоду революції. Початок нового періоду революції, пов'язаний з необхідністю зміни тактики партії, закономірно збігався з новим періодом в історії партії, в її революційно-перетворюючій діяльності. Взявши курс на підготовку збройного повстання, оскільки мирний розвиток революції став неможливим, партія блискуче здійснила його в жовтні 1917 р.

¹⁴ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 21, с. 248; т. 25, с. 90; т. 30, с. 297.

¹⁵ Ленін В. І. До лозунгів.— Повне збір. творів, т. 34, с. 10.

¹⁶ Там же.

Цей приклад ще раз підтверджує тісний, нерозривний зв'язок «зовнішніх» і «внутрішніх» елементів критеріїв ленінської періодизації історії партії, переконує в тому, що без врахування їх взаємодії періодизація не може бути науково і об'єктивно обумовленою.

Із сказаного можна вивести загальне правило методу періодизації: кожна схема періодизації будується на основі лише одного критерія, який відповідає меті дослідження. Саме тому В. І. Ленін писав у книзі «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму»: «Нічого й казати, звичайно, що всі грані в природі і суспільстві умовні і рухливі, що було б безглуздо сперечатися, наприклад, про те, на який рік чи десятиріччя припадає «остаточне» встановлення імперіалізму»¹⁷.

Застосовуючи ленінський метод періодизації, не можна не враховувати цього важливого ленінського положення про умовність і рухомість усіх граней в природі і суспільстві. Вказати точку і «остаточну» дату початку чи кінця якого-небудь процесу в історії в багатьох випадках, певно, неможливо, особливо якщо це відноситься до глобальних явищ, які охоплюють багато сфер реальної дійсності.

Проте відомо, що в тій же праці В. І. Ленін вказував: «Для Європи можна встановити досить точно час *остаточної* зміни старого капіталізму новим: це якраз — початок ХХ століття»¹⁸.

Усі без винятку приклади періодизації, які зустрічаються в працях В. І. Леніна, оснований кожний окремо на єдиному критерії від початку до кінця. Підміни одного критерія іншим В. І. Ленін ніколи не допускав.

Володимир Ілліч розглядав історичні явища в їх розвитку як процес, в якому відмирання елементів старого і формування нових якостей відбувається поступово і неодноразово в різних сферах життя.

До числа спеціально-історичних методів, які застосовував В. І. Ленін, належить також порівняльно-історичний метод (або метод історичних паралелей). Цей метод передбачає порівняння досліджуваної історичної події з іншою, вже вивченою, щоб встановити повторність, а, отже, і закономірність процесів, що відбуваються в житті. Так, в статті «Революція типу 1789 чи типу 1848 року?» В. І. Ленін з'являв революцію 1905 р. в Росії, що почалася, з європейськими, щоб з'ясувати характер російської революції та її перспективи¹⁹. Щоб відповісти на це питання, Ленін розглядає позитивні і негативні факти, які можуть визначити хід революції. Володимир Ілліч відмічає, що рішуча перемога революції (тобто революції типу 1789 року) можлива в Росії тому, що в ній є значно більший запас революційності в нижчих класах, ніж у Німеччині 1848 р.; перелом, що відбувався в Росії, крутіший, оскільки між самодержавством і політичною свободою нема і не було ніяких проміжних ступенів; російсько-японська війна робить ще імовірнішим різкий крах самодержавства; міжнародна кон'юнктура російській революції вигідніша; розвиток свідомо-революційних партій в Росії в багато разів вищий, ніж у західноєвропейських революціях у 1789, 1848 і 1871 роках.

Але В. І. Ленін відмічає, що «всі ці міркування, звичайно, далеко не абсолютні»²⁰, і протиставляє їм факти, здатні ослабити революцію і привести її лише до часткових успіхів, тобто перетворити її в революцію типу 1848 р. Серед них він виділяє: наявність порівняно неспе-

¹⁷ Ленін В. І. Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму.— Повне зібр. творів, т. 27, с. 364.

¹⁸ Там же, с. 296—297.

¹⁹ Див.: Ленін В. І. Революція типу 1789 чи типу 1848 року? — Повне зібр. творів, т. 9, с. 365—367.

²⁰ Там же, с. 366.

ликої кількості залишків феодалізму в Росії; досвідченість уряду в розпізнаванні революційної небезпеки, стан війни, що ускладнює безпосередність революційного вибуху сторонніми щодо революцій завданнями; відсутність революційного поштовху ззовні; силу антагонізму між пролетаріатом і буржуазією, яка боїться пролетарської революції і готова кинути в обійми реакції, та інші фактори. «Урахувати всі ці + і — зможе, звичайно, тільки історія»²¹.

Стаття «Революція типу 1789 чи типу 1848 року?» — один з яскравих прикладів застосування В. І. Леніним методу історичних паралелей. При всій своїй уявній простоті, вказував Володимир Ілліч, порівняльно-історичний метод варто застосовувати дуже обережно, щоб не помилитися, не допустити грубої помилки. Відомо, що меншовики «теж» порівнювали революцію 1905—1907 рр. в Росії з буржуазними революціями XVIII—XIX століття в європейських країнах, але приходили до невільного висновку — до утвердження гегемонії буржуазії і заперечення гегемонії пролетаріату в революційній боротьбі в епоху імперіалізму. Сучасна буржуазна наука, широко спекуючи на методі історичних аналогій, в той же час в теорії заперечує його, виходячи з абсолютної начебто одиницності і неповторності історичних фактів та подій і відсутність детерміністської їх обумовленості. «Коли брати історичну паралель,— писав В. І. Ленін,— то треба виділити і точно вказати те, що схоже в різних подіях, бо інакше замість історичного порівняння вийде кидання слів на вітер»²².

В. І. Ленін, критикуючи меншовиків за захоплення ненауковим методом «аналогічної соціології», яка є, за його словами, всього лише «грою розуму»²³, підкреслював той умовний і обмежений зміст, «в якому тільки й допустима взагалі історична аналогія»²⁴. Володимир Ілліч мав тут на увазі ту безперечну істину, що повністю схожих, абсолютно однакових подій і ситуацій в історії не буває, що кожного разу доводиться стикатися з різними явищами, які вишикли на різному історичному і національному ґрунті. Але, оскільки в цих різних явищах проявляються загальні тенденції і закономірності, оскільки в них відтворюються в новому вигляді уже відомі з історії типові явища, остільки можна проводити між ними паралелі.

Нерідко порівняння в історії служить засобом з'ясування провідних тенденцій, виявлення яких стає яснішим, якщо подивитися на них в історичній перспективі. Прикладом такого виявлення історичної тенденції за допомогою порівняльно-історичного методу можна навести те місце з праці В. І. Леніна «Держава і революція», де він порівнює політичну ситуацію в Росії 27 лютого і 27 серпня 1917 р.²⁵ В. І. Ленін пише, що після повалення самодержавства буржуазні і дрібнобуржуазні партії, відтягуючи Установчі збори і насущні реформи, зайнялись «дільбою здобичі...», зайняттям, поділом чиновницьких посад, граючи в комбінації щодо складу уряду. «Підсумок, об'єктивний підсумок за півроку 27 лютого — 27 серпня 1917 р. безсумнівний: реформи відкладені, поділ чиновницьких містечок відбувся, і «помилки» поділу виправлені кількома переділами»²⁶. З цього аналізу В. І. Ленін робить

²¹ Там же.

²² Ленін В. І. Наші скасовувачі (Про п. Потресова і В. Базарова).— Повне збір. творів, т. 20, с. 119.

²³ Ленін В. І. Проти бойкоту (з заміток с.-д. публіциста).— Повне збір. творів, т. 16, с. 18.

²⁴ Ленін В. І. Російська революція і завдання пролетаріату.— Повне збір. творів, т. 12, с. 194.

²⁵ Див.: Ленін В. І. Держава і революція.— Повне збір. творів, т. 33, с. 29.

²⁶ Там же.

висновок про ворожість пролетаріату «до всього буржуазного суспільства», про необхідність в ході пролетарської революції не поліпшення державної машини, а «зруйнування, знищення її»²⁷.

Широко розповсюдженим в ленінських працях дослідницьким методом є ретроспективний метод, суть якого полягає в «ретросказанні», тобто в русі думки дослідника від сучасності до минулого, від вивчення елементів старого, що збереглося до наших днів, до реконструкції на їх основі подій і явищ, які відбулися в історії. Можливість ретросказання пояснюється спільністю минулого, сучасного і майбутнього. Дійсно, кожна наступна ступінь розвитку суспільства містить в собі пережитки елементів попередніх. «...Коли розглядати яке завгодно суспільне явище в процесі його розвитку, то в ньому завжди виявляться залишки минулого, основи сучасного і зародки майбутнього»²⁸. Якщо виявити ці елементи і прослідкувати їх генеалогію, вони дозволяють відновити, реконструювати давно минуле явище.

В. І. Ленін надавав великого значення погляду в минуле, на цілком закінчений історичний період для уточнення уявлення про події, що відбувалися в той час²⁹. Наприклад, в книзі «Пролетарська революція і ренегат Каутський», розкриваючи особливості і характер Великої Жовтневої соціалістичної революції, В. І. Ленін писав: «...В 1917 році, з квітня місяця, задовго до Жовтневої революції, до взяття влади нами, ми говорили відкрито і роз'яснювали народові: спинитися на цьому революція тепер не може, бо пішла вперед країна, ступив вперед капіталізм, дійшло до небачених розмірів розорення, яке *вимагатиме* (чи хоче цього хто-небудь чи ні), *вимагатиме* кроків вперед, *до соціалізму*. Бо інакше йти вперед, інакше рятувати країну, змучену війною, інакше *полегшувати* муки трудящих і експлуатованих *не можна*.

Вийшло саме так, як ми говорили. Хід революції підтвердив правильність нашого міркування»³⁰. Як бачимо, і в даному випадку, спираючись на підсумок революції, В. І. Ленін підтверджує правильність оцінки історичного моменту і перспектив розвитку революції, яку дав у ході подій. Точність передбачення більшовиками майбутнього підтвердило життя.

Важливим спеціально-історичним методом, який широко використовували основоположники марксизму-ленінізму, є структурно-системний метод. Цей метод дозволяє, по-перше, розглядати суспільство як ціле, як складну систему з безліччю різноманітних (економічних, соціально-класових, ідеологічних) зв'язків. Чудовим зразком структурно-системного аналізу російської дійсності епохи столипінщини є стаття В. І. Леніна «Про соціальну структуру влади, перспективи і ліквідацію» та «Столипін і революція». «Соціальна структура суспільства і влади,— писав Володимир Ілліч,— характеризується змінами (для періоду 1908—1910 рр.— М. М.), не усвідомивши яких не можна зробити ні кроку в якій завгодно галузі громадської діяльності»³¹. У другій статті В. І. Ленін детально аналізує цю «соціальну структуру суспільства і влади».

²⁷ Там же.

²⁸ Ленін В. І. Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів? — Повне збір. творів, т. 1, с. 169.

²⁹ Див.: Ленін В. І. Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі. — Повне збір. творів, т. 41, с. 17.

³⁰ Ленін В. І. Пролетарська революція і ренегат Каутський. — Повне збір. творів, т. 37, с. 297.

³¹ Ленін В. І. Про соціальну структуру влади, перспективи і ліквідацію. — Повне збір. творів, т. 20, с. 176.

По-друге, структурно-системний метод дає можливість дослідити соціальну структуру суспільства у «вертикальному розрізі», яке розкладається на ієрархічні групи (особа, соціальна група, клас, партія, держава та ін.). А це особливо необхідно, наприклад, при вивченні місця Комуністичної партії в системі диктатури пролетаріату і розвинутого соціалістичного суспільства, при зростанні ролі партії в соціалістичному і комуністичному будівництві, посиленні її керівних функцій у розвинутому соціалістичному суспільстві і т. ін.

У книзі «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» В. І. Ленін, розкриваючи цю вертикальну структуру суспільства, писав: «Всім відомо, що маси діляться на класи;— що протиставити маси і класи можна, лише протиставляючи величезну більшість взагалі, не розчленовану за становищем у суспільному ладі виробництва, категоріям, які займають особливе становище в суспільному ладі виробництва;— що класами керують звичайно і здебільшого, принаймні в сучасних цивілізованих країнах, політичні партії;— що політичними партіями, як загальне правило, управляють більш-менш сталі групи найбільш авторитетних, впливових, досвідчених, обраних на найвідповідальніші посади осіб, які називаються вождями»³².

Тут В. І. Ленін проводить аналіз системи суспільства знизу доверху, від мас — до політичних вождів, керівників, політичних партій. Кількома сторінками далі, визначаючи місце більшовицької партії в системі диктатури пролетаріату, Володимир Ілліч здійснює цей аналіз у зворотному напрямі, зверху донизу; від керівників державних і партійних органів — до громадських організацій трудящих, а від них — до мас³³.

Одним із методів історичного дослідження можна вважати метод актуалізації, який по-перше, дає змогу робити наукові прогнози майбутнього розвитку тих чи інших елементів суспільного життя на основі виявлення його провідних тенденцій та їх зміни від минулого до сучасного. По-друге, дає можливість розробляти практичні рекомендації для дальшої діяльності партії, виходячи з «уроку історії», яким В. І. Ленін надавав велике значення.

Наукове передбачення майбутніх етапів розвитку суспільства необхідне для правильного визначення політики партії, для розробки тих або інших способів досягнення її стратегічної мети. В. І. Ленін неодноразово відзначав, що наукове передбачення ґрунтується на глибокому масовому аналізові конкретної історичної ситуації, на вивченні тенденцій, що проявляються в житті, розвиток яких сягає в майбутнє. «...Ми можемо,— писав В. І. Ленін,— вивчивши дійсне становище і взаємовідношення класів, передбачити неминучість того або іншого напрямку їх історичної роботи,— тієї або іншої головної форми їх руху»³⁴.

Однак, необхідно мати на увазі, що наукове передбачення майбутнього, безперечно, не дає ще завершеної картини, а дає лише змогу уявити основну перспективу розвитку. В. І. Ленін писав, що при цьому велику роль може відіграти «Зв'язок індукції з аналогією — з *догадкою* (науковим провідінням)»³⁵.

³² Ленін В. І. Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі.— Повне збір. творів. т. 41, с. 23.

³³ Див.: Там же, с. 28—31.

³⁴ Ленін В. І. Не вгору треба дивитись, а вниз.— Повне збір. творів. т. 13, с. 185.

³⁵ Ленін В. І. Конспект книги Гегеля «Наука логіки».— Повне збір. творів. т. 29, с. 151.

Рішення з'їздів КПРС, особливо історичного XXV з'їзду партії, також є чудовим зразком наукового прогнозування і планування майбутнього нашого суспільства. «Орієнтування на п'ятнадцять років,— зазначав Л. І. Брежнев у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії,— зрозуміло, не можуть і не повинні мати такого ж директивного характеру і бути такими ж детальними, як п'ятирічні плани. Їх призначення в іншому — в тому, щоб завчасно визначити характер і масштаби завдань, які стоять перед нами, і зосередити сили на їх розв'язанні, ясніше побачити можливі проблеми і труднощі, полегшити розроблення та виконання програм і проектів, які виходять за рамки п'ятиріччя»³⁶. Наукова розробка такого довгострокового орієнтування неможлива без глибокого засвоєння історичного досвіду і виявлення тенденцій суспільного розвитку в історичній перспективі і сучасній дійсності.

Таким чином, розгляд способів застосування різних дослідницьких методів у творах В. І. Леніна свідчить про їх виключну різноманітність, надзвичайне багатство його дослідницької палітри.

Досліджуючи ті чи інші питання історії, Володимир Ілліч з надзвичайною вправністю і майстерністю застосовував ті методи, які в даному конкретному випадку могли дати найбільш цінні результати, дозволяли найближче підійти до об'єктивної істини історії. Конкретність істини безпосередньо доводилась В. І. Леніним і конкретністю її досягнення.

У своїй історико-публіцистичній діяльності Володимир Ілліч ніколи, як правило, не застосовував «чисті» методи з числа вищезазначених нами. В його творах кожний з них сполучається з іншими, всі вони використовуються в комплексі, в самих різноманітних комбінаціях, що дозволяло всебічно і глибоко досліджувати ті певні сторони історико-партійного процесу, які цікавили В. І. Леніна в кожному окремому випадку. І саме комплексне застосування різних методів історичного дослідження дозволяло Володимирі Іллічу всебічно і глибоко вивчати провідні тенденції історичного процесу, закономірності, яким вони підпорядковуються, розкрити поєднання взаємодії на нього об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Перед радянськими істориками стоїть завдання дальшого оволодіння цією стороною творчої лабораторії В. І. Леніна, про зміст і суть якої в майбутньому буде написано спеціальні праці.

Н. Н. Маслов

МЕТОД ИСТОРИЧЕСКОГО ПОЗНАНИЯ В ТРУДАХ В. И. ЛЕНИНА

Резюме

В статье на основе ленинского теоретического наследия рассматривается широкий арсенал исследовательских методов, применяемых В. И. Лениным в познании исторических процессов. Подчеркивается важность их использования в практике историко-партийной науки на современном этапе.

³⁶ Брежнев Л. І. Звіт Центрального Комітету КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. Доповідь XXV з'їздові КПРС. 24 лютого 1976 року.— Ленінським курсом. Промови і статті. К., 1976, т. 5, с. 484.

Повідомлення

З історії дружби народів та інтернаціональних зв'язків

СПІВДРУЖНІСТЬ РОБІТНИКІВ ДОНБАСУ
ТА ІНШИХ ПРОМИСЛОВИХ РАЙОНІВ
У ПЕРІОД СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ

З. Г. ЛИХОЛОВА (Донецьк)

Марксизм-ленінізм теоретично довів, а історична практика підтвердила, що соціалістична революція і породжений нею новий суспільний лад, ліквідувавши класові антагонізми, усувають також міжнаціональні суперечності, докорінно перебудовують соціально-економічне, політичне і духовне життя націй і народностей, забезпечують їх всебічний розвиток і єдність. У постанові ЦК КПРС про підготовку до 50-річчя утворення СРСР підкреслюється, що об'єктивною закономірністю соціалізму, яка визначає його природу, є «...найтісніша єдність, всебічний розквіт і неухильне зближення всіх націй і народностей Радянської країни...»¹.

Соціалістичні нації і принципово нові відносини між ними склалися поступово, в процесі будівництва соціалізму, відповідно до досягнутого рівня матеріального й духовного розвитку суспільства. За визначенням В. І. Леніна, яке він дав у праці «Становище і завдання соціалістичного Інтернаціоналу», соціалізм «...творить нові, вищі форми людського співжиття, коли законні потреби і прогресивні прагнення трудящих мас *всякої* національності будуть вперше задоволені в інтернаціональній єдності при умові знищення теперішніх національних перегородок»².

Одним з видатних досягнень соціалізму є виникнення в нашій країні нової історичної спільності людей — багатонаціонального радянського народу. Проблеми формування принципово нових відносин між націями і народностями, всебічного їх співробітництва, розквіту і зближення в процесі соціалістичного будівництва в радянській історіографії відводиться важливе місце. Глибоке й багатопланове висвітлення дістала вона в узагальнюючих працях³.

Тема співробітництва робітничого класу Української РСР і братніх республік в реконструктивний період ґрунтовно досліджувалася в напрямі визначення ролі соціалістичного змагання у зміцненні друж-

¹ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 року. К., 1972, с. 18.

² Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 26, с. 34.

³ СССР — великое содружество народов-братьев. М., 1972; Советский народ — новая историческая общность людей. Становление и развитие. М., 1975; Великий советский народ. К., 1976; Лихолат А. В. Содружество народов СССР в борьбе за построение социализма. М., 1976; та ін.

би радянських народів⁴. Менше вивчався досвід розвитку безпосередніх творчих виробничих зв'язків трудящих, зокрема Донбасу, з іншими промисловими районами братніх республік. Цьому питанню й присвячено дане повідомлення.

Економічну основу формування нової спільності класів і соціальних груп, націй і народностей становили ліквідація приватної власності на засоби виробництва і утвердження соціалістичної власності та соціалістичної системи господарювання, які усунули всяку можливість класового й національного гніту і створили умови для зближення класів і націй. Бо, як відзначав В. І. Ленін, «...власність роз'єднує і перетворює людей у звірів, а праця об'єднує»⁵.

Політичною основою цих процесів була диктатура пролетаріату — влада глибоко інтернаціональна за своїм змістом. Робітничий клас, здійснюючи свою історичну місію ліквідації капіталізму і побудови нового суспільного ладу, очолив процес формування соціалістичних націй та їх неухильного зближення. Провідна роль робітничого класу у розв'язанні економічних, політичних і національних проблем соціалістичного будівництва зумовлена його об'єктивним становищем, оскільки він виступає як головна продуктивна сила суспільства, послідовний творець соціалістичних виробничих відносин.

Важливу роль у процесі зближення націй і народностей, у формуванні нової історичної спільності людей відіграли тісна співдружність і братерська взаємодопомога республіканських загонів робітничого класу країни в боротьбі за розв'язання грандіозних завдань соціалістичної індустріалізації, яка була ключовою проблемою будівництва соціалізму в СРСР. Вона передбачала такий розвиток великої промисловості і насамперед важкої індустрії з її найголовнішою галуззю — машинобудуванням, який був би здатний забезпечити докорінну реконструкцію всіх галузей господарства на базі суспільної власності на засоби виробництва і передової техніки, забезпечити створення матеріально-технічної бази соціалізму. Соціалістична індустріалізація повинна була зміцнити соціальну базу диктатури пролетаріату, техніко-економічну незалежність Радянської країни, її обороноздатність. Здійснювана за одним народногосподарським планом, індустріалізація дала змогу ліквідувати фактичну нерівність народів, вирівняти рівні промислового розвитку окремих регіонів країни. Вона сприяла поглибленню інтеграції націй у вирішальній сфері людської діяльності — сфері матеріального виробництва.

В процесі індустріалізації на основі зміцнення соціалістичної економіки і перетворення її у всеохоплюючу систему планомірно створювався єдиний у масштабах країни народногосподарський комплекс, який функціонував на основі спеціалізації і кооперування виробництва в союзних республіках. У кожний з них поряд з розвитком традиційних створювалися нові галузі господарства, які сприяли ліквідації фактичної нерівності відсталих раніше народів. Відбувався соціалістичний поділ праці, налагоджувалися нові кооперовані зв'язки між окремими економічними районами. Народногосподарські плани перших п'ятирічок, розроблені на основі соціалістичних принципів взаємовигідної спеціалізації і кооперування праці і виробництва в союзних республіках, органічно включали в себе їх економічне співробітництво.

⁴ Резницкая М. В. Рабочий класс Украины в период социалистической реконструкции народного хозяйства: Очерк историографии проблемы. К., 1977.

⁵ Ленін В. І. Промова на нараді голів повітових, волосних і сільських виконавчих комітетів Московської губернії: 15 жовтня 1920 р.—Новий збір. творів, т. 41, с. 338.

Складовою частиною єдиного народногосподарського комплексу, що формувався, були економічні комплекси в межах окремих союзних республік і регіонів. Автори колективної праці «Великий советский народ» справедливо відзначають, що «регіональні комплекси часто служили економічною основою становлення і розвитку соціалістичних націй, були тільки частиною її... чи переважали її» (с. 121). До цього треба додати, що регіональні комплекси, розташовані на території двох чи кількох республік, сприяли економічній інтеграції соціалістичних націй незалежно від того, охоплювали вони всю етнічну територію нації, що формувалися, оскільки вони включали в себе промислові райони, які знаходилися в межах етнічних територій даних націй, а також були економічно зв'язані з промисловими комплексами інших союзних республік. Наочним прикладом щодо цього може служити Донбас, що включає в себе Донецьку й Ворошиловградську області Української РСР, а також частину Ростовської області РРФСР (Шахтинський і Таганрозький райони).

За переписом 1926 р., на території Донбасу проживали 3558 тис. чол.⁶ Склад населення був багатонаціональним. В межах округів УРСР налічувалося 40% українців, 51% росіян і 9% представників інших національностей⁷. На початку 1926 р. у народному господарстві краю були зайняті 461 тис. робітників і службовців, а в 1936 р. — 1514 тис. чол., у тому числі — понад 1 млн. робітників⁸. Майже 85% усіх робітників проживали на території Української РСР, решта — в Ростовській області РРФСР.

Економічна роль Донбасу визначалася наявністю там великих паливних ресурсів і комплексним розвитком провідних галузей важкої промисловості — вугільної, металургійної, машинобудівної та хімічної. Протягом усього реконструктивного періоду Донецький басейн відіграв роль головної вугільно-металургійної бази країни. Промисловість Донбасу розвивалася як складова частина загальносоюзного народногосподарського комплексу. В середині 30-х років підприємства союзного підпорядкування виробляли 90% усієї продукції великої промисловості краю⁹. Вони розвивалися відповідно до потреб усієї країни і мали багатосторонні зв'язки з іншими промисловими районами УРСР, а також РРФСР та інших республік. Таким чином створювалася матеріальна основа господарського співробітництва робітників Донецького басейну й інших регіонів країни.

В період соціалістичної індустріалізації існували такі основні форми творчого співробітництва братніх республік: фінансова взаємодопомога, здійснювана на основі загальносоюзної бюджетної політики; обмін сировиною, матеріалами, промисловим обладнанням та іншими матеріальними цінностями; обмін кадрами; обмін виробничим досвідом і соціалістичне змагання; взаємна моральна підтримка.

⁶ Мінаєв С. В. Наслідки вселюдного перепису 1926 року на Україні. Харків, 1928, с. 5, 69; Казачество Северо-Кавказского края. Итоги переписи населения 1926 г. Ростов-на-Дону, 1926, с. 6—7.

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 222, арк. 101; спр. 126, арк. 2; спр. 167, арк. 305.

⁸ Статистический бюллетень ВЦСПС и НКТ УССР, 1926, № 1, с. 3—4; Україна: Стат. щорічник. К., 1926, с. 190; Народне господарство УРСР: Стат. довідник. К., 1935, с. 2, 4, 449, 462; Соціалістична Україна: Стат. зб. К., 1937, с. 205; Донбас в цифрах. Сталіно, 1936, с. 95—97; 101; Статистический справочник по Северо-Кавказскому краю. Ростов-на-Дону, 1930, с. 184—185; Социалистическое строительство Союза ССР: Стат. ежегодник. М., 1936, с. 519, 521—522, 533; ЦДАЖР СРСР, ф. 5515, оп. 24, спр. 220, арк. 19; ЦДАЖР РРФСР, ф. 390, оп. 3, спр. 1136, арк. 15; Весь Северный Кавказ: Справочник. Ростов-на-Дону, 1931, с. 54, 59, 74.

⁹ ЦДАНГ СРСР, ф. 1562, оп. 51, спр. 29, арк. 15.

Донбас належав до старих промислових регіонів і відігравав роль однієї з опорних баз соціалістичної індустріалізації країни. В реконструктивний період його індустріальну могутність було збільшено. Протягом першого двадцятиріччя Радянської влади у велику промисловість тільки тієї частини Донецького басейну, що входила до складу УРСР, було направлено 6658 млн. крб.¹⁰ На розвиток вугільної промисловості всього Донбасу за роки перших двох п'ятирічок було виділено 2360 млн. крб., що становило близько 40% загальносоюзних капітальних вкладень у цю галузь¹¹. При цьому треба врахувати, що вугільна промисловість протягом усього реконструктивного періоду була перентабельною.

Великі капіталовкладення дали змогу оновити виробничі фонди цієї галузі, підвищити і технічний рівень. Питома вага механізованого відбою на шахтах Донбасу зросла з 5% у 1913 р. до 90%; у 1937 р. видобуток вугілля збільшився втричі¹².

За роки реконструкції капітальні вкладення в металургійну промисловість Донецького басейну, яка до 1936 р. також не давала прибутків, перевищили 1,7 млрд. крб.¹³ Це дало можливість переобладнати старі підприємства, побудувати завод «Азовсталь» і збільшити виробництво металу майже втричі.

Завдяки збільшенню капіталовкладень у машинобудівну промисловість було здійснено докорінну реконструкцію старих і будівництво нових підприємств, у тому числі промислового гіганта — Новокраматорського заводу важкого машинобудування. Продукція цієї галузі збільшилася на кінець другої п'ятирічки порівняно з 1913 р. у 17 разів, а питома вага її в загальному промисловому виробництві Донбасу зросла від 5,2 до 19,4%¹⁴.

В результаті реконструкції старих і будівництва нових підприємств хімічної промисловості питома вага цієї галузі в загальному промисловому виробництві Донбасу збільшилася за той же час від 4 до 14%¹⁵.

В цілому за роки індустріалізації в Донецькому басейні було побудовано понад 300 великих заводів, шахт і фабрик, обладнаних найновішою для того часу технікою. В 1936 р. 92% загального обсягу продукції підприємств основних промислових наркоматів давали заводи і шахти, реконструйовані і побудовані в краї за Радянської влади. Порівняно з 1913 р. вартість валової продукції всієї великої промисловості в регіоні зросла в тому ж році в 6,4 раза¹⁶.

Місце Донбасу в загальносоюзному народногосподарському комплексі визначалося його питомою вагою у виробництві найважливіших видів продукції важкої промисловості. У зв'язку з розвитком нових індустріальних районів вона почала знижуватися. Проте, незважаючи

¹⁰ Донбасс — крепость социалистической экономики.: Статьи и цифровые материалы. Сталино, 1938, с. 16—17.

¹¹ Экономика отраслей народного хозяйства Донбасса. М., 1971, с. 12; Второй пятилетний план развития народного хозяйства СССР. М., 1934, Т. 2, с. 197—198.

¹² Угольная промышленность СССР. Стат. справочн. М., 1957, с. 37, 148; История технического развития угольной промышленности Донбасса. К., 1969. Т. 1, с. 357; Волошин Н. Вугільний Донбас в першому п'ятиріччі. Харків, 1932, с. 30, 38.

¹³ Донбасс — крепость социалистической экономики, с. 21 (дані по тій частині Донбасу, що входила до складу УРСР).

¹⁴ Там же, с. 24, 25.

¹⁵ Там же, с. 27.

¹⁶ Там же, с. 17, 18, 25—29; Соціалістична Україна, с. 24.

на це, промисловий комплекс регіону зберігав за собою важливу роль. У середині 30-х років на його частку припадало 58% загальносоюзного видобутку вугілля, понад 1/3 виплавки чавуну, 1/4 — сталі й прокату, 1/3 виробництва паровозів, 56% — коксу, 80% — кальцинованої соди, 49% — суперфосфату, 40% — солі¹⁷.

Обмін матеріальними цінностями між Донбасом та індустріальними районами країни проводився у великих масштабах, які зростали з поглибленням територіальної спеціалізації виробництва.

Продукція підприємств Донецького басейну йшла не тільки для внутрішніх потреб регіону, а й значною мірою вивозилася за його межі. Вугілля постачалося у більшість індустріальних центрів європейської частини СРСР¹⁸. Метал, що виплавлявся на заводах краю, йшов на машинобудівні підприємства інших районів України, а також Москви, Ленінграда, Поволжя, Дону, Закавказзя тощо. Так, Сулинський металургійний завод забезпечував сортовим залізом і дротом підприємства України, Московської області, Сталінградський тракторний завод, що будувався, а також Ростсільмаш¹⁹. Таганрозький завод виробляв труби, зокрема, для нафтової промисловості Азербайджану²⁰.

Підприємства басейну в свою чергу функціонували завдяки надходженню обладнання, сировини та напівфабрикатів з інших районів СРСР. Механізація вугільних шахт, наприклад, здійснювалася з допомогою ленінградських заводів «Пневматика», «Електросила», «Светлана»²¹. В технічній реконструкції металургійних підприємств вирішальну роль відігравали заводи Москви і Ленінграда. Гігант радянської індустрії — Новокраматорський завод важкого машинобудування — споруджувала вся країна. Цеглу, дахове залізо та інші матеріали постачали підприємства Поволжя, Центральної частини СРСР, Північного Кавказу. Обладнання виготовлялося на заводах Москви, Ленінграда, Уралу²².

Братерське співробітництво республік сприяло розв'язанню однієї з головних проблем періоду соціалістичної реконструкції — забезпеченню промислових підприємств кадрами. На початку 30-х років було запроваджено оргнабір, що дало можливість планомірно розподіляти трудові ресурси країни. Він, зокрема, відіграв важливу роль у забезпеченні робочою силою вугільної промисловості Донбасу, особливо в період завершення першої і на початку другої п'ятирічки. В 1931 р. вербування робітників на основі оргнабору для вугільних шахт Донецького басейну здійснювалося в 43 населених пунктах країни²³. Зразком соціалістичної взаємодопомоги братніх республік був договір, укладений між трестом «Вугілля» і Татарською АРСР. Трудящі цієї республіки зобов'язалися протягом 1932 р. направити на Донбас 25 тис. робітників і створити резерв з досвідчених гірників, які могли б прибути в шахтарський край у разі невідкладної необхідності. Підприємства тре-

¹⁷ Угольная промышленность СССР, с. 30, 31; Развитие народного хозяйства Украинской РСР. К., 1967. Т. 1, с. 388; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 24, оп. 1, спр. 7, арк. 44; Донецький обласний державний архів, ф. Р-2794, оп. 2, спр. 11, арк. 25; ЦДАНГ СРСР, ф. 1562, оп. 51, спр. 29, арк. 14; Донбасс — крепость социалистической экономики, с. 15; Народное хозяйство СССР за 60 лет. Юбилейный стат. ежегодник. М., 1977, с. 206, 208, 213, 215, 223.

¹⁸ История технического развития угольной промышленности Донбасса, с. 601.

¹⁹ Сулинский металлургический. Ростов-на-Дону, 1972, с. 87.

²⁰ Народное хозяйство Ростовской области за 20 лет: Стат. справ. Ростов-на-Дону, 1939, с. 110.

²¹ Известия, 1930, 8 окт., 17 дек.

²² ЦДАНГ СРСР, ф. 8081, оп. 2, спр. 77, арк. 175.

²³ Правда, 1931, 22 авт.

сту «Вугілля», у свою чергу, зобов'язалися спорудити в Татарії МТС, дві школи, забезпечити паливом Казанську ДРЕС²⁴.

За ініціативою передових колгоспів Центрального Чорнозем'я і Північного Кавказу між районами розгорнулося соціалістичне змагання за краще проведення вербування робітників у вугільну промисловість. В результаті проведеної роботи в другій половині 1931 р. і протягом 1932 р. на шахти Донбасу прибуло понад 100 тис. робітників²⁵.

У масштабах усієї країни проводилася також мобілізація комсомольців на «вугільний фронт». Протягом 1931—1937 рр. по оргнабору і в результаті комсомольських мобілізацій з братніх республік у Донецький край прибуло понад 160 тис. робітників²⁶.

Підприємства Донбасу одержали відчутну допомогу кадрами кваліфікованих робітників. У роки першої п'ятирічки, коли дуже відчувалася потреба в них, народилася нова форма комплектування кадрів — громадський призов. У 1931 р. за цим призовом у Донецький басейн прибули 11 тис. кваліфікованих робітників-металістів з Московської, Ленінградської і Горьковської областей²⁷. Особливо важливу роль відіграв громадський призов у формуванні колективів нових підприємств. Новобудовам необхідно було передати кращі кадри, які могли б стати ядром нових робітничих колективів. У 1932—1933 р., зокрема, на Новокраматорський машинобудівний завод прибули більш як 1 тис. висококваліфікованих робітників з інших підприємств УРСР, а також РРФСР²⁸.

Донбас у свою чергу став школою підготовки кадрів гірників для інших вугільних районів країни — Кузбасу, Караганди, Ткібулі, Ткварчелі. Так, у 1930—1931 рр. на будівництво Урало-Кузнецького вугільно-металургійного комбінату були направлені шахтарі, металісти й будівельники Донбасу. Тільки на Прокопівській шахті «Коксова-1» у роки першої п'ятирічки працювало близько 200 гірників з Донецького краю. Високопродуктивною працею прославилася на будівництві шахт Кузбасу бригада прохідників, очолювана В. О. Панасюком²⁹.

Беручи шефство над Карагандинським вугільним басейном, донецькі шахтарі у 1930—1933 рр. навчили гірничих професій близько 3 тис. робітників з Казахстану. Крім того, на роботу в Караганду було направлено понад 1 тис. кваліфікованих гірників з України³⁰.

В результаті обміну кадрами розширювався національний склад робітничого класу в промислових регіонах і на підприємствах. За даними обстеження, проведеного в серпні 1934 р., серед робітників Донецької області * 52,6% становили українці, 41,5% — росіяни, 5,9% — представники інших національностей — білоруси, татари, греки тощо³¹. Спільна праця у виробничих колективах була однією з форм інтерна-

²⁴ Правда, 1931, 27 дек.

²⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 16, спр. 302, арк. 12; ЦДАЖР УРСР, ф. 2623, оп. 6, спр. 758, арк. 40.

²⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 16, спр. 273, арк. 37; ЦДАЖР УРСР, ф. 2623, оп. 6, спр. 758, арк. 40; оп. 4, спр. 3335, арк. 226—228; Проблемы экономики, 1939, № 6, с. 152.

²⁷ Слудский А. Б. Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики. К., 1963, с. 400.

²⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 806, оп. 1, спр. 1409, арк. 55; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 24, оп. 1, спр. 183, арк. 17; спр. 132, арк. 5.

²⁹ Донбасс — Кузбасс.: Сб. документов. Донецк, 1964, с. 11, 12.

³⁰ Плоды великого содружества. Алма-Ата, 1968, с. 92.

* Донецька область об'єднувала територію сучасних Донецької і Ворошиловградської областей.

³¹ Праця в УРСР.: Стат. довідник. К., 1937, с. 38—40.

ціонального виховання трудящих. Товариські відносини, які в них панували, сприяли дальшому зміцненню творчого співробітництва і між республіканськими загонами робітничого класу.

Обмін виробничим досвідом між робітниками Донбасу та інших індустріальних центрів країни здійснювався в різноманітних формах. Це — пропаганда кращих методів праці у пресі, обмін делегаціями виробників, вивчення передового досвіду безпосередньо на робочих місцях тощо. Всі вони були тісно пов'язані з розвитком соціалістичного змагання, в процесі якого найчастіше виникали й набували поширення нові форми організації праці і виробництва.

В процесі реалізації складних завдань соціалістичної індустріалізації виникали нові форми підвищення трудової активності мас і методи праці передових колективів. Досить значного поширення у початковий період індустріалізації набули переклички підприємств. Перша в країні виробнича перекличка відбулася навесні 1927 р. з ініціативи робітників Ленінградського заводу «Красная заря». В Донецькому басейні вони завоювали широке визнання. В грудні 1927 р. «Луганская правда» виступила ініціатором переклички робітників вугільних шахт, яка тривала 100 днів. У ній взяли участь 15 тис. шахтарів, які внесли 7 тис. раціоналізаторських пропозицій — більше, ніж за весь 1927 р. У ході переклички було організовано широкий обмін виробничим досвідом, активізувалися діяльність виробничих нарад, боротьба з прогулами і браком³².

Робітники Донбасу активно підтримали ініціативу ростільмашівців, які в дні підготовки до XVI з'їзду партії почали створювати наскрізні ударні бригади. Влітку 1930 р. на шахтах Артемівського і Луганського округів діяли 84 наскрізні бригади. В них працювали понад 3 тис. чол. На деяких металургійних заводах Донецького басейну в таких бригадах працювала п'ята частина робітників³³.

Донбасівці з ентузіазмом підтримали ініціативу ударників Ленінграда про зустрічний промфінплан і, творчо розвиваючи її, висунули ідею змінно-зустрічного планування, тобто запропонували виконувати зустрічний план під час кожної зміни. Зачинателем цієї форми змагання виступив колектив Маріупольського заводу ім. Ілліча (грудень 1930 р.)³⁴. Його почин підхопили колективи багатьох металургійних заводів Донецького басейну та за його межами. Узагальнивши досвід роботи підприємств металургії, ВЦРПС у червні 1931 р. рекомендувала широко запроваджувати цю ініціативу у практику в ряді й інших галузей промисловості³⁵.

У роки першої п'ятирічки творча ініціатива робітничого класу породила нову важливу форму боротьби за підвищення економічної ефективності виробництва — бригадний госпрозрахунок. Перша в країні госпрозрахункова бригада виникла в лютому 1931 р. на Ленінградському машинобудівному заводі. Навесні того ж року такі колективи було створено і на Донбасі. До кінця п'ятирічки вони об'єднували вже близько половини робітників основного виробництва на металургійних заводах, п'яту частину шахтарів і четверту частину будівельників промислових підприємств³⁶.

³² Правда, 1928, 29 июня.

³³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 6, спр. 1537, арк. 18.

³⁴ Грушевський Д. Н. Имени Ильича. Донецк, 1966, с. 80—82.

³⁵ Профсоюзы СССР: Сб. документов. М., 1962. Т. 2, с. 632, 633.

³⁶ ЦДАНГ СРСР, ф. 1562, оп. 8, спр. 946, арк. 7, 109; ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 6, спр. 1536, арк. 4; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 3452, оп. 1, спр. 36, арк. 26; оп. 1-а, спр. 31, арк. 44.

Особливо ефективно застосовували бригадний госпрозрахунок металурги Макіївки. Це дало їм можливість виступити в грудні 1934 р. з ініціативою — працювати без державних дотацій. Макіївці розвинули й поглибили принципи бригадного розрахунку. Це сприяло посиленню матеріальної заінтересованості робітників у поліпшенні виробничих показників. На принципах госпрозрахунку будувалися взаємовідносини і між змінами та цехами. Всі ці заходи поєднувалися із скороченням витрат на утримання управлінського апарату і підвищенням загальної культури виробництва. Якщо в 1934 р. Макіївський металургійний завод дав державі 33 млн. крб. збитків, то в 1935 р. — 11 млн. крб. прибутку³⁷.

Досвід макіївців поширювався не тільки в Донецькому басейні, а й в усій країні. Це дало можливість Радянському уряду в 1936 р. скасувати державну дотацію для підприємств важкої промисловості³⁸.

Таким чином, робітники Донбасу не просто повторювали досвід кращих колективів країни, а творчо розвивали, поглиблювали його і тим самим збагачували арсенал усього робітничого класу в боротьбі за соціалістичні перетворення в СРСР.

У роки перших п'ятирічок на підприємствах Донбасу народилися й нові форми соціалістичного змагання — ізотовський і стахановський рух, які були широко підхоплені трудящими всіх радянських республік. Наприкінці 20-х — на початку 30-х років набуло поширення також міжреспубліканське соціалістичне змагання, яке відігравало значну роль в обміні виробничим досвідом, сприяло посиленню трудової активності робітничих колективів, зміцненню товариського співробітництва між ними. Ці риси виявилися в змаганні шахтарів Донбасу, Кузбасу, Підмосков'я, Ткібулі і Ткварчелі, машинобудівників Краматорська, Ленінграда і Свердловська, металургів України та Уралу.

Активно відбувалося, зокрема, змагання між шахтарями Донецького басейну й нафтовиками Азербайджану. Бакінці, які виконали п'ятирічний план за два з половиною роки, подали соціалістичний рахунок гірникам Донбасу, що не встигали з виконанням завдань п'ятирічки, і викликали їх на трудове змагання³⁹.

Воно почалося 23 квітня 1931 р. — у день приїзду в Донецький край делегації бакінських нафтовиків, які поділилися з шахтарями досвідом методу кругової соціалістичної поруки. Ця форма трудової активності вперше виникла на нафтових промислах. Суть її полягала в широкій взаємодопомозі між підприємствами певного району, передачі досвіду передових колективів відстаючим. 13 травня на шахті № 1 ім. Косіора Щоглівського рудоуправління відбулася конференція ударників Сталінського району, учасники якої уклали договір кругової соціалістичної поруки між шахтарями, металістами, транспортниками, будівельниками і хіміками. На основі договору почався широкий обмін досвідом боротьби за підвищення продуктивності праці. Передові шахти — № 1 ім. Косіора та № 12 (Будьонівського рудоуправління) взяли на громадський буксир відстаючі підприємства. Металісти Сталінського та Єнакіївського заводів почали трудову перекличку з робітниками Баку і Грозного⁴⁰. Гірники Донбасу включилися також у боротьбу за червоний прапор бакінців. Першим його завоював колектив шахти № 12⁴¹.

³⁷ Социалистический Донбасс, 1935, 18 авг.

³⁸ Вопросы истории, 1973, № 3, с. 17.

³⁹ Правда, 1931, 18 мая.

⁴⁰ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 15, спр. 287, арк. 67, 68.

⁴¹ Правда, 1931, 10 сент.

Змагання шахтарів і нафтовиків тривало і в роки другої п'ятирічки. В 1933 р. бакинці поділилися з гірниками методом передачі змін без припинення роботи верстатів і агрегатів, запропонованим робітником Вдовиним. Метод поширився на всіх шахтах Донбасу. Машиністи врубових машин й електровозів, передаючи зміну, в спеціальних журналах фіксували стан, в якому вони приймали обладнання. Це сприяло поліпшенню догляду за ним⁴².

Втілюючи в життя рішення ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 8 квітня 1933 р. «Про роботу вугільної промисловості Донбасу», гірники досягли успіхів у справі перебудови вугільних шахт в умовах широкої механізації виробничих процесів. Ці досягнення зацікавили нафтовиків. У лютому 1934 р. вони звернулися до шахтарів з листом, у якому просили їх поділитися з ними досвідом перебудови роботи трестів, шахт і дільниць. «Був час, коли кращі люди Баку їхали в Донбас як переможці передавати свій досвід, — писали вони. — Тепер шахтарі йдуть попереду нафтовиків, і це зобов'язує їх допомогти бакинцям»⁴³.

Шахтарі негайно відгукнулися на цей заклик. 16 березня 1934 р. у Сталіно відбулася конференція гірників і нафтовиків. Кращі гірники розповіли на ній про форми і методи боротьби за реалізацію рішень Комуністичної партії й Радянського уряду. Делегація бакинців відвідала ряд шахт і ознайомилася з їх роботою. Донбасівці у свою чергу направили в Баку бригаду кращих господарників і передових робітників для подання допомоги нафтовикам⁴⁴. Бакинці одними з перших підхопили патріотичні почини М. Ізотова та О. Стаханова.

Міжреспубліканське соціалістичне змагання було важливим фактором не тільки трудового, а й інтернаціонального виховання трудящих. Робітничий клас — носій соціалістичних виробничих відносин — за допомогою соціалістичного змагання налагоджував відносини дружнього співробітництва і товариської взаємодопомоги між націями і народами Країни Рад.

У ході боротьби за побудову соціалізму важливу роль відігравала моральна взаємодопомога робітників братніх республік. Форми її були різноманітні: обмін рапортами і привітаннями з нагоди значних виробничих досягнень, ювілеїв, віправлення «червоних ешелонів» надпланової продукції до Москви тощо. В період відставання вугільної промисловості (початок 30-х років) мобілізуючу роль відіграли листи московських, ленинградських, тульських робітників до гірників. Так, у квітні 1931 р. у «Правде» було опубліковано звернення тульських робітників, у якому вони подали шахтарям Донбасу соціалістичний рахунок і закликали робітничий клас країни подати всебічну допомогу «Всесоюзній кочегарці»⁴⁵.

Це звернення стимулювало трудове піднесення гірників Донецького басейну. Механізовані шахти Кадіївки почали виконувати плани на 100 і більше процентів.

Гірники Ворошиловградського району розгорнули соціалістичне змагання між лавами і шахтами за право рапортувати тулякам про перемогу на «вугільному фронті». Вже через деякий час шахтарі повідомляли, що кількість видобутого вугілля зростає. 21 квіт-

⁴² ЦДАЖР СРСР, ф. 5454, он. 17, сир. 270, арк. 45, 46, 21, 22, 26—28.

⁴³ Социалистический Донбасс, 1934, 27 февр.

⁴⁴ Социалистический Донбасс, 1934, 17 марта.

⁴⁵ Правда, 1931, 2 апр.

ня, зокрема, шахти Сталінського району видали на-гора 17,7 тис. т вугілля, 22 — 18,2, 23 — 29,5, 25 квітня — 19,8 тис. т⁴⁶.

Таким чином, вугільно-металургійний комплекс Донбасу, який був частиною загальносоюзного народногосподарського комплексу, в роки соціалістичної реконструкції відіграв важливу роль у створенні матеріальних передумов економічної інтеграції братніх республік. Творча співдружність робітників Донецького басейну та інших промислових районів країни здійснювалася в значних масштабах і в різноманітних формах, була одним з яскравих виявів провідної ролі радянського робітничого класу у згуртуванні трудящих різних націй і народностей, у формуванні нової спільності людей — радянського народу.

⁴⁶ Там же.

ЗАРУБІЖНІ РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКІ ДЕЛЕГАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР (1926—1932 рр.)

Н. С. ШАПОВАЛОВА (Харків)

Однією з найважливіших форм інтернаціональних зв'язків зарубіжних трудящих з радянськими людьми були поїздки в нашу країну робітничо-селянських делегацій, які розпочалися в кінці 1924 — на початку 1925 р. Найбільшого розвитку ця форма міжнародних контактів набула у 1926—1932 рр.

Історія відвідання іноземними робітничо-селянськими делегаціями Української РСР в 1926—1932 рр. деякою мірою висвітлена у працях радянських вчених¹ і зарубіжних істориків-марксистів². Проте в

¹ Львунин Ю. А. Из истории интернациональных связей рабочего класса СССР с международным пролетариатом. (Первые иностранные рабочие делегации в СССР. 1924—1928 гг.).— Вестник Московского университета. Серия историческая, 1961, № 1; его же. Проблемы солидарности международного пролетариата со страной строящегося социализма в новейшей историографии. (Иностранные рабочие делегации в СССР. 1924—1933 гг.).— Вопросы истории, 1965, № 5; его же. Борьба Коммунистической партии за укрепление интернациональных связей рабочего класса СССР. 1924—1928. М., 1975; Кулінич І. М. З історії українсько-німецьких прогресивних зв'язків (1920—1945).— УІЖ, 1967, № 3; його ж. Українсько-німецькі історичні зв'язки. К., 1969; Іванців М. О. З історії робітничо-селянських делегацій з Польщі та Західної України до Радянського Союзу в 1927—1931 рр.— УІЖ, 1969, № 9; Бондарь В. П. Деятельность Коммунистической партии Украины по расширению и укреплению интернациональных связей рабочего класса (1929—1936): Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. К., 1970; Фещенко Р. А. Деятельность Коммунистической партии Украины по интернациональному воспитанию трудящихся в годы борьбы за построение фундамента социализма. 1926—1932 гг.: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. К., 1972. Кравченко А. А. Интернациональные связи трудящихся Приднепровья с пролетариатом зарубежных стран. 1921—1932 гг.: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. Днепропетровск, 1975.

² Григоров Б. БКП през периода на временната и частична стабилизация на капитализма. 1925—1929. София, 1961; його ж. В името на пролетарския интернационализъм. 1925—1929. София, 1964; Reimer G. Die drei großen deutschen Arbeiterdelegationen nach der Sowjetunion (1925—1927).— Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1956, Heft 2, S. 343—365; його ж. Deutsche Arbeiterdelegation in der Sowjetunion. Die Bedeutung der Delegationsreisen für die deutsche Arbeiterbewegung in den Jahren 1925/1926. Berlin, 1963.

багатьох своїх аспектах це питання потребує глибшого вивчення. Зокрема, порівняно мало розкрито діяльність партійних, профспілкових і громадських органів по запрошенню посланців зарубіжних трудящих і організаційну роботу по їх прийому, зокрема в УРСР. Не аналізувалися також класовий склад представників трудящих з інших країн, конкретна мета їх приїзду. Невідомо навіть, яка кількість робітничо-селянських делегатів відвідала нашу республіку в досліджуваний період.

У даному повідомленні на основі архівних матеріалів та інших джерел робиться спроба певною мірою заповнити цю прогалину: зокрема, висвітлити історію поїздок зарубіжних робітничо-селянських делегацій в Українську РСР з 1926 по 1932 р. і показати їх роль у розвитку інтернаціональних зв'язків радянських людей з трудящими капіталістичного світу в період побудови фундаменту соціалізму в нашій країні.

Досягнуті на той час радянським народом під керівництвом Комуністичної партії успіхи в галузі господарського, національного і культурного будівництва наочно показали світові, що в СРСР є всі можливості для успішної побудови соціалістичного суспільства. Боячись революціонізуючого впливу втілюваних в життя ідей Великого Жовтня на трудящих капіталістичних держав, буржуазія та її прислужники всіляко перешкоджали проникненню правдивої інформації про Країну Рад, намагалися запобігти зростанню симпатій до неї, переконати пролетаріат в неможливості створення нового суспільного ладу. Але, незважаючи на всі ці підступи, перша у світі держава робітників і селян набувала дедалі більшої притягальної сили для людей праці в капіталістичному світі.

Використовуючи сприятливі умови, що склалися в результаті ряду дипломатичних визнань СРСР, авангард зарубіжного пролетаріату посилав свої делегації в нашу країну з метою ознайомлення з досвідом соціалістичного будівництва. Із свого боку Радянська держава надавала повну «...можливість робітничому класові Заходу через своїх делегатів переконатися в тому, що робітничий клас, який узав владу, спроможний не тільки руйнувати старе, а й будувати соціалізм...», що наша країна є та єдина в світі робітнича держава, за яку на Заході варто битися і яку варто захищати проти свого капіталізму»³.

Радянські партійні, профспілкові та інші громадські організації виступали ініціаторами приїзду іноземних робітничо-селянських делегацій в СРСР. У цій важливій справі ініціативу виявляли також компартії зарубіжних країн, національні товариства друзів Радянського Союзу (ТДРС), міжнародні організації допомоги борцям революції (МОДР) і пролетарської солідарності (Міжробдоп), революційні профспілки та ін.

Рішення VI розширеного пленуму ВККІ (17 лютого — 15 березня 1926 р.), XVI з'їзду ВКП(б), VII (11—12 березня 1926 р.) та VIII (5—16 травня 1928 р.) з'їздів комсомолу, циркулярний лист ЦК ВКП(б) від 26 листопада 1927 р.⁴ та інші документи сприяли зростанню контактів радянських людей із зарубіжним пролетаріатом, приїзду іноземних делегацій трудящих в нашу країну. Конкретну організаційну роботу в цьому плані здійснювала Комісія зовнішніх зносин (КЗЗ) при ВЦРПС, яка після VIII Всесоюзного з'їзду профспілок (грудень 1928 р.) стала активніше запрошувати іноземні робітничі делегації

³ Четырнадцатый съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б): Стенографический отчет (18—31 декабря 1925). М.—Л., 1926, с. 21.

⁴ VIII Всесоюзный съезд ВЛКСМ: Стенографический отчет. М., 1928, с. 41.

представників основних галузей промисловості приїхати в СРСР⁵. У травні 1929 р. ВЦРПС прийняла спеціальне рішення, в якому було звернуто увагу на необхідність обрання членів зарубіжних делегацій самими робітниками на основі запрошень, які надійшли з Республіки Рад⁶. Право запрошення делегацій було надано як керівним органам радянських профспілок, так і колективам підприємств⁷. Цей принцип був схвалений у рішеннях Комінтерну (липень 1931 р.) та фракції ВЦРПС і визнаний на нараді КЗЗ при ВЦРПС (1932 р.) найкращою формою інтернаціонального зв'язку радянських і зарубіжних трудящих⁸. З 400 іноземних делегатів, що прибули в СРСР на святкування 14-ї річниці Жовтневої революції, 285 були запрошені безпосередньо робітниками радянських підприємств⁹. На Україні, наприклад, колектив Харківського електромеханічного заводу (ХЕМЗу) налагодив постійні міцні контакти з робітниками «АЕГ»* (Німеччина).

Таким чином, практика запрошення закордонних робітничо-селянських делегацій в СРСР цілком спростовувала вигадки буржуазних ідеологів про «залізну завісу», «закритий характер» соціалістичної держави і показувала прагнення радянських людей зміцнювати інтернаціональні зв'язки з трудящими капіталістичного світу.

Про великий інтерес до Країни Рад різних верств населення зарубіжних держав свідчили, зокрема, вибори делегатів для поїздки на масових мітингах, загальних зборах колективів підприємств і організацій, на конференціях солідарності з СРСР і т. п. Під час святкування п'ятнадцятиріччя Жовтня в УРСР тільки бельгійська і голландська делегації представляли 14 550 робітників, а англійська — 10 460¹⁰.

На зборах і мітингах трудящі іноземних країн давали накази своїм делегатам ближче ознайомитися з життям радянського народу, затверджували для них спеціальні інструкції та мандати. Близько 300 тис. підписів поставили, зокрема, робітники Німеччини під привітальним адресом трудящим СРСР¹¹. Зарубіжні робітники забезпечували делегатів необхідними коштами для витрат у межах своєї країни**, відраховували певну частку своєї зарплати на утримання їх сімей¹².

Майже всі посланці закордонних країн стикалися не тільки з фінансовими труднощами, але і з заходами морального, матеріального та адміністративного тиску. Цю кампанію звичайно починали буржуазні й опортуністичні соціал-демократичні газети. Вони виступали «...як один синдикат, щоб замовчувати правду про Радянську Росію, щоб поширювати брехню й наклепи проти нас»¹³, — писав В. І. Ленін. Іноземних робітників залякували інсинуаціями про «потьомкінські села», «криваві бунти» та ін.¹⁴ У тих випадках, коли з допомогою наклепів

⁵ Международное рабочее движение, 1932, № 11, с. 5.

⁶ Международное рабочее движение, 1931, № 29, с. 2.

⁷ Международное рабочее движение, 1929, № 11, с. 6; 1931, № 29, с. 2.

⁸ ЦДАЖР СРСР, ф. 7416, оп. 1, спр. 152, арк. 51—53.

⁹ Международное рабочее движение, 1931, № 29, с. 2.

* «АЕГ» («Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft») — «Всесоюзная электрическая кампания».

¹⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1581, арк. 30, 32, 43 (підрахунки автора).

¹¹ Remer G. Die drei großen deutschen Arbeiterdelegationen nach der Sozialunion (1925—1927). — Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, Heft 2, S. 348.

** В межах СРСР обслуговування делегацій зарубіжних трудящих брала на себе ВЦРПС.

¹² Вісті, 1930, 25 лип.

¹³ Ленін В. І. VI Всеросійський Надзвичайний з'їзд Рад робітничих, селянських, козачих і червоноармійських депутатів, 6—9 листопада 1918 р.— Повне збір. творів, т. 37, с. 157.

¹⁴ Вісті, 1926, 13 лют.; 1929, 15 верес.

не вдавалося зірвати поїздки, праві лідери соціал-демократичних партій і керівники реакційних профспілок вживали інших заходів: виключали робітників з партії та профспілок, таврували їх як зрадників і т. д. Делегатів позбавляли відпусток, звільняли з роботи і навіть під будь-яким приводом ув'язнювали. Так, внаслідок усіляких перешкод, які чинив, наприклад, уряд буржуазної Чехословацької республіки, у 1927 р., замість обраних там 260 делегатів, до СРСР прибули тільки 17, які офіційно мотивували свою поїздки відвідуванням родичів, що живуть на території Країни Рад¹⁵.

Після встановлення фашистських режимів у Болгарії, Італії, Німеччині їх правлячі кола, відкрито демонструючи свій страх перед першою у світі соціалістичною державою, заборонили виїзд в СРСР не лише комуністам, а й безпартійним. У відповідь на це у країнах капіталу розгорнувся широкий рух протесту, який став своєрідним виявом класової боротьби і відіграв значну роль у зміцненні пролетарської солідарності зарубіжних трудящих з народами нашої країни.

Незважаючи на офіційну заборону, багато робітничо-селянських делегацій з Франції, Англії, Норвегії, Польщі, Італії та інших держав приїздили до нашої країни нелегально. Їх інтерес до радянської дійсності дедалі більше зростав. За період з 1924 по 1926 р. СРСР відвідали 25 зарубіжних робітничих делегацій, у складі яких налічувалося понад 500 чол.¹⁶, а з 1927 по 1932 р. — близько 5000 чол.¹⁷

Багато іноземних робітничо-селянських делегацій прагнули побувати, зокрема, в Українській РСР. Їх бажанням було відвідати найбільші промислові центри республіки, ознайомитися з розв'язанням тут національного питання, особисто впевнитися у брехливості інформації буржуазної преси про «національне гноблення українців», «занепад економіки» УРСР, а також закріпити зв'язки з її робітничим класом, що встановилися в основному з допомогою міжнародного листування.

Комуністична партія, Радянський уряд, профспілкові й інші громадські організації робили все можливе для найбільш повного задоволення дедалі зростаючого інтересу зарубіжних трудящих до Країни Рад. Комісія зовнішніх зносин при ВЦРПС, використовуючи нагромаджений досвід у справі прийому іноземних делегацій у нашої країни, вдосконалила принцип їх комплектування, віддавши перевагу в 1929 р. професійно-виробничій ознаці, замість існуючої раніше національної, і рекомендувала республіканським та обласним профспілкам складати маршрути з таким розрахунком, щоб делегати могли тривалий час перебувати на одному підприємстві й детальніше ознайомитися з виробництвом, громадсько-політичним життям та побуту робітників. Вартий уваги щодо цього досвід ХЕМЗу*, де делегати «АЕГ», що прибули на підприємство, детально знайомилися з його роботою, умовами праці й побуту хемзівців, побували в їх сім'ях. Внаслідок цього у зарубіжних гостей складалося об'єктивне, правильне уявлення про радянську дійсність. Пізніше вони стали активними борцями за зміцнення інтернаціональних зв'язків¹⁸.

¹⁵ Пролетарська правда, 1927, 9 верес.

¹⁶ Лозовский С. А. Почему делегации иностранных рабочих едут в СССР. М., 1926, с. 67, 69; Воробьева Е. Д. Первая чехословацкая рабочая делегация в СССР. (Октябрь-ноябрь 1925 г.). — В кн.: Советско-чехословацкие отношения между двумя мировыми войнами. 1918—1939 гг.: Из истории государственных дипломатических, экономических и культурных связей. М., 1963.

¹⁷ Труд, 1933, 16 нояб.

* До Великої Жовтневої соціалістичної революції цей завод належав компанії «АЕГ» (Німеччина).

¹⁸ Генератор, 1930, 27 квітн.

В Українській РСР приділялася значна увага забезпеченню умов для безпосереднього спілкування робітників республіки з іноземними делегатами. За домовленістю з ними, а часто з їх ініціативи, складався маршрут поїздки. Облпрофради розробили схвалені ВЦРПС спеціальні програми і форми обслуговування зарубіжних гостей, що містили в собі комплекс питань, спрямованих на глибоке і всебічне знайомство з історією діяльності Компартії України, державних органів і робітничого класу УРСР в галузі економіки, політики, культури тощо.

Велика робота, яку проводили партійні, профспілкові та інші громадські органи по вдосконаленню організації прийому закордонних трудящих, свідчила про те, що в УРСР надавалося важливого значення створенню їм максимуму можливостей для об'єктивного знайомства із соціалістичним будівництвом у республіці.

З 1926 по 1932 р. Радянську Україну відвідали не менш як 2130 робітничо-селянських делегатів*, що представляли ряд європейських держав, США, Латинську Америку, Близький Схід, Австралію, Індію, Нову Зеландію та ін. Потік зарубіжних трудящих в УРСР досяг найбільшої інтенсивності в період святкування 10-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тоді в республіці побувало близько 480 делегатів** з 27 країн: з Монголії, що йшла по некапіталістичному шляху розвитку, з 18 капіталістичних держав, 5 залежних країн, двох колоній і однієї напівколонії. Найчисленніші делегації прибули з Німеччини, Франції, Швеції, Італії й Англії.

Аналіз класового складу делегацій, які відвідали УРСР з 1926 по 1932 р., дав можливість установити, що в цей період серед 1202 посланців від зарубіжного пролетаріату в республіці було: селян і кооператорів — 126, визначних діячів комуністичного і робітничого руху, делегатів ВККІ, конгресів Комінтерну і МОДРу — 87, представників молодіжних організацій — 125, профорганізацій — 100, спортивних — 76. Неможливо чітко визначити класову належність 416 чол., які входили до складу делегацій, але відомо, що більшість їх становили робітники і кооператори. У професійному відношенні серед іноземних делегатів завжди переважали металісти, гірники, залізничники, текстильники та робітники хімічної промисловості. Наприклад, під час святкування 14-ї річниці Великого Жовтня вони становили 80% усього складу делегацій, що приїхали тоді на Україну¹⁹.

До складу закордонних робітничо-селянських делегацій входили також представники різних політичних партій, серед яких з кожним роком збільшувалася кількість соціал-демократів, безпартійних трудящих і членів реформістських профспілок. Так, якщо в 1927—1928 рр. з усієї чисельності робітничих делегацій — 1229 чол. — в СРСР соціал-демократи становили 15%, а безпартійні — 7%, то в 1931 р. їх частка зросла, відповідно, до 30 і 40, а членів реформістських профспілок — до 50%²⁰. Це повністю спростовувало брехливість тверджень ідеологів буржуазії і реформістських лідерів про те, що в'їзд в СРСР дозволений тільки особам, які спеціально добираються комуністами, завербованим «агентам більшовиків», «підкупленим марксистам» і т. д.

В Радянський Союз і, зокрема, на Україну приїздили й жіночі делегації, що складалися переважно з робітниць капіталістичних країн.

* Підраховано автором на основі архівних джерел і матеріалів преси за 1926—1932 рр. Ці дані, на жаль, не повні, оскільки склад багатьох делегацій, які приїздили нелегально, встановити поки що не вдалося.

** Усього за 1927 р. в УРСР побувало близько 640 делегатів.

¹⁹ Международное рабочее движение, 1932, № 11, с. 5.

²⁰ Международное рабочее движение, 1931, № 29, с. 2; 1932, № 11, с. 1. 6.

Однак їх питома вага була незначною. Вона становила 8—14% загального складу робітничо-селянських делегацій.

Гостями нашої республіки були й трудящі, які пройшли сувору школу класової боротьби, учасники першої російської і Великої Жовтневої соціалістичної революції, ветерани Паризької комуни, визначні діячі міжнародного комуністичного руху: М. Кашен, А. Маробіні, Б. Кун, У. Фостер, Ю. Фучик, а також колишні члени соціал-демократичних партій, які були виключені з них за активну участь у революційному робітничому русі, та ін.

Наявність у складі делегацій представників різних загонів трудящих забезпечувала максимум об'єктивності в оцінці всього того, що вони бачили в СРСР, зближала зарубіжних гостей різної партійної і профспілкової належності, тим самим сприяючи зростанню єдності народних мас країн капіталу в боротьбі за краще життя.

Радянська Україна сердечно приймала закордонні робітничо-селянські делегації. Організовувалися їх зустрічі з керівниками Комуністичної партії і Радянської держави, які розповідали представникам міжнародного пролетаріату про успіхи в соціалістичному будівництві, вбачаючи в цьому свій інтернаціональний обов'язок. На честь іноземних гостей скликалися урочисті збори та мітинги, що набирали форм могутніх демонстрацій єдності інтересів радянського народу і трудящих зарубіжних країн у боротьбі проти війни, за мир, дружбу і соціальний прогрес. Закордонні делегати брали активну участь у роботі всеукраїнських профспілкових з'їздів, пленумів міськрад, засідань Президії ВУРПС, облпрофрад, міжнародних зльотів і т. д. На міжнародному зльоті електриків, наприклад, що відбувся 3—4 травня в Харкові, були присутні делегати Німеччини, Франції й Чехословаччини. Його рішення сприяли не тільки зміцненню інтернаціональних зв'язків між робітниками УРСР і зарубіжних країн, а й розширенню контактів між трудящими капіталістичних держав, що було закріплено підписанням революційних договорів між представниками заводів «Альстом» (Франція) і «АЕГ» (Німеччина), «Шкода» (Чехословаччина) і «Шнейдер» (Франція) та ін.²¹

Зарубіжні делегати, відчуваючи відповідальність перед десятками і сотнями тисяч трудящих своїх країн, що чекали їх розповідей про поїздку, прагнули якнайповніше ознайомитися з соціалістичним будівництвом в Українській РСР. Комуністи і представники комуністичних спілок молоді цікавилися, зокрема, сутністю диктатури пролетаріату в період створення нового суспільства, характером господарського будівництва, процентом наявності приватних підприємств, виконанням виробничої програми тощо. Практична ж мета комуністів полягала у збиранні матеріалу для політичної боротьби з реформістами і буржуазією²². Представники профспілок бажали насамперед з'ясувати питання про взаємовідносини Радянської держави і професійних спілок, оскільки у капіталістичних країнах поширювалися чутки про те, що нібито останні в СРСР скасовано й замінено офіційними державними органами²³.

Робітничі делегати, які представляли різні соціальні й партійні верстви, цікавилися в першу чергу радянськими законами, можливістю управляти господарством без допомоги капіталістів, розвитком різних галузей промисловості і в цілому соціалістичним будівництвом в

²¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 808, арк. 43; Генератор, 1931, 9 трав.

²² Вісті, 1926, 19, 20, 26 жовт.; 1927, 15 груд.; 1931, 29—31 лип.

²³ Пролетарій, 1927, 4 груд.; Пролетарська правда, 1927, 2 черв.

УРСР. Вони прагнули наочно переконатися в тому, хто стоїть при владі, чи існують свободи і які саме, цікавилися виробничою зайнятістю й системою фабрично-заводського навчання²⁴. Зарубіжні гості знайомилися з умовами життя робітників, зокрема молоді, інвалідів, становищем і заробітною платою трудівників різного фаху, їх участю в соціалістичному змаганні, розвитком освіти й охорони здоров'я тощо. Робітничі делегати, які приїздили на Україну раніше, прагнули тепер дізнатися, яких успіхів досягла вона за цей час в побудові нового суспільства.

Селянські делегати уважно придивлялися до життя трудівників радянського села, умов їх праці, цікавилися успіхами й недоліками в галузі перебудови сільського господарства на соціалістичних засадах, зокрема формами ведення землеробства, культурним, медичним і радянським будівництвом. Предметом уваги кооператорів, наприклад, були в основному шляхи розвитку радянської кооперації, взаємовідносини між нею і Комуністичною партією, участь кооператорів у громадсько-політичному житті республіки тощо. Делегати від зарубіжних жінок прагнули з'ясувати умови жіночої праці, питання охорони материнства і дитинства, цікавилися становищем радянської трудівниці в суспільстві, її відпочинком і т. д. Увагу представників національних меншостей і пригноблених народів привертало розв'язання національного питання в СРСР, розвиток культур різних радянських народів, боротьба з національними передсудами та ін.

Життя першої у світі країни соціалізму вражало закордонних гостей своєю новизною, різким контрастом порівняно з капіталістичною дійсністю. Посланці пролетаріату і селянства з-за кордону мали можливість повніше відчутися корінну відмінність у становищі робітничого класу і всіх інших верств трудящих в СРСР і в країнах капіталу, що неминуче випливало з докорінної відмінності двох соціальних систем. Отже, знайомлячись з радянською дійсністю, зарубіжні робітничо-селянські делегати наочно переконувались у колосальній перевазі соціалістичної системи над капіталістичною.

Майже кожна зарубіжна делегація під час відвідування Союзу РСР, в тому числі й Радянської України, висловлювала свої враження в деклараціях, заявах, зверненнях тощо. Аналіз цих документів дає можливість побачити ті зміни, які сталися у свідомості певної частини іноземних робітників і селянських делегатів. Так, якщо перед приїздом у Радянський Союз вони скептично ставилися до нашого ладу і взагалі до історії створення соціалістичної суспільно-економічної формації, то тепер переконалися в тому, що шлях класової боротьби є єдиним для повалення буржуазії, і почали визнавати можливість свого визволення від капіталістичної експлуатації тільки через встановлення диктатури пролетаріату, при керівній ролі Комуністичної партії. Закордонні посланці відзначали, що СРСР є маяком для іноземних трудящих у справі соціалістичного будівництва, інтернаціонального батьківщиною для людей, які борються за перемогу нового прогресивного ладу. Зарубіжні гості вітали успіхи радянських людей у господарському і культурному житті, у створенні держави справжньої демократії та рівноправності. Іноземні робітники і селяни запевняли, що, приїхавши додому, вони широко пропагуватимуть досягнення нашого народу в побудові соціалізму, боротимуться проти підготовки імперіалістами нової війни, ще тісніше зміцнюватимуть ряди міжнародного пролетаріату.

²⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1581, арк. 35.

Після повернення до себе на батьківщину робітничо-селянські делегати, незважаючи на репресії, вели активну боротьбу за поширення об'єктивної інформації про СРСР. Однією з форм її були видання друкованих матеріалів, виступи на зборах, мітингах тощо. Так, лише члени перших трьох німецьких делегацій видали у вигляді брошур близько 230 тис. звітних доповідей і праць²⁵, більшість яких містила матеріали, присвячені, зокрема, їх поїздки по Українській РСР. Члени другої делегації з Німеччини організували понад 3000 зборів, на яких поділилися враженнями від поїздки в нашу країну²⁶.

Завдяки публікації правдивих матеріалів про творчу працю радянського народу, його прагнення до миру на сторінках журналу німецьких робітників «Єдність» кількість його передплатників зросла на 1860 чол.²⁷ Багато рядових членів СДПН, вийшовши з неї, поповнили ряди комуністів.

Велику роз'яснювальну роботу на захист Країни Рад проводили трудящі делегати в Естонії, Англії, Франції і Австрії. Делегати Чехословаччини, США та інших країн, що не мали дипломатичних відносин з Радянським Союзом, вимагали від своїх урядів визнати його юридично²⁸.

Звіти іноземних делегатів, які повернулися додому після святкування 10-річного ювілею Великого Жовтня, сприяли виданню у капіталістичних країнах журналів під назвою «Єдність», створенню комітетів єдності із СРСР, національних товариств друзів Радянського Союзу тощо. Під впливом агітаційної діяльності закордонних делегатів ці товариства перетворилися у масові організації, що активно висловлювали свою солідарність із СРСР. Якщо наприкінці 1928 р. ТДРС діяли в 10 країнах, то в 1932 р. — уже в 21. В їх складі налічувалося близько 100 тис. членів²⁹.

Делегати зарубіжних компартій, проводячи велику агітаційно-пропагандистську роботу у своїх країнах, обґрунтовували необхідність і неминучість в них соціалістичної революції. Компартії капіталістичних держав розглядали звіти делегатів, що повернулися з СРСР, як один із засобів залучення робітників до активної класової боротьби. Навіть офіціальні власті не могли не визнати того великого враження, яке справляла на маси ця діяльність робітничо-селянських посланців у Країну Рад. Так, у донесеннях німецької поліції вказувалося: «...Безсумнівно, повідомлення делегатів викликають у широких верствах трудящих симпатію до Радянського Союзу, що впливає хоча б з того, що скрізь готуються нові делегації... Доповіді делегатів є найнебезпечнішим методом агітації»³⁰.

В Німеччині, США, Чехословаччині та інших державах делегати були ініціаторами технічної допомоги СРСР, організовували для нього

²⁵ Підраховано автором на основі джерел: ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 13а, спр. 267, арк. 2, 3; Мокин С. В. Интернациональная солидарность трудящихся. М., 1976, с. 197; Виноградов Б. Мировой пролетариат и СССР. М., 1928, с. 140.

²⁶ Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung; in 15 Kapiteln, Kapitel VIII. Periode von 1924 bis Herbst 1929. Dietz-Verlag Berlin, 1968, S. 130.

²⁷ Мокин С. В. Указ. соч., с. 196.

²⁸ Гости пролетариата СССР. М., 1932, с. 213; ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 1, спр. 1171, арк. 25; ф. 2767, оп. 2, спр. 309, арк. 13; Кочегарка, 1927, 21—22 груд.: 1928, 3, 6 січ.; Вісті, 1927, 18, 22 груд.; Международное рабочее движение, 1931, № 30, с. 22.

²⁹ Львунин Ю. А. Указ. соч., с. 256. Международное рабочее движение, 1931, № 21, с. 9.

³⁰ Норден А. Фальсификаторы: Из истории германо-советских отношений. М., 1959, с. 191.

позику індустріалізації, добирали висококваліфіковані кадри робітників для допомоги у промисловому будівництві в молодій країні соціалізму³¹.

Приїзд зарубіжних робітничо-селянських делегатів був водночас і важливим фактором інтернаціонального виховання радянських трудящих, сприяючи розумінню ними всесвітньо-історичного значення соціалістичного будівництва в СРСР, а в зв'язку з цим і підвищенню їх трудової й політичної активності, зокрема, у боротьбі за виконання завдань п'ятирічного плану. Делегування в нашу країну представників іноземних трудящих являло собою найдійовішу форму встановлення безпосередніх пролетарських контактів, зумовлювало зміцнення різноманітних форм інтернаціональних зв'язків робітничого класу, зокрема, Української РСР і закордонних країн (міжнародне робітниче листування, революційне змагання тощо).

Відвідання іноземними робітничо-селянськими делегаціями Союзу РСР і в тому числі УРСР відігравали значну роль у викритті антирадянської пропаганди і збільшенні рядів союзників Країни Рад, демонстрували приклад реальної можливості встановлення єдності у міжнародному робітничому русі в боротьбі за соціальний прогрес. Розвиваючи інтернаціональні зв'язки, зарубіжні делегати внесли вагомий вклад у боротьбу комуністичних партій проти буржуазної ідеології, сприяли зростанню міжнародного авторитету першої у світі держави соціалізму.

³¹ Бюллетень МКПид революционных металлистов, 1929, № 2, с. 3; Гости пролетариата СССР, с. 67, 281; Генератор, 1930, 15 черв.

3 історії союзу робітничого класу і селянства

РОЛЬ КОМСОМОЛЬСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗМІЦНЕННІ СОЮЗУ
РОБІТНИЧОГО КЛАСУ І КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ
(1943—1945 рр.)

Г. Г. ДЕНИСЕНКО (Київ)

Велика Вітчизняна війна була суворою перевіркою життєвості нового суспільного і державного ладу, соціалістичної економіки, духовних сил радянського народу. З особливою силою виявилась у роки війни крицева єдність союзу робітничого класу і колгоспного селянства — одного з найважливіших факторів, що забезпечив могутність Збройних Сил СРСР, монолітність радянського тилу. Вказуючи на значення цього бойового союзу трударів Країни Рад, В. І. Ленін назвав його «...єдиним непереможним союзом проти капіталістів»¹. Війна повністю підтвердила ці слова. Продемонструвавши в ході війни свої невичерп-

¹ Ленін В. І. Промова на об'єднаному засіданні ВЦВК, Московської Ради р. і черв. д., ВЦРПС і фабрично-заводських комітетів, присвяченому другим роковинам Жовтневої революції, 7 листопада 1919 р.— Повне збір. творів, т. 39, с. 282.

ні можливості і резерви, братерський союз двох класів соціалістичного суспільства став вирішальною умовою успішного виконання програми відбудовних робіт, накресленої Комуністичною партією з початком визволення радянської території від фашистських загарбників.

Тема непорушної єдності, бойової сили союзу робітничого класу і колгоспного селянства в роки Великої Вітчизняної війни, його ролі у створенні економічного фундаменту перемоги, зокрема у відбудові народного господарства Української РСР, є однією з провідних в історичній літературі². Значно менше висвітлено питання про виробничу взаємодопомогу між робітничою та сільською молоддю в процесі відродження зруйнованих фашистами промислових підприємств, МТС, колгоспів і радгоспів³.

Автор даного повідомлення ставить метою розкрити багатогранну ідейно-політичну та організаторську роботу міських і сільських комсомольських організацій по мобілізації юнаків і дівчат республіки на відбудову промисловості і сільського господарства, показати, як в процесі цієї роботи зміцнювався союз робітничого класу та селянства.

Як відомо, окупанти завдали народному господарству СРСР, у тому числі України, величезних збитків. За період тимчасової окупації республіки гітлерівці вивели з ладу 16150 промислових підприємств, серед них 882 шахти Донбасу, пограбували і розорили 27725 колгоспів, 1227 МТС, 873 радгоспів⁴. На фронті перебувала більша частина робітників і колгоспників працездатного віку. Значно скоротилося постачання колгоспів та МТС реманентом, запасними частинами, паливом. Міське населення відчувало нестачу у продовольстві, а промисловість — у сировині.

В цих тяжких умовах ще більше зросло економічне і соціально-політичне значення взаємодопомоги робітничого класу і колгоспного селянства. Незважаючи на труднощі воєнного часу, розвивається і збагачується новими формами шефство міста над селом. Уже в перші дні визволення Радянської України трудівники фабрик і заводів виступили ініціаторами шефської допомоги у зміцненні матеріально-технічної бази колгоспів, радгоспів, МТС. У роки війни колективи промислових підприємств, будівельних організацій здійснювали шефство над 996 МТС і 25 тис. колгоспів республіки⁵.

Велику роль у зміцненні союзу робітничого класу і селянства в досліджуваній період відіграли комсомольці й молодь — надійні помічники Комуністичної партії на всіх ділянках відбудовних робіт. «Ще не відгрімилі гармати, як на заклик партії комсомол взявся за відбудову народного господарства, зруйнованого війною, — наголошував Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев. — Молоді, сильні духом юнаки і дівчата прийшли на «Запоріжсталь», у Донбас, Сталінград повертати

² Борьба партии и рабочего класса за восстановление и развитие народного хозяйства СССР (1943—1950 гг.). М., 1978; Союз создателей нового общества. М., 1979; Історія селянства Української РСР. К., 1967. Т. 2; Історія робітничого класу Української РСР. К., 1967. Т. 2; Коваль М. В. Все — для перемоги. К., 1970; Снітко П. Г. В ім'я перемоги. К., 1967; Данилюк М. З. КП України — організатор взаємодопомоги трудящих міста і села в 1943—1945 рр. — УІЖ, 1968, № 5; Кравчук М. І. Участь колгоспного селянства у відбудові промислових центрів Радянської України (1943—1945 рр.). — УІЖ, 1977, № 5 та ін.

³ Тронько П. Т. Защищая Советскую Родину. М., 1979; Мельник П. І. Допомога міській молоді у відбудові сільського господарства (1943—1945 рр.). — УІЖ, 1979, № 10.

⁴ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг. К., 1975. Т. 3, с. 157.

⁵ Історія селянства Української РСР, т. 2, с. 317.

до життя все те, що було створено старшими братами та батьками і по-варварському знищено ворогом»⁶.

Відроджуючи промислові підприємства, транспорт, комсомольці й молодь водночас активно включилися у відбудову сільського господарства. Питання, пов'язані з допомогою селу, постійно були предметом обговорення партійних і комсомольських організацій. Так, Чернігівський обком ЛКСМУ своїм рішенням від 8 жовтня 1943 р. зобов'язав міські комсомольські організації направити у колгоспи і радгоспи максимальну кількість міської молоді⁷. Сталінський (нині — Донецький) обком ЛКСМУ прийняв постанову, в якій вказувалося на необхідність запровадження шефства над МТС, подання їм допомоги в ремонті сільськогосподарських машин, забезпеченні їх запчастинами, паливом⁸.

Основною формою допомоги робітничого класу колгоспному селянству було забезпечення безперебійної роботи машинно-тракторних станцій. Комсомольці і молодь промислових підприємств республіки доклали максимум зусиль для своєчасного і якісного виконання замовлень МТС, а також колгоспів і радгоспів. В авангарді цього патріотичного почину йшла комсомольська організація Харкова. Так, восени 1943 р. комсомольці ХТЗ звернулись із закликом до юнаків і дівчат міста подати допомогу селу у проведенні ремонту тракторів та інших сільськогосподарських машин. На кінець травня 1944 р. комсомольці і молодь заводу надіслали у підшефні МТС запасних частин та інструментів на 7060 крб.⁹ Молоді робітники Харківського верстатобудівного заводу відремонтували для потреб села два верстати, дизель та причіпний інвентар. У другому кварталі того ж року вони виготовили 50 комплектів кінних приводів для молотарок та 3600 шестерень для тракторів. У МТС постійно працювали від 4 до 16 кваліфікованих робітників¹⁰.

Активно допомагали відновлювати діяльність підшефних МТС комсомольці і молодь Дніпропетровська, які в 1944 р. надіслали запасних частин для ремонту тракторного парку на 45 тис. крб. У позаурочний час на підприємствах міста було виготовлено 235 комплектів інструментів для тракторів. Комсомольсько-молодіжні бригади Дніпропетровська, які мали почесне звання фронтових, виступили з ініціативою організувати шефство над тракторними бригадами. Дніпропетровський обком ЛКСМУ схвалив цей почин і закликав комсомольські організації області підтримати його. Працюючи по 3—4 години після закінчення робочого дня, молодіжні бригади металургійного заводу ім. Комінтерну виготовили для сільських механізаторів необхідні інструменти, подали їм технічну допомогу у складанні машин на місцях¹¹. «Ми вважаємо своїм комсомольським обов'язком допомогти вам,— писали молоді робітники заводу ім. Г. І. Петровського своїм підшефним з Просянської МТС.— У позаурочний час ми виготовимо шість комплектів інструментів, а також украй потрібні вам запасні частини, вкладиші, вали для шестерень та інші деталі. Наші товариші виїдуть в МТС для подання вам допомоги»¹². Краща комсомольська організація заводу

⁶ Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1971. Т. 2, с. 251.

⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 64, арк. 28.

⁸ Там же, ф. 7, оп. 3, спр. 1321, арк. 34.

⁹ Молодь Укр., 1944, 8 січ.

¹⁰ Харьковский станкостроительный: Очерк истории Харьковского станкостроительного завода им. С. В. Косиора. Харьков, 1968. с. 76.

¹¹ Комсомольская правда, 1945, 4 янв.; Зоря, 1945, 5 січ.

¹² Зоря, 1945, 10 січ.

ім. В. І. Леніна надіслала в підшефні МТС 30 комплектів інструментів, а заводу ім. Г. І. Петровського — 25¹³. Загалом вартість виготовлених робітничою молоддю інструментів для потреб села становила 32 тис. крб.¹⁴

У Ворошиловградській області на ремонті тракторів та інших сільськогосподарських машин працювали 193 комсомольсько-молодіжні бригади, які зібрали більше 20 тис. штук запчастин. У Сталінській області комсомольські організації провели місячник по збиранню запасних частин і зібрали їх 50 тис. штук¹⁵. Робітники Донецького заводу ім. 15-річчя ЛКСМУ навесні 1944 р. відправили в колгоспи близько 2 т пального, 2 т сортового заліза і 5 т вугілля¹⁶.

На підприємствах республіки комплектувалися комсомольсько-молодіжні ремонтні та ремонтно-відбудовні бригади, до складу яких входили по 5—7 кваліфікованих робітників. Вони виїздили в підшефні райони, де подавали трудівникам села всебічну допомогу, насамперед технічного характеру. Загалом в МТС, колгоспах і радгоспах Української РСР на ремонті сільськогосподарської техніки працювало 3,5 тис. таких бригад. 200 з них було присвоєно найменування фронтових¹⁷.

Істотну допомогу колгоспам у ремонті машин та сільськогосподарського реманенту подали школи ФЗН та ремісничі училища (РУ) республіки. Понад 150 запчастин відправили, наприклад, учні школи ФЗН № 3 м. Дніпропетровська для підшефної МТС¹⁸. Вихованці Київського ремісничого училища № 3 спільно з комсомольцями і молоддю колгоспу «Червоний партизан» Чернігівської області та с. Пузів, що на Волині, звернулися до всіх юнаків і дівчат Радянської України із закликом активно включитися у відбудову сільського господарства. Під час спеціально проведеного декадника учні цього училища зібрали для потреб села 50 кг цвяхів, різні будівельні інструменти (282 штуки) та пристрої (300 штук)¹⁹.

Це патріотичне починання гаряче підтримала молодь РУ та шкіл ФЗН республіки. У червні 1945 р. в усіх навчальних закладах системи підготовки трудових резервів, а також на підприємствах Харкова було оголошено декадник, присвячений збиранню та виготовленню інструментів для підшефних колгоспів і МТС. Колектив РУ № 1 Сумської області взяв шефство над відбудовою села Зелений Гай, а Білопільське залізничне училище № 2 — над місцевою МТС і виготовило для неї різних інструментів на 2,5 тис. крб. В РУ № 6 м. Ромни було створено дві бригади, які допомагали підшефному селу²⁰.

Гостру потребу сільське господарство країни відчувало в механізаторських кадрах. Важливі заходи, спрямовані на поліпшення становища, були намічені у постанові ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 19 січня 1943 р. «Про підготовку трактористів, комбайнерів, механіків, бригадирів тракторних бригад для МТС і радгоспів»²¹. Перед комсомольськими організаціями країни стояло завдання «активно допомагати у

¹³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1318, арк. 97.

¹⁴ Там же, арк. 103.

¹⁵ Колгоспник Укр., 1944, 11 берез.

¹⁶ Правда Укр., 1944, 16 лип.

¹⁷ Історія Української РСР. У 8-и томах, 10-и книгах. К., 1977. Т. 7, с. 415.

¹⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1326, арк. 30.

¹⁹ Там же, оп. 2, спр. 168, арк. 757.

²⁰ Молодь Укр., 1945, 24, 27 черв.

²¹ Коммунистическая партия в Великой Отечественной войне (июнь 1941—1945). М., 1970, с. 90—92.

підготовці механізаторських кадрів для МТС, комплектуванні шкіл і курсів»²².

На виконання постанови партії і уряду в містах і районних центрах УРСР створювалися постійно діючі курси трактористів, бригадирів, електрозварювачів, шоферів, відкривалися обласні тримісячні школи для підготовки бригадирів тракторних бригад, місячні курси ланкових. Уже через два місяці після визволення Сталінської області тут були організовані курси трактористів, на яких навчалися 1420 чол. Восени 1944 р. в області діяли 57 шкіл, де готувалися кадри масових спеціальностей для колгоспного села²³. Молодь підприємств гаряче підтримувала ці заходи. Так, на Макіївському металургійному заводі ім. С. М. Кірова для МТС було підготовлено 50 токарів²⁴. Загалом у 1944 р. в республіці пройшли підготовку і перепідготовку 150 тис. чол. колгоспних кадрів²⁵.

Спеціалісти, які приїздили в село, не тільки навчали нову молодь правильним поведінкам з технікою, а й знайомили її з методами організації праці на підприємствах, залучали до Всесоюзного соціалістичного змагання, проводили велику масово-політичну роботу серед сільського населення. Так, готуючись до весняно-польових робіт 1945 р., райкоми партії Дніпропетровської області направили в колгоспи, радгоспи, МТС більше 9 тис. агітаторів, зокрема й з числа молодих виробничників²⁶. Комсомольські організації підприємств регулярно направляли в підшефні села доповідачів і лекторів, надсилали газети, журнали, книги.

Добре була налагоджена масово-політична робота під час збирання врожаю 1944 р. Київський обком ЛКСМУ підготував і направив у райони області 16 агіткультбригад. Їх члени випускали «бойові листки», виступали з лекціями і доповідями про події на фронті і завдання сільської молоді, запалювали трудівників села не лише словом, а й власним прикладом. Хід збирання врожаю регулярно висвітлювався в районних і обласній газетах²⁷.

Відносини співробітництва і взаємної підтримки між робітничим класом та колгоспним селянством у досліджуваний період знаходили вияв і в участі молодих виробничників у посівних і збиральних кампаніях та в доглядах за посівами. Так, питання, пов'язані з проведенням цих робіт, обговорювалися в партійних і комсомольських організаціях Макіївського заводу ім. С. М. Кірова, Харківського верстатобудівного заводу та багатьох інших підприємств²⁸.

На підприємствах створювалися спеціальні молотильні та транспортні бригади, які виїздили на допомогу колгоспам. Під час збирання врожаю 1944 р. на одеських підприємствах, наприклад, було організовано 222 комсомольсько-молодіжні молотильні бригади, які намолотили 546 778 ц зерна²⁹. Понад 40 тис. трудящих Одеси, Херсона, Запоріжжя, Бердянська і Мелітополя, переважно молодь, допомагали колгоспам збирати врожай³⁰. У цілому по Україні того року на зби-

²² Товарищ комсомол: Документы съездов, конференций и ЦК ВЛКСМ. 1918—1968. М., 1968. Т. 2, с. 32.

²³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1320, арк. 37.

²⁴ Колгоспник Укр., 1944, 26 груд.

²⁵ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, с. 218.

²⁶ Зоря, 1945, 3 берез.

²⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1318, арк. 151—152.

²⁸ Кировец, 1944, 22 июля; Харьковский станкостроительный, с. 76.

²⁹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1308, арк. 70—71.

³⁰ Там же, спр. 1139, арк. 15; Історія селянства Української РСР, т. 2, с. 317.

ранні врожаю працювало 2119 молодіжних бригад косарів, 9927 ланок в'язальниць, 7172 молотильні бригади, 10 тис. транспортних бригад по вивезенню хліба державі³¹. Значну допомогу трудівникам полів подавали міські школярі. Тільки у 8 областях України на польових роботах працювало більш як півмільйона піонерів і школярів, які виробили 6 млн. трудоднів³². А взагалі в 1944 р. у збиранні врожаю взяло участь 960 тис. учнів³³.

Аналогічна робота проводилась і в 1945 р. У Ворошиловградській області, наприклад, на збиранні врожаю працювали 4078 юнаків і дівчат, було створено 205 молотильних і 1406 транспортних бригад. З 20 серпня по 1 вересня 1945 р. тут проходив молодіжний декадник по вивезенню зерна. Силами молоді Ворошиловградщини в засіки держави було засипано 46340 ц хліба³⁴. Таким чином, завдяки самовідданій праці колгоспного селянства, працівників МТС і радгоспів при безкорисливій допомозі робітничого класу, в тому числі міської молоді, ще в ході Великої Вітчизняної війни були досягнуті значні успіхи у відбудові соціалістичного сільського господарства. За безпосередньої участю комсомольців і молоді на Україні відновили свою діяльність 26 тис. колгоспів, 318 радгоспів, 1011 МТС³⁵. Республіка знову стала житницею країни.

Активна участь робітничої молоді у відродженні соціалістичного села мала велике значення для мобілізації сільських юнаків і дівчат на відбудову народного господарства, сприяла їх залученню до суспільно-політичного життя, зміцненню місцевих первинних комсомольських організацій.

Союз робітничого класу і колгоспного селянства допоміг колгоспному ладу подолати суворі випробування воєнного часу. «Колгоспне селянство довело в роки війни величезну відданість Батьківщині, колгоспному ладові...»³⁶, — говорив у промові на Третньому Всесоюзному з'їзді колгоспників товариш Л. І. Брежнєв. Виявляючи братерську солідарність з робітничим класом, народною інтелігенцією, колгоспники самовіддано виконували свій патріотичний обов'язок. Переконливим свідченням цього була допомога трудовими ресурсами, продовольством, що її подало селянство робітничому класові у відбудові зруйнованих фашистами промислових центрів країни.

Виняткову роль мало шефство колгоспників України над шахтами Донбасу. Це насамперед зумовлювалося тим, що, як зазначалося у постанові ДКО від 26 жовтня 1943 р., відбудова вугільної промисловості була найважливішим політичним і воєнно-господарським завданням усіх партійних, радянських і господарських організацій³⁷.

25 листопада 1943 р. ЦК ЛКСМУ прийняв постанову «Про участь комсомольських організацій України у відбудові Донбасу», в якому закликав комсомольців і молодь республіки взяти активну участь у виготовленні устаткування та інструментів, заготівлі будівельних матеріалів для потреб відроджуваної вугільної промисловості, а також у збиранні насіння для підсобних та індивідуальних господарств Донбасу. Юнаки і дівчата України гаряче відгукулися на цей заклик.

³¹ Історія Української РСР, т. 7, с. 415.

³² Комсомольская правда, 1944, 22 авг.

³³ Історія Української РСР, т. 7, с. 416.

³⁴ ПІА ПП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1327, арк. 9.

³⁵ Там же, спр. 1312, арк. 50.

³⁶ Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті, т. 2, с. 467.

³⁷ Рішення партії і правительства по хозяйственным вопросам (1917—1967 гг.). М., 1968. Т. 3, с. 169.

Зокрема, комсомольці і молодь Запорізької області відправили робітникам, які працювали на відбудові шахт, 23 корови, 16 свиней, 16 овець, 23 теляти, інші продукти і подарунки³⁸. Більше 70 вагонів сільськогосподарських продуктів, у тому числі 20 овець, 20 т зерна, 8 т круп тощо, зібрали і відправили шахтарям Донбасу молоді колгоспники Одещини³⁹. Із Сумської області до 15 липня 1944 р. на Донбас було відправлено близько 13 т борошна, 13,2 т круп, 1054 т картоплі, 1,2 т масла, 640 кг меду, 24,5 тис. штук яєць⁴⁰.

Повсюдно розгортався рух колгоспної молоді за створення продовольчих резервів для постачання промислових центрів. Враховуючи патріотичну ініціативу комсомольців, ЦК ЛКСМУ прийняв постанову «Про посіви комсомольських гектарів у фонд молодих робітників Донбасу». Незабаром комсомольці і молодь лише Запорізької, Київської та Полтавської областей засіяли 1894,3 га⁴¹. Комсомольські організації колгоспів Чернігівщини здали з таких ділянок зернових культур — 644,94 ц, картоплі — 2790,8 ц, капусти — 1,35 ц.

Багато уваги приділяли сільські комсомольські організації збиранню насіння городніх культур для підсобних господарств шахт і заводів Донбасу. Молодь дев'яти визволених областей України зібрала і відправила в шахтарський край 1000 т картоплі, 100 т бобових, 25 т кукурудзи, 50 ц проса, 150 кг моркви, 100 кг цибулі, 1700 кг іншого насіння⁴². Ешелони з продовольством та посівним матеріалом супроводжували делегації передових колгоспників, які, приїжджаючи в Донбас, знайомилися з життям, побутом та умовами праці шахтарів.

Велику роль у відродженні вугільної промисловості відігравала допомога сільських комсомольців і молоді у заготівлі кріпильного лісу. Тільки у Глухівському районі Сумської області з цією метою було створено 20 комсомольсько-молодіжних бригад, які виконували норми виробітку на 130—150%⁴³. Комсомольці Чернігівської області заготовили для Донбасу 10 тис. кубометрів лісу, а Кам'янець-Подільської — 25,8 тис. Кілька ешелонів з кріпильним лісом відправила для тресту «Кіроввугілля» сільська молодь Житомирщини і Ровенщини⁴⁴.

Відбудова Донбасу ускладнювалася відсутністю необхідної кількості кадрів. Розв'язанню цієї проблеми сприяла соціалістична взаємодопомога молоді міста й села. Тільки з Житомирської, Сумської та Кіровоградської областей на шахти Донбасу за путівками обкомів комсомолу прибули понад 11 тис. чол.⁴⁵ А загалом комсомольська організація Української РСР направила на відбудову шахт Донбасу 44 тис. юнаків і дівчат, з них 9728 комсомольців⁴⁶.

Велику роботу провели партійні і комсомольські організації республіки і в справі мобілізації молоді на відбудову залізничних шахт Кривого Рога та марганцевих шахт Нікополя. Ініціаторами цієї важливої справи виступили комсомольці і молодь Янівського району на Одещині. «Товариші колгоспники і комсомольці України! — писали вони у своєму зверненні. — Виконаємо свій обов'язок перед Батьківщи-

³⁸ Правда Укр., 1944, 7 дек.; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1376, арк. 251.

³⁹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 4, арк. 161.

⁴⁰ Луганщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945: Сб. документов и материалов. Донецк, 1969, с. 318.

⁴¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1321, арк. 73, 94, 97.

⁴² Там же, арк. 8.

⁴³ Там же, спр. 4, арк. 164.

⁴⁴ Луганщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, с. 319—321.
⁴⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1376, арк. 115; Правда Укр., 1944, 16, 23 люня.

⁴⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1276, арк. 191.

ною, допоможемо гірникам Кривого Рога і Нікополя швидше відбудувати залізорудні і марганцеві шахти України»⁴⁷.

З величезним ентузіазмом включилася молодь у відродження Дніпрогесу ім. В. І. Леніна. З ініціативи комсомольців Василівського та Якимівського районів Запорізької області обласна комсомольська організація стала його шефом. Кожний молодий колгоспник зобов'язався відпрацювати трудовий тиждень на відбудові гідроелектростанції⁴⁸. На початку 1945 р. сільська молодь області відпрацювала тут 250 тис. людино-днів, виконавши великий обсяг вантажно-розвантажувальних та будівельних робіт на спорудженні дамби⁴⁹.

Велику активність виявляли комсомольці й молодь і на відбудові інших промислових об'єктів. У досліджуваній період на підприємства Сталінської, Ворошиловградської, Запорізької, Дніпропетровської і Харківської областей прийшли працювати 157 тис. молодих робітників⁵⁰. А всього в промисловості УРСР було зайнято на червень 1944 р. понад 207 тис. комсомольців і молоді, переважно колишніх колгоспників⁵¹.

Трудовий героїзм комсомольців — трудівників тилу був яскравим виявом любові радянської молоді до своєї соціалістичної Батьківщини, результатом тривалої і невтомної роботи партії і комсомолу по вихованню молодого покоління. У складних умовах відбудови народного господарства, яка здійснювалась одночасно з веденням активних бойових дій на фронті, без будь-якої допомоги іззовні, соціалістична взаємодопомога мільйонів молодих трудівників міста і села стала одним з найважливіших факторів швидкого відродження промисловості, транспорту, сільського господарства, дальшого зміцнення союзу робітничого класу і колгоспного селянства.

⁴⁷ Правда Укр., 1944, 28 июля.

⁴⁸ Комсомольская правда, 1945, 4 янв.

⁴⁹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 2, спр. 233, арк. 109; Запорожская область в годы Великой Отечественной войны 1941—1945: Сб. документов и материалов. Запорожье, 1959, с. 331.

⁵⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 3, спр. 1392, арк. 6—7, 17—23; спр. 1376, арк. 235, 295.

⁵¹ Там же, ф. 1, оп. 16, спр. 222, арк. 48.

БІЛЬШОВИЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В БОРОТБІ ЗА ЗМІЦНЕННЯ СОЮЗУ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ І БІДНІШОГО СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ (березень—жовтень 1917 р.)

О. М. НІГАЛЬЧУК (Київ)

Одним з основних положень марксистсько-ленінської теорії соціалістичної революції є положення про необхідність встановлення союзу робітничого класу і біднішого селянства. Ідея союзу робітничого класу з непролетарськими та напівпролетарськими верствами населення дістала наукове обґрунтування в працях К. Маркса і Ф. Енгельса. Розробляючи це питання в нових історичних умовах, коли буржуазія перетворилася на реакційний клас, а генезис капіталістичних відносин у сільському господарстві привів до майнового розшарування селянства на сільську буржуазію, середні верстви і бідноту, В. І. Ленін розвинув марксистське вчення про рушійні сили буржуазно-демокра-

тичної і соціалістичної революції. У праці «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» він писав: «Пролетаріат повинен провести до кінця демократичний переворот, приєднуючи до себе масу селянства, щоб роздушити силою опір самодержавства і паралізувати нестійкість буржуазії. Пролетаріат повинен вчинити соціалістичний переворот, приєднуючи до себе масу напівпролетарських елементів населення, щоб зломити силою опір буржуазії і паралізувати нестійкість селянства та дрібної буржуазії»¹.

Визначаючи соціальні верстви села, які можуть активно підтримати робітничий клас у ході здійснення соціалістичної революції, В. І. Ленін підкреслював, що це — сільські пролетарі, напівпролетарі і дрібне селянство². Вже після перемоги Великого Жовтня Володимир Ілліч зазначав: «З селянством до кінця буржуазно-демократичної революції, — з біднішою, пролетарською і напівпролетарською частиною селянства вперед до соціалістичної революції! Така була політика більшовиків, і це була єдина марксистська політика»³⁻⁴.

Таким чином, перемогу соціалістичної революції В. І. Ленін ставив у пряму залежність від того, чи вдасться пролетаріату та його партії згуртувати і повести за собою на штурм старого ладу сільську бідноту.

Партія більшовиків, втілюючи в життя ленінську тактику завоювання біднішого селянства на бік соціалістичної революції, неухильно і наполегливо роз'яснювала свої програмні вимоги, що відображали, насамперед, його кровні інтереси. Це кінець кінцем привело до усвідомлення селянською біднотою свого місця в класовій боротьбі. Куркульство безповоротно злилося з буржуазним табором, а сільська біднота, об'єднавшись з пролетаріатом, виступила за повалення влади буржуазії і поміщиків. Середні ж верстви селянства зайняли хитку позицію в боротьбі між пролетаріатом і буржуазією. На VIII з'їзді РКП(б) В. І. Ленін підкреслював, що в період соціалістичної революції партія повинна проводити політику нейтралізації середнього селянства для того, щоб зробити з нього «...суспільну верству, яка, коли не активно допомагає революції пролетаріату, то принаймні не заважає їй, є нейтральна, не стає на бік наших ворогів»⁵.

Автор повідомлення робить спробу висвітлити на конкретно-історичному матеріалі діяльність більшовиків України по залученню біднішого селянства на бік пролетаріату. Ця проблема певною мірою вже знайшла відображення у фундаментальних дослідженнях з історії Комуністичної партії Радянського Союзу та історії Комуністичної партії України, численних монографіях, колективних працях і статтях. Але слід зазначити, що багато питань ще залишилися поза увагою дослідників або їм приділялося недостатньо уваги.

Після Лютневої революції більшовицькі організації України вже розуміли нагальну потребу створення союзу пролетаріату і біднішого селянства. Щоправда, Київська і Катеринославська організації РСДРП(б) обмежилися лише прийняттям рішень про необхідність конфіскації поміщицьких і приватновласницьких землеволодінь⁶.

¹ Ленін В. І. Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції.— Повне збір. творів, т. 11, с. 83.

² Див.: там же; т. 31, с. 21; т. 41, с. 162—163.

³⁻⁴ Ленін В. І. Пролетарська революція і ренегат Каутський.— Повне збір. творів, т. 37, с. 307.

⁵ Ленін В. І. VIII з'їзд РКП(б). Промова при відкритті з'їзду 18 березня.— Повне збір. творів, т. 38, с. 126.

⁶ Голос соціал-демократа, 1917, 14 марта; Большевицские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.). Сб. док. и материалов. К., 1957, с. 8.

Більшовики Вінниці і Козятина, розпочавши діяльність на селі, гостро усвідомили потребу визначення шляхів зміцнення союзу сільської бідноти і робітничого класу, форм і методів боротьби за бідніше селянство⁷. Найбільш конкретно визначили свою позицію в цьому питанні харківські більшовики. На загальноміській конференції РСДРП(б) 25 квітня 1917 р. вони прийняли рішення про проведення роботи по вихованню класової пролетарської свідомості і згуртуванню пролетарів міста і села⁸.

Розвиток соціалістичної революції настійно вимагав конкретизації шляхів створення союзу пролетаріату і біднішого селянства, вироблення нової аграрної програми більшовицької партії. Всі ці питання були всебічно обгрунтовані в працях В. І. Леніна та знайшли відображення в рішеннях VII (Квітневої) конференції РСДРП(б). Нові теоретичні висновки лягли в основу програмних резолюцій і рішень більшовицьких організацій України з селянського питання, надали їм більш глибокого характеру. Про це свідчить, зокрема, відозва вінницьких більшовиків, з якою вони звернулися до робітників і селян у травні 1917 р. Її аналіз показує, що на цей період більшовики міста вже розуміли важливість створення союзу пролетаріату і біднішого селянства. У відозві висувалися також вимоги припинення імперіалістичної війни, негайної (ще до Установчих зборів) організованої передачі землі селянам, переходу влади до рук Рад⁹.

У резолюції про Тимчасовий уряд, прийнятій на конференції Київської організації РСДРП(б) у травні 1917 р., вказувалося, що лише посилення роботи по вихованню класової пролетарської свідомості, згуртуванню пролетарів міста і села дасть змогу забезпечити успішний перехід влади до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, а також Рад сільськогосподарських депутатів¹⁰.

Основні положення ленінських праць, рішення VII (Квітневої) конференції широко використовували в пропагандистській роботі на селі більшовики Конотопа. У травні 1917 р. Конотопський комітет РСДРП(б) направив у села повіту агітаторів-більшовиків, які роз'яснювали селянству суть Квітневих тез В. І. Леніна. Вони наголошували, що основними силами революції є пролетаріат і селянська біднота, тому одержати землю малоземельне селянство зможе лише в результаті спільної з робітничим класом боротьби проти буржуазії і поміщиків, закликали бідноту створювати свої самостійні організації — революційні селянські комітети, які розв'язуватимуть питання про землю в інтересах біднішого селянства¹¹.

У ході залучення біднішого селянства на бік соціалістичної революції більшовикам повіту довелося вести гостру боротьбу з представниками угодовських і націоналістичних партій, які, прикриваючись «соціалістичними» лозунгами, намагалися втримати під своїм впливом маси. Наполегливо роз'яснюючи антинародну суть політики Тимчасового уряду, Центральної ради, а також основні економічні і політичні лозунги РСДРП(б), більшовики добилися підтримки своєї політики селянством, насамперед його біднішою частиною¹².

⁷ Голос социал-демократа, 1917, 5 мая; ПА ИП при ЦК Компартии Украины, ф. 51, оп. 51—1, спр. 5, арк. 95.

⁸ Харьков в Великой Октябрьской социалистической революции. Сб. док. и материалов. Харьков, 1947, с. 35.

⁹ Борьба за власть Рад на Подолле (березень 1917 — лютий 1918 рр.). 36. док. і матеріалів. Хмельницький, 1957, с. 62—67.

¹⁰ Голос социал-демократа, 1917, 30 мая.

¹¹ Бабко В. А. В годы подполья. К., 1950, с. 75—76; Пролетарий, 1917, 20 апр.

¹² Бабко В. А. Указ. соч., с. 76—77.

У період двовладдя велика роль у зміцненні союзу робітничого класу і біднішого селянства відводилася агітаційно-пропагандистській роботі. Одним з її головних напрямків були виступи більшовицької преси. Більшовицькі газети, що виходили у той час на Україні,— «Пролетарий» (Харків), «Голос социал-демократа» (Київ), «Звезда» (Катеринослав), «Донецкий пролетарий» (Луганськ) — знайомили трудящих з працями В. І. Леніна з аграрного питання, в яких порушувалися проблеми організації біднішого селянства, показано шляхи зміцнення його союзу з пролетаріатом. Зокрема, за період мирного розвитку революції «Пролетарий» передрукував 5 ленінських праць з аграрного питання (8 публікацій), «Голос социал-демократа» — одну, «Звезда» — одну, «Донецкий пролетарий», який почав виходити з червня 1917 р., вмістив протягом цього місяця 2 статті (4 публікації).

Велике значення для політичного виховання робітників, солдатів і селян мало роз'яснення більшовицькою періодикою необхідності створення революційного союзу пролетаріату і біднішого селянства. Статті на цю тему друкували всі більшовицькі газети України. «Донецкий пролетарий», наприклад, писав у той час: «Тільки сильна організація робітників і безземельних селян може вивести нас... до заповітної мети — соціалізму»¹³. Важливою умовою перемоги над буржуазією, конфіскації поміщицьких земель, вказував орган Київського комітету РСДРП(б) у статті «Єднання між робітниками і селянами», є згуртованість, взаєморозуміння пролетаріату і бідніших селян. Далі газета зазначала, що розв'язання «аграрного питання в інтересах малоземельного селянства» може бути здійснене лише за умови найтіснішого його союзу з робітничим класом¹⁴. «Пролетарий» у статті «Без робітників і солдатів у селян землі не буде» підкреслював, що перемога над буржуазією, одержання землі селянами залежать насамперед від згуртування партійними організаціями «робітників, бідняків-селян, бідняків-солдатів»¹⁵.

Розповідаючи про шляхи боротьби селянства за землю, більшовицькі газети наголошували на тому, що її слід захоплювати до скликання Установчих зборів. Це сприяло розвитку класової боротьби на селі, дальшому і більш глибокому розмежуванню між біднотою і заможним селянством. За період двовладдя «Пролетарий» надрукував 6 таких статей, «Голос социал-демократа» — 2, «Донецкий пролетарий» — 2*.

Роз'яснюючи положення аграрної програми РСДРП(б), більшовицька преса України виступала за створення революційних комітетів з представників безземельного і малоземельного селянства, а також Рад найбідніших селян та сільськогосподарських робітників. Газета «Пролетарий», наприклад, писала, що сільська біднота повинна створювати комітети виключно із своїх представників, оскільки лише такі органи зможуть забезпечити перехід землі до її рук¹⁶.

Політична освіта біднішого селянства, як один з важливих засобів залучення його на бік революційного пролетаріату, величезною мірою залежала від змісту та масштабів усної агітації і пропаганди. У зв'язку з цим більшовицькі організації України доклали максимум зусиль для розгортання політичної діяльності на селі з метою підготовки біднішого селянства до спільної з робітничим класом револю-

¹³ Донецкий пролетарий, 1917, 22 юн.

¹⁴ Голос социал-демократа, 1917, 7 апр.

¹⁵ Пролетарий, 1917, 9 мая.

* Підрахунки автора.

¹⁶ Пролетарий, 1917, 2 юн.

ційної боротьби проти поміщиків і буржуазії. Зокрема, значну пропагандистську роботу серед селянства проводили більшовики Донецько-Криворізького басейну. Спеціальне рішення про відрядження кращих своїх представників на села прийняв у цей період Макіївський комітет РСДРП(б). Завдання агітаторів полягало в залученні біднішого селянства на бік соціалістичної революції шляхом роз'яснення суті ленінської аграрної програми, участі в створенні комітетів наймитів і більшовицьких осередків. Виконуючи це рішення, члени комітету виїхали в села Моспіне, Григорівку, Калинове, Землянка, Нижня Кринка Макіївського району. З їх допомогою в с. Нижня Кринка, наприклад, вже у травні було створено земельний комітет, до якого ввійшли селяни і робітники. Рішення про необхідність конфіскації поміщицьких земель і розподіл їх між селянами, прийняте цим комітетом, відображало прагнення сільської бідноти¹⁷.

Більшовики Ізюмського повіту Харківської губернії провели в селах Савинці та Піски ряд мітингів і зборів, на яких детально роз'яснювали основні положення рішень Квітневої конференції РСДРП(б): про необхідність переходу влади до Рад, про союз робітничого класу і малоземельного селянства, політику партії в земельному питанні¹⁸.

В агітаційній діяльності, спрямованій на залучення біднішого селянства на бік пролетаріату, більшовики активно використовували Ради робітничих і солдатських депутатів. У період двовладдя при Радах створювалися селянські секції, які займалися питаннями політичної освіти і організації селянства. Щоправда, більшість з них у той час були за своїм складом есеро-меншовицькими, однак більшовики — члени секцій — займали принципову позицію. Так, під їх керівництвом активно працювала селянська секція Одеської Ради робітничих депутатів. Голова секції член РСДРП(б) В. Трофимов неодноразово виступав у селах Северинівка, Сухий Лиман, Янівка, Велика Фомина Балка¹⁹. Кожний член секції складав звіти про характер проведеної ним на селі роботи, які свідчили, що більшовики порушували саме ті питання, які найбільше хвилювали селянську бідноту: необхідність припинення імперіалістичної війни, єдність цілей пролетаріату, солдатів і малоземельного селянства, значення створення Рад селянських депутатів.

Важливим напрямом агітаційної діяльності більшовиків, спрямованої на виховання політичної свідомості біднішого селянства і залучення його на бік соціалістичної революції, було використання з цією метою губернських і повітових селянських з'їздів. Незважаючи на те, що організаторами таких з'їздів у цей період були есери, які всіляко перешкоджали участі більшовиків в їх роботі, останні все ж знаходили можливість виступити перед делегатами з викриттям суті антинародної аграрної політики Тимчасового уряду і роз'ясненням бідноті шляхів боротьби за землю. З трибуни губернського селянського з'їзду, що проходив у Миколаєві з 30 квітня по 4 травня, більшовики Й. Скляр і Я. Ровинський різко критикували представників угодських партій, які закликали селян зачекати з розв'язанням аграрного питання до Установчих зборів. Вони детально пояснили значення, яке

¹⁷ Запорожец М. Я. Коммунисты Макеевки в борьбе за победу и укрепление Советской власти. Донецк, 1961, с. 71, 72.

¹⁸ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 55, арк. 66.

¹⁹ Одеський обласний державний архів, ф. Р—3829, оп. 1, спр. 119, арк. 19, 21; спр. 148, арк. 26; спр. 115, арк. 41.

мала для бідноти негайна конфіскація поміщицьких земель і передача їх в руки селян²⁰.

Завдяки наполегливій роботі більшовиків по роз'ясненню біднішому селянству лозунгів партії про землю, мир, про Ради передова частина сільської бідноти переконалася в необхідності зміцнення союзу з робітничим класом і підтримала перехід влади до Рад. 2 червня газета «Звезда» повідомляла, що рішення про перехід веїєї влади до Рад робітничих, солдатських, селянських і наймитських депутатів прийняли селяни с. Чаплі, а пізніше — с. Буди Харківського повіту²¹. 6 травня «Правда» надрукувала лист комітету селянських депутатів с. Навози Чернігівської губернії, в якому біднота висловлювала підтримку основних програмних вимог більшовицької партії.

Одним з основних напрямів організаторської діяльності більшовиків України в період двовладдя було залучення бідноти до Рад селянських депутатів і створення партійних осередків на селі. Зокрема, виконавчий комітет Білянської волості, до якого ввійшли в основному представники бідноти, був створений групою більшовиків на чолі з І. Чикисовим²². У травні — червні при допомозі більшовиків Конотопа почали діяти партійні групи у найбільших селах Конотопського повіту: Шаповалівці, Голинці, Дептівці, Великому і Малому Самборі²³.

У ході підготовки біднішого селянства до соціалістичної революції особлива увага приділялася політичному вихованню і організації сільськогосподарських робітників — передового загону сільської бідноти, що налічував на Україні близько 1 млн. чол.²⁴ У квітні 1917 р. В. І. Ленін висунув завдання — створювати Ради наймитських депутатів або їх фракції у Радах селянських депутатів. Це положення було включено до нової аграрної програми РСДРП(б), прийнятої VII (Квітневою) конференцією. У період двовладдя діяльність більшовиків України серед сільськогосподарського пролетаріату найбільш рельєфно виявилась у виступах членів РСДРП(б) на його з'їздах, керівництві економічною та політичною боротьбою. У червні 1917 р. на Катеринославській губернській конференції сільськогосподарських робітників виступила член Катеринославського комітету РСДРП(б) С. І. Гопнер. Вона закликала сільськогосподарських робітників до спільної з промисловим пролетаріатом боротьби за здійснення соціалістичної революції²⁵.

У боротьбі сільськогосподарського пролетаріату проти поміщиків більшовики використовували найбільш ефективні її форми, насамперед страйки. Враховуючи той факт, що проведення страйків сприяло формуванню у наймитів навичок класової боротьби, більшовики прагнули очолити їх, надати їм організованого характеру. Зокрема, в результаті вмілого керівництва членів більшовицької фракції Ради робітничих депутатів страйком сільськогосподарських робітників помі-

²⁰ Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине (февраль 1917 — март 1918 гг.). Сб. док. и материалов. Николаев, 1957, с. 67; Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 1817, оп. 2, спр. 194, арк. 8.

²¹ Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции. Сб. док. и материалов. Харьков, 1957, с. 110.

²² Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 16, оп. 1, спр. 54, арк. 118.

²³ Бабко В. Я. З життя Конотопської організації РСДРП(б). — Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. Зб. спогадів. К., 1957, с. 508.

²⁴ Рубач М. Союз робітничого класу і біднішого селянства — вирішальна сила перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. — Комуністична партія — організатор і натхненник союзу робітничого класу і селянства. К., 1957, с. 94.

²⁵ Звезда, 1917, 21 юн.

щицьких маєтків Яготинської волості Прилуцького повіту Полтавської губернії і робітників Згурівської цукроварні пролетарі добилися задоволення своїх вимог²⁶.

Таким чином, у період мирного розвитку революції більшовицькі організації України, зміцнюючи свої ряди, розгорнули значну агітаційно-пропагандистську діяльність, спрямовану на створення союзу робітничого класу і біднішого селянства. Проведена ними робота в цьому напрямку свідчила про ідейну зрілість більшовиків, їх готовність поступово залучити все бідніше селянство до революційної боротьби. Однак слід зазначити, що в період двовладдя з ряду об'єктивних причин було створено ще порівняно мало організацій сільської бідноти.

Після липневих подій у Петрограді буржуазія, захопивши політичну владу, перейшла у відкритий наступ проти революційних сил. У цей складний період партійні конференції, загальні збори більшовицьких організацій виступали за дальше зміцнення союзу робітничого класу і біднішого селянства. Так, обласна конференція більшовицьких організацій Донецько-Криворізького басейну, яка відбулася в липні 1917 р., в резолюції про поточний момент зазначила, що «тільки союз армії і найбіднішого селянства на чолі з революційним пролетаріатом, об'єднавшись навколо Рад, ...зможе вжити ряд революційних заходів для боротьби з хижацтвом загарбників-капіталістів, зможе дати землю малоземельному селянству»²⁷⁻²⁸. Обласна конференція РСДРП(б) Південно-Західного краю поставила перед партійними організаціями в зв'язку з необхідністю зміцнення у новій політичній обстановці союзу робітників і біднішого селянства завдання посилити роботу серед наймитів і малоземельного селянства²⁹.

Зміна політичного становища вимагала від партії більшовиків конкретизації своєї стратегії і тактики. Нова тактика була розроблена VI з'їздом РСДРП(б), який визначив курс на збройне повстання, що посилювало необхідність боротьби більшовицької партії за зміцнення основи політичної армії соціалістичної революції. Це завдання розв'язували і більшовики України.

Про посилення їх діяльності в цьому напрямі свідчили статті провідних діячів революційного руху, вміщені в періодичній пресі. Наприклад, 15 і 18 серпня орган Луганського комітету РСДРП(б) «Донецький пролетарій» надрукував 2 статті К. Є. Ворошилова, в яких наголошувалося, що завоювання політичної влади пролетаріатом можливе лише за умови його союзу з сільською біднотою. «Тільки в організації і згуртуванні пролетаріату і сільської бідноти, — підкреслював К. Є. Ворошилов, — порятунок революції»³⁰.

Із закликком зміцнювати союз робітничого класу і біднішого селянства виступив В. А. Бистрянський (Ватин) у газетах «Звезда» (3 серпня) і «Пролетарій» (7 вересня). У статті «Про Ради», надрукованій «Пролетарием» 10 серпня, А. В. Ємельянов (Сурик), висвітлюючи позицію Харківської організації РСДРП(б) з питання про союз робітничого класу і біднішого селянства, писав: «Завданням пролетаріату на другому етапі революції є захоплення влади пролетаріа-

²⁶ Малич М. І. Боротьба Комуністичної партії за зміцнення союзу робітничого класу і біднішого селянства через здійснення більшовицької аграрної програми. — Наукові записки Полтавського педагогічного інституту. Історико-філологічна серія, т. IX. Полтава, 1957, с. 25.

²⁷⁻²⁸ Звезда, 1917, 18 юл.; Пролетарій, 1917, 20 юл.

²⁹ Голос социал-демократа, 1917, 19 юл.

³⁰ Донецький пролетарій, 1917, 18 авг.

том при умові підтримки його напівпролетарськими верствами села».

Зміст цих статей наочно показує, що найбільші партійні організації України втілювали в життя ленінський лозунг зміцнення союзу робітничого класу і сільської бідноти, усвідомлюючи, що без його здійснення перемога соціалістичної революції неможлива.

В цей період значно посилилася політична і організаторська робота більшовицької партії на селі. Широкого розповсюдження, зокрема, набуло відрядження на села робітників промислових підприємств, як представників РСДРП(б), для проведення агітаційно-масової діяльності серед бідноти. Чималий досвід у цьому напрямку нагромадили катеринославські більшовики. Міський комітет РСДРП(б) у жовтні 1917 р., в період інтенсивної підготовки до виборів в Установчі збори, прийняв спеціальну резолюцію, в якій зазначалося: «В зв'язку з невідкладною необхідністю агітації в селах і недостатчею матеріальних засобів, які ми маємо, закликати робітників на заводах організувати відрядження агітаторів із свого середовища»³¹. Виконуючи це рішення, більшовицька організація Брянського заводу направила значну кількість своїх членів у повіті губернії. У селах Теплівка, Гурєєв Верхньодніпровського повіту робітники зробили доповіді про війну, Установчі збори, закликали бідноту негайно брати землю в свої руки. Газета «Звезда» в кореспонденції про їх роботу повідомляла: «Заклик агітаторів був підтриманий селянами»³².

Більшовики із заводу Гартмана в Луганську закликали бідноту голосувати на виборах до Установчих зборів за список РСДРП(б), роз'яснювали їй основні положення аграрної програми партії про конфіскацію поміщицьких земель і негайну передачу їх без викупу селянам³³⁻³⁴.

Важливу роль у залученні біднішого селянства на бік соціалістичної революції відігравала боротьба більшовиків, які працювали у Радах, за правильне розв'язання аграрного питання. Особливу увагу вони приділяли тому, щоб резолюції про земельне питання, які приймали ці органи влади, відповідали, насамперед, інтересам бідніших верств сільського населення. Відстоюючи в Радах вимогу негайного переходу землі до рук селян, в чому було найбільше зацікавлене бідніше селянство, більшовики вели запеклу боротьбу з есерами. Наприклад, після впертої боротьби з угодовцями 8 вересня Київська Рада робітничих і солдатських депутатів виступила за ліквідацію «приватної власності на поміщицькі і монастирські землі і передачу їх у відання земельних комітетів... забезпечення найбідніших селян інвентарем»³⁵. Аналогічна резолюція була запропонована фракцією більшовиків Маріупольської Ради робітничих і солдатських депутатів 12 жовтня 1917 р.³⁶

Зміцнення революційного союзу пролетаріату і біднішого селянства значною мірою залежало від рівня організації бідноти. Тому поряд з боротьбою за правильне розв'язання аграрного питання більшовики посилити в Радах роботу, спрямовану на створення самостійних організацій біднішого селянства. В липні 1917 р. за пропозицією більшовика Л. І. Рузера виконавчий комітет Ради робітничих депута-

³¹ Звезда, 1917, 19 окт.

³² Звезда, 1917, 9 нояб.

³³⁻³⁴ Ворошиловградський обласний державний архів, ф. Р-702, оп. 7, спр. 6а, арк. 15.

³⁵ Голос социал-демократа, 1917, 19 сент.

³⁶ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сб. док. и материалов. К., 1957. Т. I, с. 684.

тів прийняв рішення, в якому відзначалося, що селянська секція Ради «є головним чином живим зв'язком Ради з селянськими організаціями і в своїй роботі звертає увагу переважно на наймитське і фабрично-заводське населення села»³⁷. У жовтні 1917 р. з пропозицією створювати Ради паймитських депутатів виступили більшовики — члени Маріупольської Ради робітничих і солдатських депутатів³⁸.

Активізувавши діяльність по створенню самостійних організацій сільської бідноти, більшовики водночас посилили боротьбу за ліквідацію селянських спілок, які об'єднували в основному куркулів. При цьому вони через свої фракції в Радах добивалися прийняття цими органами влади відповідних резолюцій. Так, на пропозицію більшовиків Катеринославський губернський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів (серпень 1917 р.) прийняв резолюцію про розпуск спілок, оскільки вони за своїм характером і типом організації не відображають інтересів широких верств селянства, особливо найбіднішої його частини³⁹.

Гришинська Рада робітничих і селянських депутатів у липні 1917 р. відзначила недостатню організованість селянства і прийняла рішення про відрядження своїх членів у волості для створення Рад і боротьби з селянськими спілками, «за якими ховалася сільська буржуазія»⁴⁰.

Посилила свою організаторську роботу й селянська секція Одеської Ради солдатських і офіцерських депутатів. У серпні 1917 р. в села Одеського округу виїхала група її делегатів для переобрання земельних комітетів з метою «поповнення їх представниками безземельного і малоземельного селянства»⁴¹.

У ході підготовки до збройного повстання більш інтенсивно проходив процес утворення партійних осередків на селі. При допомозі Юзівського комітету РСДРП(б) вони виникли в селах Авдіївка, Селідове, Семенівка, Стара Михайлівка⁴². Партійні осередки в цей період були створені також у с. Калинівка на Миколаївщині, Червона Поляна на Луганщині⁴³.

Особливе значення в цей час мало створення класових організацій сільськогосподарського пролетаріату. Питання про організацію сільськогосподарських робітників неодноразово порушувалося на партійних конференціях і загальних зборах більшовиків. Зокрема, обласна конференція РСДРП(б) Південно-Західного краю 12 вересня висловилося за необхідність створення їх самостійних організацій⁴⁴. Ряд конкретних заходів було запропоновано органом Київського комітету РСДРП(б) «Голосом соціал-демократа». У статті, присвяченій цьому питанню, наголошувалося, що однією з основних форм організації

³⁷ Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий. К., 1977. Т. I, с. 354.

³⁸ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. I, с. 685.

³⁹ Гамрецький Ю. М., Тимченко Ж. П., Щусь О. Й. Ради України в 1917 році. К., 1974, с. 73.

⁴⁰ Донський обласний державний архів, ф. Р-147, оп. 1, спр. 1, арк. 49.

⁴¹ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 131, арк. 138.

⁴² Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. Зб. спогадів. К., 1957, с. 329.

⁴³ Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 1817, оп. 2, спр. 312, арк. 83; Ворошиловградський обласний державний архів, ф. Р-243, оп. 1, спр. 1213, арк. 38.

⁴⁴ Голос соціал-демократа, 1917, 24 сент.

сільськогосподарських робітників повинні стати профспілки. «Такі класові організації сільських робітників, — підкреслювала газета, — матимуть велике значення не тільки в економічній галузі, але й у політичній». Вона закликала робітників міста подати допомогу сільськогосподарському пролетаріатові в створенні профспілок ⁴⁵.

Вплив більшовиків на сільськогосподарських робітників знаходив вияв і в створенні останніми самостійних організацій пролетарського типу. Профспілкові організації сільськогосподарського пролетаріату виникли в Херсонській, Катеринославській, Харківській і Таврійській губерніях. У багатьох населених пунктах створювалися робітничі комітети, які конфісковували поміщицькі маєтки. У Дніпровському повіті такі комітети існували в 38 економіях ⁴⁶.

Політична і організаторська робота більшовицьких організацій України на селі сприяла тому, що до жовтня 1917 р. основна маса біднішого селянства перейшла на позиції пролетаріату і його партії у питаннях про владу та землю. Про це свідчили й рішення багатьох селянських з'їздів, які проходили восени 1917 р. на Україні. Зростання політичного впливу більшовиків на бідніше селянство відзначили й найбільші організації України: Київська, Херсонська, Катеринославська, Одеська, Луганська. Так, на Київській загальноміській конференції РСДРП(б) 24 вересня 1917 р. Є. Бош підкреслювала, що бідніше селянство схиляється на бік пролетаріату ⁴⁷.

Об'єктивним показником цього процесу було зростання селянського руху восени 1917 р. На Україні з липня до першої половини жовтня, порівняно з періодом двовладдя, кількість селянських виступів збільшилася майже в чотири рази (525 проти 143) ⁴⁸.

Революційний аграрний рух поглиблював класову диференціацію селянства, зміцнював союз бідніших його верств з пролетаріатом, що кінець кінцем було однією з головних умов повалення влади буржуазії і поміщиків.

⁴⁵ Там же.

⁴⁶ Чуприна В. М. Більшовики України в боротьбі за трудяше селянство. Львів, 1974, с. 82.

⁴⁷ Голос социал-демократа, 1917, 29 сент.

⁴⁸ Історіографічні дослідження в Українській РСР. К., 1968. Вип. I, с. 63.

3 досліджень у галузі спеціальних історичних дисциплін

СПІВРОБІТНИЦТВО ІСТОРИКІВ І КАРТОГРАФІВ
У РОЗРОБЦІ НАУКОВО-ДОВІДКОВИХ ІСТОРИЧНИХ КАРТ

П. О. ІВАНЬКОВ (Москва)

У створюваному нині в Інституті історії СРСР АН СРСР «Атласі історії СРСР» переважна більшість карт є оригінальними. Вони розробляються вперше і відбивають найновіші досягнення вітчизняної історії. Ці карти являють собою наочні науково-довідкові моделі проце-

сів розвитку в просторі й часі політичного, соціального, економічного й культурного життя нашої країни з найдавніших часів до сьогодення. Зібрання карт «Атласу» — приклад системного дослідження процесу формування території та основних етапів розвитку нашої країни. Специфіка картографічного зображення дає змогу передавати в «Атласі» історико-географічні аспекти подій, які мали обмежене поширення в просторі й часі.

Використання при вивченні історичних подій картографічного методу дослідження зумовлює участь у цьому процесі спеціалістів-істориків і картографів. У даному випадку картографування подій минулого, як правило, здійснюється не після завершення історичного дослідження, а одночасно з ним. Карта служить не ілюстрацією, а формою, засобом відбиття результатів вивчення тієї чи іншої проблеми. Застосування в історичному дослідженні картографічного методу, завершення його створенням історичних карт зумовлює необхідність поєднання в одній особі знань і досвіду історика-географа та історика-картографа. На практиці це трапляється дуже рідко. Тому доцільним є при виконанні такого відповідального завдання, як складання комплексного науково-довідкового історичного атласу, на етапі авторської роботи над картами орієнтуватися на поєднання творчої праці істориків і картографів. У даному повідомленні йдеться про досвід спільної роботи істориків і картографів при розробці «Атласу історії СРСР» в Інституті історії СРСР АН СРСР.

Як свідчить багаторічна робота над картами «Атласу», форми співробітництва істориків і картографів можуть бути найрізноманітнішими. В одному випадку основний обсяг роботи виконує історик, в іншому — картограф. На історика покладається великий обсяг роботи тоді, коли тема карти розроблена недостатньо або не розроблена зовсім, коли відсутні основні кількісні й якісні характеристики подій та явищ, які згідно із замислом і програмою карти мають бути на ній показані. Це, наприклад, статистичні матеріали про кількість робітників, обсяг продукції промислових підприємств, необхідні для складання карти певної галузі промисловості, чи дані про чисельність, соціальний і національний склад населення, потрібні для виголовлення етнічної карти на той чи інший історичний період, і т. д. У цьому випадку історик доводиться до початку складання карти проводити спеціальне дослідження передбачуваних програмою явищ, що картографуються і мають бути показані на карті.

В процесі дослідження історик доводиться розв'язувати питання про дату чи період (згідно з програмою карти на ній мають бути показані історичні події і дати), на який є історичні джерела, що містять необхідну інформацію. Це, наприклад, ревізії і перепис населення, сільськогосподарських угідь, поголів'я худоби тощо. Історик, звичайно, не повинен сліпо йти за джерелом, проте при розробці програми і визначенні хронологічних рамок карти він має враховувати забезпеченість її вихідними даними. Всю цю роботу може добре виконати тільки спеціаліст з певного історичного періоду чи географічного району, чи певної галузі історичної науки. Як свідчить досвід, для успішної роботи над картами історик має бути ще й географом, тобто вміти розглядати й оцінювати суспільні процеси, явища та події в історико-географічному плані (що, де, коли, на якій території, чому), а також знати особливості й можливості картографічного зображення. У свою чергу картограф, що складає історичні карти, повинен добре орієнтуватися в історичній географії взагалі й особливо в тій суспільній епосі та галузі історії, яку він картографує. Тому, як показує практи-

ка, картограф, який тільки-но починає працювати над історичними картами й перед цим прийшов з вузу чи з організації, що займається складанням сучасних загальногеографічних чи тематичних карт, як правило, тільки через рік-два пізнає специфіку історико-картографічного виробництва.

Історики й картографи звичайно спеціалізуються на складанні карт для певної історичної епохи чи галузі народного господарства. Враховуючи це, недоцільно одному й тому ж картографу спочатку доручати складати, наприклад, карти давніх князівств, а потім карту робітничого руху ХХ ст. Спеціалізація історика й досвід роботи картографа в тій чи іншій галузі чи в певному періоді історії — один з основних факторів, що враховуються при організації роботи над картами «Атласу».

У випадку, що розглядається, завданнями картографа є побудова картографічної моделі історичної дійсності на основі одержаних історико-географічних даних, складання історичної карти з урахуванням вимог програми і законів картографічного зображення. При цьому компонування карти, засоби і докладність зображення об'єктів визначаються спільно істориком і картографом з урахуванням того, що необхідно і що можна показати на карті для розкриття теми при певному масштабі, форматі й засобах зображення. Узгодивши запити істориків і можливості карти, картограф готує один або кілька ескізів характерних ділянок майбутньої карти з метою графічної перевірки оптимальності прийнятого рішення і після цього розпочинає складання авторського макету карти під керівництвом і наглядом історика. Авторський макет — це рукописний прообраз майбутньої карти. Тому він, як правило, складається у визначених для конкретного видання масштабі, компонуванні, графічному, шрифтовому й кольоровому оформленні.

Якщо тема розроблена досить повно, тобто в наявності є відповідні докладні дослідження й історичні карти, завданням історика є підбір і аналіз опублікованих чи рукописних текстових і картографічних джерел та формулювання загальних вказівок картографу з приводу використання цих вихідних матеріалів при складанні карти. Історик дає оцінку якості матеріалів, їх точності й вірогідності, а також рекомендації щодо того, за яким з них будувати зображення тих чи інших елементів карти. Наприклад, за певною монографією надписати дати заснування міст, за однією картою визначити межі державних кордонів, за другою — адміністративний поділ території, за третьою — шляхи сполучення і т. д.

На основі одержаних вихідних даних картограф уточнює компонування карти, підбирає типову географічну основу для неї, доповнює її, якщо є потреба, елементами ландшафту і розпочинає складання авторського макету карти.

Типові географічні основи для серій і колекцій галузевих карт «Атласу» в передбачених його програмою проєкціях і масштабах розробляються й розмножуються в потрібній кількості завчасно, до складання авторських макетів. Вони широко застосовуються як істориками, так і картографами. Історики використовують їх у процесі дослідницьких і підготовчих робіт для географічного орієнтування, локалізації історичних об'єктів і явищ, фіксації історико-географічних даних, їх аналізу, картометричних робіт, а також для складання авторських ескізів карт. При цьому історики віддають перевагу географічним основам з надписами назв морів, річок, озер, населених пунктів. Готуються вони на тонкому цупкому папері (котрий можна було б скла-

ти) в масштабах більших, ніж масштаб створюваної карти, тобто мають більше деталей і дають змогу «малювати карту від руки великими знаками». Для складання ж авторських макетів бажано мати типові основи на креслярському папері в заданих масштабах без надписів назв об'єктів. Наприклад, на основах даються тільки пунсон^{*} населених пунктів (одного розміру). В процесі складання макету картограф робить необхідний відбір населених пунктів і надписує їх відповідні історичні назви тим чи іншим шрифтом певного кольору й розміру літер. Для авторських макетів бажано мати також типові основи фотогенічних кольорів, наприклад, коричневі світлі або сіро-зелені. При складанні карти елементи основи утворюють другий план зображення, в той час як елементи спеціального змісту становлять перший план карти. Оскільки майже кожний авторський макет доводиться кілька разів фотографувати, для його складання не варто використовувати основи блакитного кольору, які широко застосовуються в картографічному виробництві при кресленні або гравіюванні складацьких (робочих) оригіналів.

З викладеного випливає, що в основі структури авторського колективу, який створює оригінал карти науково-довідкового історичного атласу, знаходиться двочленна ланка «історик+картограф». В процесі створення макету карти вони виконують різні, але взаємодоповнюючі функції, спрямовані на досягнення однієї мети — побудови науково-картографічної моделі минулого. Створення карти в результаті спільної творчої праці історика й картографа визначають рівність їх авторських прав на цей твір.

Питання авторства в історичній картографії ще досі не розроблене. Тому нерідко виникають суперечки, хто ж є автором тієї чи іншої історичної карти? На нашу думку, автором карти є той, хто її створює, тобто безпосередньо готує чи підбирає вихідні матеріали, розробляє її проект, зміст, способи передачі його елементів, легенду^{**}, складає авторський ескіз. Не можна вважати автором того, хто лише формулює тему карти і вказує джерела для її складання, як і того, хто на основі розробленої програми чи плану складає авторський макет або оригінал карти, тобто виконує технічну роботу.

Під час роботи над «Атласом» основна ланка «історик — картограф» звичайно розширюється і перетворюється в групу з кількох чоловік. Необхідність цього зумовлена різними причинами. До «Атласу» входить ряд серій або колекцій карт однієї чи близької тематики, наприклад, адміністративно-територіального поділу Російської держави в XVII, XVIII, XIX і на початку XX ст., чи карт, присвячених розвитку основних галузей економіки, культури тощо. Для складання кожної з цих серій формується група з кількох істориків і картографів з урахуванням профілю їх спеціалізації й досвіду роботи, а також кількості виготовлюваних карт, ступеню розробленості галузі історії, що картографується. Така група виконує комплекс історико-географічних та історико-картографічних робіт, зокрема таких, як розробка програм карт, вивчення і відбір вихідних матеріалів для їх складання, створення авторських ескізів і авторських макетів карт. Очолює групу спеціаліст з певного історичного періоду або галузі історії. Під його керівництвом працюють кілька молодших наукових та науково-технічних співробітників і картографів (інженерів і техніків). За вказівкою керівника групи вони відбирають, готують до картографування іс-

^{*} Пунсон — умовна позначка на географічних картах (кружок, квадратик тощо).

^{**} Легенда — сукупність умовних знаків і пояснень до карти.

торичні матеріали, наприклад, статистичні, які розсосереджені в різних виданнях і рукописних документах по бібліотеках і архівах. Причому збирання і підготовка матеріалів, як правило, ведуться одночасно для ряду карт серії, що скорочує строки і обсяг роботи. Картографічна частина такої групи звичайно представлена редактором-картографом даної серії і одним-двома інженерами або техніками-картографами, які виконують редакційно-підготовчі роботи і складають ескізи та авторські макети карти. Усі питання, що виникають у ході роботи галузевої групи, розв'язуються в робочому порядку керівником групи і редактором або на нарадах усіх її членів. В результаті проведеної підготовчої роботи, яка нерідко являє собою наукове дослідження, складаються таблиці, що містять кількісні показники картографованих явищ, або розробляються чорнові ескізи карт. Підготовча робота завершується розробкою завдання картографу по складанню авторського макету кожної карти певної серії. Воно являє собою звичайні редакційно-технічні вказівки.

Завдання по складанню макету карти розробляє історик або редактор-картограф даної серії або колекції карт. У завданні звичайно вказується масштаб карти, схема її компоновання на аркуші, зміст у вигляді легенди і, найголовніше, вихідні матеріали та порядок їх використання. Після обговорення завдання і чорнових ескізів (якщо вони необхідні і є в наявності) на засіданні групи в присутності головного редактора «Атласу» або члена редколегії картограф приступає до виготовлення авторського макету карти під безпосереднім керівництвом історика і редактора-картографа. Авторський макет після перевірки його завершеності і відповідності вихідним матеріалам використовується в процесі наскрізного редагування серії карт, для рецензування карт і як основний матеріал при наступному їх складанні і підготовці до видання на спеціалізованому картографічному підприємстві. Регламентаційними документами при складанні авторських макетів є: програма серії карт, завдання на складання даної карти, таблиці умовних знаків та інші редакційно-методичні розробки. Для уніфікації всіх карт серії під час складання кожної наступної карти її зміст і оформлення узгоджуються із змістом і оформленням попередньої за хронологічними рамками карти даної серії. Під час складання макету інженер-картограф відпрацьовує формуляр на аркуш карти «Атласу», а історик складає джерелознавчу записку карти, яка є своєрідною анотацією до карти. У ній коротко викладаються особливості змісту карти, її вірогідність, повнота, а також характеристика джерел, за якими складена карта і розроблена методика роботи над нею. Мета такої записки — показати науково-пізнавальну цінність карти, її джерелознавчий фундамент, особливості складання і якість змісту. Записка має виявити наукову основу і структуру карти: є вона результатом спеціального дослідження чи базується на інших, раніше виконаних історичних працях, а, можливо, являє собою компіляцію чи пряме запозичення з інших видань з тими чи іншими доповненнями й уточненнями.

Як показує досвід, для складання оригінальних історичних карт, що потребують значного обсягу підготовчих дослідницьких робіт, співвідношення істориків і картографів у групі має становити приблизно один до одного. Така організація забезпечує науково-технічне керівництво колективом, що створює карти, узгодженість і наступність між усіма картами даної серії. Кожна карта — продукт колективної творчої праці, регламентованої єдиною програмою «Атласу».

НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ТОВАРИСТВА ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР У ДЕВ'ЯТИЙ П'ЯТИРІЧЦІ

П. І. ЯЦЕНЮК (Чернівці)

Сучасний етап комуністичного будівництва характеризується підвищенням ефективності суспільного виробництва на основі науково-технічного прогресу, прискореного зростання продуктивності праці. Прогрес науки і техніки стає дедалі важливішим фактором економічного піднесення всіх галузей народного господарства, розв'язання завдань комуністичного будівництва. «...Тільки на основі прискореного розвитку науки і техніки, — відзначав на XXV з'їзді партії Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, — можуть бути розв'язані кінцеві завдання революції соціальної — побудоване комуністичне суспільство»¹.

Дальшому прискоренню темпів зростання науково-технічного прогресу підпорядкована діяльність таких масових організацій трудящих, як науково-технічні товариства (НТТ), роль і значення яких в історичній творчості мас висвітлена в літературі ще недостатньо. У цьому повідомленні зроблено спробу розкрити діяльність НТТ, спрямовану на подальше піднесення науково-технічного прогресу в промисловості західних областей УРСР у роки дев'ятої п'ятирічки.

XXIV з'їзд КПРС, який накреслив широку програму технічного переозброєння народного господарства в роки дев'ятої п'ятирічки, вказав на необхідність широко розвивати творчу ініціативу трудящих у технічному вдосконаленні виробництва, підвищувати роль інженерів і техніків як організаторів і провідників науково-технічного прогресу на виробництві².

Виконуючи рішення з'їзду, науково-технічні товариства західних областей республіки під керівництвом партійних і профспілкових організацій мобілізували трудящих регіону — інженерів, техніків, робітників-новаторів, наукових працівників, спеціалістів сільського господарства на активну участь у розв'язанні корінних проблем піднесення економіки суспільного виробництва. Найважливішими в діяльності товариств були такі напрями: боротьба за високу якість продукції, механізацію та автоматизацію трудомістких процесів, економію сировини і матеріалів, ефективне впровадження науково-технічних досягнень у виробництво. Багато робилося для пропаганди новинок науки і техніки, передового досвіду, залучення до технічної творчості нових загонів ентузіастів, насамперед молоді.

Партійні і профспілкові організації нагромадили в досліджуваний період значний досвід керівництва багатогранною діяльністю НТТ, всемірно сприяли творчому пошукові їх членів, вдосконаленню стилю і змісту роботи, розвитку ділової ініціативи.

Питання, пов'язані з удосконаленням партійного керівництва організаціями НТТ та посиленням їх ролі у розвитку технічної творчості мас регулярно розглядалися на пленумах і засіданнях бюро, нарадах партійно-господарського активу, науково-практичних конференціях, семінарах, у партійних і профспілкових організаціях Львова, Чернівців, Тернополя, Івано-Франківська, Калуша, Мукачевого, Червонограда та інших промислових центрів західних областей республіки.

Одним з важливих напрямів партійного керівництва НТТ були добір і розстановка кадрів цих організацій. Так, у постанові ЦК КПРС

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 53.

² Див.: Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971, с. 273.

«Про звіти і вибори в науково-технічних товариствах СРСР і деякі заходи по дальшому поліпшенню їх діяльності» (серпень 1972 р.) перед партійними організаціями було поставлено завдання підвищувати відповідальність комуністів, обраних у керівні органи НТТ, за роботу організацій товариств³.

Партійні організації, постійно дбаючи про зміцнення науково-технічних товариств, рекомендували до їх керівних органів своїх кращих представників. За роки дев'ятої п'ятирічки питома вага комуністів серед голів правлінь НТТ зросла до 93,8%, а серед членів правлінь — до 70,4%⁴.

Завдяки постійній увазі з боку Комуністичної партії й Радянської держави науково-технічні товариства зміцнили організаційно. За роки дев'ятої п'ятирічки кількість первинних організацій НТТ в західних областях УРСР зросла з 4823 до 5320, а їх членів — з 205 098 до 282 235. При цьому чисельність робітників-новаторів у складі НТТ збільшилася з 37 067 в 1971 р. до 54 542 у 1975 р.⁵

Комуністична партія і Радянський уряд розглядають питання поліпшення якості продукції як одне з найголовніших економічних і політичних завдань, дійовий резерв піднесення ефективності господарювання в умовах розвинутого соціалізму. У звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії товариш Л. І. Брежнев наголошував, що важливим резервом підвищення ефективності промислового виробництва є «...істотне підвищення якості вироблюваної продукції і, відповідно, розвиток виробництва, що забезпечують розв'язання цього завдання»⁶. Виконуючи настанови з'їзду, НТТ західних областей республіки нагромадили чималий досвід боротьби за високу якість продукції. Питання про участь науково-технічної громадськості у розв'язанні цієї проблеми неодноразово обговорювалося на пленумах і засіданнях президій Української Республіканської Ради НТТ, обласних рад, у первинних організаціях, на науково-технічних конференціях і нарадах тощо. Товариства подавали значну допомогу міністерствам і промисловим підприємствам у створенні і налагодженні виробництва нових виробів, машин і механізмів. Вони допомагали державним і господарським органам у проведенні заходів, спрямованих на підвищення якості продукції, запровадження державних стандартів, у підготовці виробів для атестації і присвоєння їм державного Знака якості, інформували трудові колективи про вітчизняні та зарубіжні досягнення в галузі науки і техніки.

З ініціативи науково-технічної громадськості у Львівській, Тернопільській, Чернівецькій та інших областях регіону були проведені науково-практичні конференції, на яких розглядалися питання дальшої активізації товариств у боротьбі за підвищення якісних показників роботи промислових підприємств. У червні 1975 р. в м. Івано-Франківську відбулася науково-практична конференція на тему: «Підвищення якості продукції — важливий фактор зростання ефективності суспільного виробництва». На ній були прийняті конкретні рекомендації, спрямовані на підвищення якісних показників промислової продукції. Їх впровадження у виробництво дало можливість промисловим підпри-

³ Див.: КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1978. Т. 11, с. 150.

⁴ Об'єднаний архів Української республіканської ради професійних спілок (далі — ОА УРПС), ф. 3854, оп. 4, спр. 776, арк. 8 (підрахунок авт.).

⁵ Там же, спр. 444, арк. 2, 9, 11, 15, 19, 21, 27; спр. 775, арк. 10, 25, 37, 50, 57, 75; спр. 776, арк. 16 (підрахунок авт.).

⁶ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, с. 67.

емствам області тільки за 6 місяців 1975 р. збільшити кількість виробів із Знаком якості на 22 одиниці, підвищити їх питому вагу в загальному обсязі виробництва з 4,9% до 5,6% ⁷.

Важливу роль у поліпшенні якості продукції відіграли конкурси та огляди, що проводилися при найактивнішій участі НТТ. Вони значною мірою сприяли поліпшенню якісних показників діяльності промислових підприємств. Так, у процесі огляду-конкурсу, що проходив у Чернівецькій області з 1 лютого по 30 вересня 1974 р. і в якому взяло участь 68 підприємств, було розроблено 866 заходів, спрямованих на поліпшення якості продукції. Їх виконання дало змогу збільшити випуск товарів з почесним п'ятикутником у 2,5 раза. За період огляду трудові колективи заводів і фабрик підготували до атестації на присвоєння державного Знака якості 25 виробів, освоїли випуск 184 і розробили 85 нових зразків промислової продукції ⁸.

З метою підвищення якості продукції на промислових підприємствах розроблялася і впроваджувалася чітка система управління нею. Велика робота щодо цього була проведена при широкій участі НТТ виробничими колективами Львівщини, яким належить ініціатива створення комплексної системи управління якістю, схваленої ЦК КПРС у серпні 1975 р. і рекомендованої для широкого впровадження. Досвід показав, що ця система істотно впливає на підвищення технологічної дисципліни, неухильне зростання ефективності виробництва. На Львівщині, наприклад, її впровадження дало можливість у цілому по області збільшити кількість підприємств, що перейшли на вищий клас роботи, з 14 у 1972 р. до 55 в 1975 р. і добитися присвоєння 530 виробам Знака якості ⁹.

У директивах XXIV з'їзду КПРС по дев'ятому п'ятирічному плану наголошувалося, що «одним з першочергових завдань є широка механізація трудомістких робіт, щоб у максимально можливій мірі замінити ручну працю машинною» ¹⁰. Важлива роль у розв'язанні цих завдань належала НТТ. На своєму IV Всесоюзному з'їзді (січень 1973 р.) науково-технічні товариства взяли шефство над здійсненням дальшої механізації трудомістких процесів. На багатьох підприємствах західних областей республіки з ініціативи партійних організацій при активній участі НТТ було проведено паспортизацію всіх трудових процесів. У результаті цього одержано дані про кількість робітників, зайнятих на ручних роботах, про можливості механізації ручної праці на кожному робочому місці, необхідні у зв'язку з цим витрати і очікуваний економічний ефект. Так, Закарпатське обласне правління НТТ легкої промисловості за дорученням обласного комітету партії при допомозі широкого кола активістів проаналізувало стан механізації ручної та некваліфікованої праці на всіх підприємствах області, після чого провело в Ужгороді науково-технічну конференцію, на якій були прийняті рекомендації, спрямовані на подальше скорочення обсягів ручної праці. Реалізація рекомендацій конференції дала можливість лише на Ужгородській взуттєвій фабриці у першому півріччі 1974 р. здійснити 20 заходів по механізації ручних робіт з економічним ефектом 55,8 тис. крб. ¹¹

Проблема комплексної механізації й автоматизації постійно перебувала в центрі уваги первинних партійних організацій. Свідченням

⁷ ОА УРРПС, ф. 3854, оп. 4, спр. 742, арк. 9.

⁸ Там же, спр. 648, арк. 46.

⁹ Вільна Укр., 1975, 26 лип.; 1975, 25 берез.

¹⁰ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, с. 157—158.

¹¹ ОА УРРПС, ф. 3854, оп. 4, спр. 634, арк. 31.

цього є діяльність комуністів Тернопільського бавовняно-прядильного комбінату. Для виявлення резервів механізації й автоматизації виробництва партком і адміністрація заводу систематично проводили наради інженерно-технічних працівників, передовиків і новаторів виробництва. Питання механізації трудомістких процесів широко обговорювалися в колективах цехів і дільниць, на партійних зборах. На основі внесених пропозицій партійний комітет спільно з НТТ розробив конкретні рекомендації, реалізація яких забезпечила підвищення рівня механізації транспортування вантажів на підприємстві з 83,3% до 95,2%¹².

Дійовим засобом розвитку творчої ініціативи науково-технічної громадськості у справі скорочення ручної праці були конкурси. Про їх ефективність свідчить, наприклад, республіканський конкурс на кращу організацію роботи по скороченню застосування ручної та малокваліфікованої праці, який тривав з 15 травня 1973 р. по 15 травня 1974 р.¹³ В ході конкурсу на багатьох фабриках і заводах було механізовано цілий ряд процесів. Зокрема, тільки на промислових підприємствах Чернівецької області впроваджено 1509 рекомендацій з економічним ефектом 2703,2 тис. крб.¹⁴

Конкурси, що організовувалися Закарпатською обласною радою НТТ протягом 1971 — першої половини 1974 рр., сприяли вивільненню від важкої та малокваліфікованої праці 566 чол., підвищенню продуктивності праці в середньому на 4,5%, а на окремих підприємствах — до 11%¹⁵.

Боротьба за скорочення малокваліфікованої ручної праці займала провідне місце в особистих і колективних творчих планах членів НТТ. Виконуючи взяті на себе зобов'язання, вони внесли чимало пропозицій, спрямованих на зменшення обсягів допоміжних робіт. Так, члени науково-технічних товариств Львівщини тільки в 1973 р. розробили понад 9 тис. заходів і взяли участь у їх впровадженні¹⁶. Член НТТ шахти № 7 «Великомостівська» М. П. Сафронов протягом 1973 р. вніс 7 пропозицій щодо скорочення важкої ручної праці, які дали економічний ефект 34,5 тис. крб.¹⁷ Група членів НТТ Львівського ізоляторного заводу стала ініціатором механізації процесу завантаження ізоляторів у піч випалювання. Це дало можливість умовно вивільнити 32 робітники і замінити важку фізичну працю механізованою. Економічний ефект від впровадження цієї новинки у виробництво становив більш як 40 тис. крб.¹⁸

Важливою складовою частиною діяльності науково-технічних товариств у роки дев'ятої п'ятирічки була боротьба за економію і ощадливе використання сировини, електроенергії, палива та інших матеріальних ресурсів. Значне місце займали ці питання у соціалістичних зобов'язаннях первинних організацій НТТ, особистих і колективних творчих планах робітників та інженерно-технічних працівників. Так, з 56 986 рекомендацій, передбачених у 1973 р. соціалістичними зобов'язаннями первинних організацій НТТ західних областей УРСР, 8593, тобто більш як 15%, мали сприяти економії матеріальних ресурсів, а з 133 353 пропозицій, передбачених творчими планами окремих членів НТТ, цим цілям були підпорядковані 15 493, або понад 11%¹⁹.

¹² Там же, спр. 743, арк. 43.

¹³ Там же, спр. 545, арк. 260.

¹⁴ Там же, спр. 633, арк. 51.

¹⁵ Там же, спр. 632, арк. 60.

¹⁶ Там же, спр. 633, арк. 38.

¹⁷ Там же, арк. 39.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Там же, спр. 609, арк. 79—80 (підррахунки авт.).

Розгортання всенародного походу за економію і ощадливість сприяли цільові огляди, у ході яких НТТ проводили значну роботу по мобілізації трудящих на боротьбу за пошуки додаткових резервів виробництва. Науково-технічні товариства промислових підприємств західних областей УРСР взяли активну участь у Всесоюзному громадському огляді використання резервів виробництва і режиму економії, який проводився ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ. В ході огляду трудящі внесли багато пропозицій. Їх реалізація дала змогу лише в Закарпатській області зекономити у 1971 р. 9666 т умовного палива, 10,2 млн. квт-год. електроенергії, 1300 т металу тощо²⁰.

З метою широкого залучення робітників і службовців до боротьби за економію сировини і матеріалів у період п'ятиріччя щороку проводилися Всесоюзні конкурси на кращу пропозицію по економії електричної енергії і палива. Беручи участь у XXVIII Всесоюзному конкурсі (1973 р.), інженерно-технічні працівники і новатори Роздольського гірничо-хімічного комбінату Львівської області удосконалили технологічний процес виробництва сірки, в результаті чого цикл її плавлення скоротився до 2 год., що дало можливість зекономити 128 773 гікалорій теплоенергії²¹.

В умовах прискорення науково-технічного прогресу важливим завданням НТТ є залучення до науково-технічної творчості молоді. При первинних організаціях, правліннях та обласних радах НТТ були створені секції і комітети по роботі з молодими робітниками та інженерно-технічними працівниками. У грудні 1973 р. питання, пов'язані з дальшим розвитком технічної творчості юнаків і дівчат обговорювалися на III пленумі Української Республіканської Ради НТТ, який накреслив широку програму роботи в цьому напрямі²².

Багато різноманітних заходів організації НТТ проводили в рамках Всесоюзного громадського огляду науково-технічної творчості молоді, який проходив з жовтня 1971 р. по грудень 1975 р. під девізом «П'ятиріччя — ударну працю, майстерність і пошук молодих». Під час огляду первинні організації, правління та ради НТТ спільно з комітетами комсомолу та організаціями ВТВР проводили конкурси професійної майстерності, наради, конференції, виставки тощо.

Організації НТТ активно сприяли створенню молодіжних творчих бригад, залученню юнаків і дівчат до діяльності у громадських бюро економічного аналізу, технічної інформації та інших творчих об'єднань. Лише на промислових підприємствах Івано-Франківської області до їх складу входило близько 3 тис. молодих спеціалістів, які протягом першого півріччя 1973 р. виконали 1240 робіт²³. У цілому по республіці в 1975 р. діяло 12 175 творчих об'єднань молоді²⁴.

Цілеспрямована і копітка робота організацій НТТ сприяла збільшенню молоді серед їх членів. За роки дев'ятої п'ятирічки питома вага молодих робітників та інженерно-технічних працівників у науково-технічних товариствах західних областей УРСР зросла з 31% до 33,5%²⁵.

Значно активізувалася в досліджуваний період роль НТТ у пропаганді досягнень науки і техніки, передового досвіду, в популярні-

²⁰ Там же, ф. 2605, оп. 8, спр. 8226, арк. 78.

²¹ Там же, ф. 3854, оп. 4, спр. 542, арк. 19.

²² Там же, спр. 544, арк. 2.

²³ Там же, арк. 199.

²⁴ Там же, спр. 767, арк. 100.

²⁵ Там же, спр. 444, арк. 2, 9, 11, 15, 19, 21, 27; спр. 775, арк. 10, 25, 37, 50, 57, 75; спр. 776, арк. 16 (підрахунки авт.).

зації науково-технічних та економічних знань. З цією метою науково-технічні товариства при допомозі партійних та профспілкових організацій проводили спеціальні конференції, екскурсії, тижні науки і техніки, дні новаторів, громадські огляди, влаштовували виставки, широко використовували телебачення, кіно, радіо та інші засоби масової інформації, а також університети технічних знань, школи передового досвіду, Будинки техніки НТТ.

Однією з найефективніших форм пропаганди досягнень науки і техніки, були в роки дев'ятої п'ятирічки курси, семінари, школи передового досвіду. Вони органічно ввійшли в практику роботи партійних, профспілкових організацій та НТТ, користувалися великою популярністю серед широкого кола трудящих. Тільки протягом 1975 р. науково-технічними товариствами західних областей республіки було проведено 10 388 занять на курсах, семінарах, у школах передового досвіду, де побувало 267 679 чол.²⁶ На промислових підприємствах успішно працювали школи з проблем якості продукції, школи передового досвіду для робітників масових професій та ін. У Львові та Чернівцях діяли школи по застосуванню обчислювальної техніки в народному господарстві²⁷.

Значне місце в науково-технічній пропаганді належало цільовим семінарам. Чималий досвід в їх організації і проведенні нагромадила обласна рада НТТ Закарпаття. У лютому 1974 р. з її ініціативи спільно з Ужгородським і Мукачівським міськкомітами та Бергівським райкомом партії за участю науковців у містах Ужгороді, Мукачевому, Береговому було організовано науково-технічний семінар на тему: «Синтетичні надтверді матеріали та їх застосування у промисловості». Безпосередньо на робочих місцях машинобудівних і приладобудівних підприємств області проводились консультації і практичний показ застосування інструментів з надтвердих матеріалів. Здійснення рекомендацій семінару дало можливість лише на Мукачівському верстатобудівному заводі значно поліпшити якість виробів і одержати економічний ефект понад 50 тис. крб.²⁸

Цінною формою впровадження у народне господарство досягнень науки і техніки, передового досвіду були науково-технічні відрядження та спеціалізовані виробничі екскурсії, в яких щороку в середньому брали участь більш як 68 тис. членів НТТ західних областей УРСР²⁹. У 1974 р., наприклад, лише в Закарпатській області у науково-технічні відрядження виїздили 539 членів НТТ, які внесли після цього понад 800 пропозицій з економічним ефектом 600 тис. крб.³⁰

Велика роль у пропаганді досягнень науки і техніки, передового досвіду, у підвищенні науково-технічних та економічних знань належить університетам технічного прогресу, діяльність яких сприяє дальшому розвитку ініціативи робітників і службовців, активізації їх творчого пошуку. Один з таких університетів у 1969 р. створено з ініціативи парткому на Львівському ордена Трудового Червоного Прапора заводі кінескопів. Партійна організація підприємства обговорює і затверджує його навчальні плани і програми, займається

²⁶ Там же, спр. 775, арк. 10, 25, 37, 50, 57, 75; спр. 776, арк. 16 (підррахунки авт.).

²⁷ Там же, спр. 481, арк. 7, спр. 743, арк. 80.

²⁸ Там же, спр. 645, арк. 7.

²⁹ Там же, спр. 444, арк. 29, 9, 11, 15, 19, 21, 27; спр. 499, арк. 4, 12, 16, 24, 28, 34, 45; спр. 665, арк. 3, 8, 12, 16, 21, 24, 32; спр. 775, арк. 10, 25, 37, 50, 57, 75; спр. 776, арк. 16 (підррахунки авт.).

³⁰ Там же, спр. 645, арк. 11.

добором лекторських кадрів, дбає про те, щоб робота університету сприяла поліпшенню виробничих показників заводу. Слухачі семи його факультетів, що охоплюють різні профілі виробництва, пишуть і захищають реферати, присвячені розробці технічних нововведень. Теми цих робіт безпосередньо пов'язані з виробничою діяльністю слухачів. Впровадження їх у виробництво дає реальний економічний ефект. Так, слухачка факультету скла Р. А. Черняхівська захистила реферат на тему: «Віброоб'ємне шліфування екранів кінескопів». Впровадження запропонованої нею новинки у виробництво дало умовну економію 77,5 тис. крб.³¹

Значну роботу, спрямовану на підвищення кваліфікації трудівників промисловості, проводили в досліджуваний період Будинки техніки. Їх працівники організовували курси і семінари по вивченню нової техніки і технології, міжзаводські школи передового досвіду, цикли лекцій і доповідей з науково-технічної та економічної тематики тощо. При Будинках техніки функціонували спеціальні методичні кабінети, на базі яких працювали постійно діючі консультаційні пункти, де інженерно-технічні працівники, новатори виробництва мали змогу одержати кваліфіковані консультації.

Загалом у республіці в роки дев'ятої п'ятирічки діяло 7 Будинків техніки, в тому числі у Львові, Луцьку, Тернополі і Ровно³². Працівники Львівського Будинку техніки, наприклад, за неповних два роки провели 50 науково-технічних конференцій і семінарів з питань зростання продуктивності праці, застосування обчислювальної техніки, підвищення ролі стандартів у поліпшенні якості продукції, механізації та автоматизації виробництва тощо³³. Так, використання рекомендацій семінару з проблем застосування прогресивних методів лиття дало можливість Львівському арматурному заводу ліквідувати ручну працю при виготовленні засувів і одержати 5 тис. крб. економії³⁴.

Прискорення науково-технічного прогресу, успішне розв'язання важливих завдань, що стоять перед радянською наукою і виробництвом, значною мірою залежать від чіткої роботи служби науково-технічної інформації. На кінець дев'ятої п'ятирічки в західних областях УРСР діяло 2944 громадських бюро технічної інформації (ГБТІ), в роботі яких брали участь 16 441 чол.³⁵ Вони подавали допомогу інженерно-технічним працівникам та робітникам в ознайомленні з новинками вітчизняної і зарубіжної науково-технічної літератури, сприяли впровадженню у виробництво найновіших досягнень науки і техніки. Крім того, ГБТІ проводили чимало заходів, спрямованих на популяризацію технічних знань, зокрема брали активну участь у проведенні днів технічної інформації, випускали інформаційні бюлетені, листівки тощо.

На багатьох промислових підприємствах були створені громадські реферативні групи. Провідні спеціалісти, що входили до них, відбирали з усього потоку інформації найбільш цінне для практичного застосування в умовах конкретного виробництва. Так, від впровадження технічних новинок, запозичених з інформаційних матеріалів реферативною групою Кременецького цукрового заводу Тернопільської області,

³¹ Там же, стр. 709, арк. 135.

³² Там же, стр. 546, арк. 192.

³³ Там же, арк. 193.

³⁴ Там же, арк. 198.

³⁵ Там же, стр. 775, арк. 10, 25, 37, 50, 57, 75; стр. 776, арк. 16 (підррахунки авт.).

у 1972 р. на підприємстві було одержано умовну економію на суму 22,7 тис. крб.³⁶

Добре поставлена інформаційна служба на підприємствах Чернівецької області. Тут з 1971 р. при обласній раді НТТ діяв комітет з науково-технічної інформації (зазначимо, що при Всесоюзній раді НТТ такий комітет було створено лише в 1974 р.)³⁷. Він подавав методичну допомогу ГБТІ, узагальнював і пропагував позитивний досвід їх роботи, розробляв рекомендації щодо поліпшення інформаційної служби на місцях. За активною участю комітету на промислових підприємствах області дістав значне поширення досвід роботи текстильного об'єднання «Восход» по проведенню години технічної інформації, під час якої інженери і техніки знайомилися з технічними новинками, опублікованими у журналах, інформаційних бюлетенях та інших джерелах інформації³⁸.

Крім ГБТІ, важливу роль у прискоренні впровадження досягнень науки і техніки у виробництво відігравали такі творчі об'єднання трудящих, як громадські бюро економічного аналізу (ГБЕА), громадські науково-дослідні інститути (ГНДІ), лабораторії і групи, ради наукової організації праці, творчі бригади. За роки дев'ятої п'ятирічки завдяки постійній увазі до їх діяльності з боку партійних і профспілкових організацій кількість таких творчих об'єднань у західних областях УРСР зросла до 17,6 тис., а членів НТТ, що брали участь у їх роботі — майже до 106,4 тис. чол.³⁹

Лише громадських бюро економічного аналізу налічувалося 4,2 тис. (31 059 членів)⁴⁰. Так, плідно діяло ГБЕА при первинній організації НТТ нафтогазовидобувного управління «Бориславнафтогаз». Застосування розроблених ним заходів дало можливість збільшити коефіцієнт експлуатації свердловин і додатково видобути в 1974 р. понад 1 тис. т нафти⁴¹.

Дійовою формою участі членів НТТ у проведенні дослідних та експериментальних робіт були громадські науково-дослідні інститути, лабораторії та групи, кількість яких у західних областях УРСР зросла за роки п'ятирічки з 148 до 244⁴². Ними нагромаджено значний досвід успішного розв'язання складних технічних питань. Так, громадський науково-дослідний інститут Ровенського бавовняного комбінату ім. Комсомолу України з 1970 р. по 1974 р. виконав 198 творчих робіт, що дало умовний економічний ефект 1 млн. 312 крб.⁴³

З метою дальшого вдосконалення виробництва, розробки і впровадження технічних засобів і прогресивної технології на підприємствах створювалися творчі бригади, куди входили конструктори, технологи, механіки, робітники-новатори. Вони проводили велику роботу, спрямовану на дальшу механізацію і автоматизацію виробництва, брали безпосередню участь у проектуванні нових машин, механізмів, приладів тощо. Так, 140 творчих бригад Львівського виробничо-технічного

³⁶ Там же, спр. 543, арк. 42.

³⁷ Див.: НТО в борьбе за научно-технический прогресс в десятой пятилетке: Сб. статей. М., 1978, с. 221.

³⁸ ОА УРРПС. ф. 3854, оп. 4, спр. 635, арк. 148.

³⁹ Там же, спр. 775, арк. 10, 25, 37, 50, 57, 75; спр. 776, арк. 16 (підррахунки авт.).

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Вільна Укр. 1975, 6 серп.

⁴² ОА УРРПС. ф. 3854, оп. 4, спр. 444, арк. 9, 11, 15, 19, 21, 27; спр. 775, арк. 10, 25, 37, 50, 57, 75; спр. 776, арк. 16 (підррахунки авт.).

⁴³ Там же, спр. 706, арк. 67.

об'єднання ім. В. І. Леніна у 1974 р. провели більш як 600 різних заходів, від реалізації яких одержано понад 1,4 млн. крб. умовної економії⁴⁴.

В результаті цілеспрямованої діяльності партійних, профспілкових, господарських організацій, при активній участі НТТ в західних областях УРСР протягом 1971—1975 рр. було впроваджено 1758 механізованих поточкових і автоматичних ліній, комплексно механізовано і автоматизовано 855 підприємств, цехів і дільниць, освоєно сотні нових видів промислової продукції⁴⁵. За участю науково-технічної громадськості на багатьох меблевих підприємствах були впроваджені конвейерні лінії для складання меблів та обробки деталей, на шахтах Львівсько-Волинського вугільного басейну автоматизовані всі скіпові підйоми, центральні водовідливні та калориферні установки, розроблений комплекс унікального устаткування для масового виготовлення мікрокінескопів на Львівському заводі кінескопів тощо⁴⁶.

Творчий ентузіазм членів НТТ — це прямий результат ленінської політики Комуністичної партії і Радянського уряду, їх постійного піклування про розвиток технічної творчості трудящих.

⁴⁴ Там же, арк. 8.

⁴⁵ Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки Радянської влади. К., 1979, с. 13—15.

⁴⁶ Див.: Ковальчак Г. І., Сливка Ю. Ю., Чугайов В. П. Подія великого історичного значення. К., 1979, с. 129—130, 136; Під зорею Радянською. Львів, 1979, с. 41, 45—47, 50, 52; Творчі часу. Львів, 1975.

ЛЕНІНСЬКИЙ ПРИЗОВ ДО УДАРНИХ БРИГАД У 1930 р.

А. Т. ДАВИДЮК (Вінниця)

Здійснюючи ленінський план побудови соціалізму і комунізму, трудящі маси Радянської країни виявляли масовий трудовий героїзм, суспільно-політичну активність та ініціативу. Про це свідчило широке розгортання виробничого змагання робітників, ударництва, руху за зустрічний план, виробничі наради.

Значного поширення в роки першої п'ятирічки набуло ударництво. У січні 1930 р. ЦК ВКП(б) звернувся до всіх трудящих нашої країни із закликом достроково виконати план першої п'ятирічки¹. Водночас Центральний Комітет партії схвалив звернення ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ «До всіх пролетарів Радянського Союзу!», в якому йшлося про ленінський призов робітників до ударних бригад*. Головне політичне завдання руху ударників полягало в тому, щоб зробити його надбанням кожного підприємства, цеху, дільниці, добитися виконання завдань промфінплану всіма робітниками. «Ленінський призов до ударних бригад,— говорилося у зверненні ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ,— повинен

¹ Правда, 1930, 25 янв.

* Потребують уточнення строки проведення ленінського набору до ударних бригад. На нашу думку, він розпочався 21 січня 1930 р., після прийняття звернення ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ, і закінчився до 60-річчя з дня народження В. І. Леніна, коли було прийнято постанову ЦК ВКП(б) від 28 квітня 1930 р. «Про підсумки ленінського набору ударників» (Парт. стр., 1930, № 9, с. 59—60).

обернути змагання тисяч на змагання мільйонів, повинен розв'язати завдання поголовного залучення мас до соціалістичного змагання»².

Робітничий клас республіки гаряче відгукнувся на заклик партії. В робітничих колективах проводилися ленінські дні, під час яких відбувалося формування ленінських ударних бригад. У ці дні кращі представники робітничого класу вступали до лав Комуністичної партії. На заводах і фабриках відбувалися мітинги, збори й конференції, на яких обговорювалися завдання ленінського призову та результати першого кварталу господарського року. В авангарді ударників йшли кадрові робітники, передовики соціалістичного змагання. У числі перших ленінськими ударниками стали робітники складального цеху Харківського паровозобудівного заводу. Вступаючи до лав ударників, вони заявили: «Ми вступаємо до лав ударників, вважаючи, що подолання труднощів, ліквідація прориву, виконання п'ятирічки — це найкращий пам'ятник нашому великому проводиреві Леніну»³.

Активно відгукнулися на ленінський призов робітники промислових підприємств Дніпропетровська. На заводі «Сатурн», зокрема, було організовано 15 ударних бригад, на «Червоному Профінтерні» — 11, у залізничному депо — 10, на заводі ім. Петровського — 50 ударних бригад. На фабриці ім. Тинякова колективи трьох великих цехів — піджачного, пальтового й цеху жіночого одягу, які об'єднували близько 700 робітників і робітниць, оголосили себе ударними в повному складі⁴. На металургійних заводах Донбасу — Макіївському, Сталінському та Єнакіївському — рухом ударництва було охоплено, відповідно, 75%, 71% і 85,7% складу робітників⁵.

За даними всеукраїнських комітетів профспілок, на 10 лютого 1930 р. по 18 районах спілкою гірників було організовано 931 ударну бригаду (13 345 робітників), оголосили себе ударними 21 копальня, 11 дільниць та 50 цехів (загалом 25 000 чол.). Спілка металістів на 21 заводі організувала 1394 ударні бригади, що охоплювали 29 148 чол. У спілці залізничників на 15 лютого налічувалося 51 457 ударників, у тому числі на Донецькій залізниці — 13 200, Катеринославській — 13 492, Південній — 10 965, Південно-Західній — 13 792⁶.

Окружні комітети партії, ради профспілок та комітети комсомолу, посиливши увагу до соціалістичного змагання, добилися вагомих результатів. Кількість ударників у квітні 1930 р. досягла в Артемівському окрузі 15 634 чол., Дніпропетровському — 22 687, Луганському — 37 734, Сталінському — 50 510, Харківському — 11 000, Київському — 45 550, Одеському — 26 950, Криворізькому — 2438, у Кременчуцькому — 8924⁷.

Із зростанням рядів ударників відбувалося зростання кількості ударних бригад, цехів та цілих підприємств. У січні — квітні на ударні темпи роботи перейшли шахти ім. Крупської, «Ірміне», «Брянка», «Краснопілля», № 10-37 Луганського округу. Оголосили себе ударними Слов'янський залізничний вузол, служба депо станції Основа та багато інших підприємств⁸.

Широкий рух ударників, ідейна та організаційна робота профспілок сприяли активізації соціалістичного змагання, успішному виконан-

² Комуніст, 1930, 21 січ.

³ Комуніст, 1930, 29 січ.

⁴ Комуніст, 1930, 30 січ.

⁵ Комуніст, 1930, 16 лют.

⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 866, арк. 145—146.

⁷ Там же, спр. 886, арк. 118.

⁸ Там же, арк. 119.

ню промфінпланів. Так, на шахті «Іван» Сталінського округу в I кварталі 1929/30 господарського року план видобутку вугілля було виконано лише на 82,8%, а в II, коли по-ударному працювали 122 бригади, — на 111,8%. Окремі бригади перевиконували виробничі завдання на 135%. У соціалістичному змаганні брали участь усі комуністи і комсомольці шахти. Успішно справилися з виробничими завданнями II кварталу шахти № 10 та № 10-біс Нікополь-Маріупольського шахтоуправління. Партосередки шахт регулярно скликали виробничі наради, на яких з'ясовувалися причини технічних неполадок, зривів виконання промфінпланів. На шахтах енергійно боролися з прогульниками, викликаючи їх до «робітничого трибуналу»⁹.

У постанові ЦК ВКП(б) «Про підсумки ленінського набору ударників» серед підприємств, які добилися значних успіхів у виконанні планових завдань, підвищенні продуктивності праці, поліпшенні трудової дисципліни і зниженні собівартості продукції було названо Краматорський, Маріупольський та Сталінський металургійні заводи¹⁰.

Одним із важливих завдань, які стояли перед партійними організаціями, було залучення до ударних бригад усіх комуністів і комсомольців. У лютому 1930 р. ЦК КП(б)У заслухав звіт партгруп Єнакіївського металургійного заводу про хід соціалістичного змагання та виконання промфінплану на підприємстві. Було проведено перевірку участі комуністів у соціалістичному змаганні та русі ударників. В усіх партгрупах відбулися збори, на яких обговорювалося питання про участь комуністів у русі ударних бригад. На заводі було запроваджено щоденні виробничі рапорти групорів секретареві осередку або черговому члену бюро про роботу змін. В результаті завод у квітні — травні перейшов на ударні темпи роботи і перевиконав завдання промфінплану¹¹.

Широка участь комуністів у ленінських ударних бригадах завжди забезпечувала високі показники продуктивності праці, сприяла зміцненню трудової дисципліни. Партійний осередок мартенівського цеху Сталінського металургійного заводу залучив до ленінських ударних бригад 88% комуністів. Це дало можливість цеху виконати завдання в другому кварталі 1930 р. на 103,6%, збільшити кількість литва, скоротити тривалість плавки, зменшити простої¹². Майже всі комуністи були залучені до ленінських ударних бригад на руднику «Паризька Комуна», на Миколаївському суднобудівному заводі, заводах ім. Дзержинського та «Жовтневої революції» (Луганський округ)¹³; по Одеському округу — на заводі ім. Леніна комуністи становили 75% ударників, на «Червоному Пролетарії» — 80%, на швейній фабриці ім. Воровського усі комуністи були ударниками¹⁴.

Широкого розмаху набрав ленінський призов ударників серед робітників радгоспів України. На початку березня 1930 р., за неповними даними, кількість робітників-ударників у радгоспах республіки перевищувала 10 тис. чол. Щодня надходили відомості про те, що цілі господарства оголошували себе ударними. Змагання в радгоспах сприяло підвищенню продуктивності праці, раціоналізації виробництва, на-

⁹ Комуніст, 1930, 21 квіт.

¹⁰ Справочник партійного работника, М., 1934, вып. 8, с. 402.

¹¹ Комуніст, 1930, 12 трав.

¹² Комуніст, 1930, 25 квіт.

¹³ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 846, арк. 13, 39—40.

¹⁴ Там же, спр. 886, арк. 119.

лагодженню шефства радгоспів над колгоспами. Так, у Білоцерківському окрузі змагалися 16 радгоспів. Ударники Тхарівського радгоспу закінчили ремонт реманенту на 10 днів раніше передбаченого строку. На Дніпропетровській міжокружній конференції радгоспів 13 делегатів оголосили себе ударниками, 30 робітників подали заяви про вступ до партії. Робітники радгоспів — ударники ленінського призову подавали активну шефську допомогу колгоспам. Так, в Уманському окрузі цілі колективи ударників радгоспів у вихідні й святкові дні виїжджали на села, щоб допомогти там у справі колективізації. На Миколаївщині зернорадгосп виділив 13 тракторів для допомоги сусіднім колгоспам. Робітники радгоспу «Вільне» допомогли у чистці 200 г насіння, підготували для колгоспів 5 трактористів. Ударники радгоспів «Червоне Парутине», «Селянська рада», «Нова Америка» зобов'язалися допомогти колгоспам засіяти близько 700 га землі й відремонтувати сільгоспреманент¹⁵.

Незважаючи на те, що Звернення ВЦРПС та ЦК ВЛКСМ було спрямоване до робітників, поступово ударницький рух охоплював усіх трудящих країни — селян та трудову інтелігенцію. Так, на заклик партії в найкоротший строк підготувувати проекти коксових установок 90 інженерів, економістів та адміністративно-технічних працівників Коксобуду (Дніпропетровськ) оголосили себе ударниками і зобов'язалися до 5 лютого виконати ескіз для проектування Запорізької (продуктивністю 1300 тис. т) і до 12 лютого — Макіївської (830 тис. т) коксових установок. Ці проекти були підготовлені достроково. Група київських професорів-медиків оголосила себе ударною і звернулася до бюро лікарської секції з проханням використати її для роботи в районах суцільної колективізації. Було організовано 21 медичну бригаду, члени яких разом з робітничими бригадами виїхали на село¹⁶. На Одеському плужному заводі ім. Жовтневої революції було створено бригаду з цехових інженерів, яка зобов'язалася випускати потрібні під час весняної посівної кампанії машини. Щоб виконати взяті зобов'язання, члени бригади працювали і в вихідні дні. 40 інженерів взяли на себе керівництво технічними гуртками, у яких навчалось 500 робітників радгоспів. Увесь інженерно-технічний склад Миколаївського судноремонтного заводу оголосив себе ударним¹⁷.

Особливо захопив ленінський призов ударників трудове селянство. Ідеї соціалістичного змагання й ударництва несли на село робітники промислових підприємств, члени робітничих ударних бригад. Так, 100 робітників — двадцятип'ятитисячників, що навчалися на курсах керівників колгоспів у Маріуполі, в січні 1930 р. подали колективну заяву про вступ до партії. «Ідучи працювати на відповідальну ділянку соціалістичного будівництва, — писали вони, — ми хочемо влитися до лав партії, щоб під її проводом краще керувати колгоспним рухом»¹⁸. В Артемівському окрузі в березні з ініціативи газети «Кочегарка» до 70 колгоспів виїхали найкращі ударники підприємств. Вони поставили перед собою завдання передати колгоспникам досвід соціалістичного змагання, допомогти створити в колгоспах ударні бригади і перевести на ударні темпи всю роботу під час сівби¹⁹.

¹⁵ Комуніст, 1930, 4 берез.

¹⁶ Комуніст, 1930, 6 лют.

¹⁷ Комуніст, 1930, 8 лют.

¹⁸ Комуніст, 1930, 6 лют.

¹⁹ Комуніст, 1930, 19 берез.

В цілому по республіці, за неповними даними, на 5 квітня 1930 р. налічувалося 309 740 ударників*. Рух ударництва супроводжувався значним зростанням рядів партії. В. І. Ленін надавав великого значення умінню партії зблизитися, злитися з робітничим класом, а через нього — з усіма масами трудящих. «Тільки той переможе і вдержить владу, — говорив він у листопаді 1917 р., — хто вірить у народ, хто порине в джерело живої народної творчості»²⁰.

Бойовою темою усіх партійних і робітничих зборів у той період був приклад робітників Коломенського заводу, на якому колективи ударних цехів у повному складі подавали заяви про вступ до партії**. Особливо активно проходив прийом до лав ВКП(б) у виробничих осередках промислових округів. До початку лютого в Артемівському окрузі, наприклад, було подано 4760 заяв з проханням прийняти в ряди комуністів, у Київському — 1700, Полтавському — 1000 заяв²¹. Заяви про вступ до партії подали 400 шахтарів-ударників Кадіївського району, 508 робітників заводів ім. Петровського та ім. Леніна (Дніпропетровський округ), 400 робітників Київських головних майстерень²².

У виступах і заявах робітники підкреслювали свою відданість Комуністичній партії, справі В. І. Леніна. Слюсар-інструментальник київського заводу «Ленінська кузня» у заяві, зокрема, писав: «Я йду до партії для того, щоб усіма своїми силами й знаннями переборювати разом з більшовиками усі труднощі й цим прискорити наближення світової революції»²³.

Всього по республіці протягом першого кварталу 1930 р. від робітників надійшло більше 60 000 заяв з проханням прийняти в ряди партії. Ленінський призов ударників позитивно вплинув на якісний склад партійних організацій. Серед прийнятих кандидатами у члени партії частка робітників зросла майже на 2%, причому це були переважно робітники з виробництва. Ударників ленінського призову в їх складі було 75—80%. За робітничим стажем прийняті в кандидати партії розподілялися так: менше 3-х років виробничого стажу мали 6,7% кандидатів, 5—10 років — 31,1%, 10—15 — 21,1%, 15 і більше років — 23%. Отже, основне ядро становили робітники, які мали виробничий стаж до 10 років. Це були робітники, що прийшли на виробництво після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Серед прийнятих у кандидати партії (за даними 9 промислових округів) на

* ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 886, арк. 118. Ці дані взято з підсумків огляду ленінського призову ударників, який проводився ЦК КП(б)У 24 квітня 1930 р. Вони є неповними через те, що оглядом були охоплені не всі окрпрофади.

²⁰ Ленін В. І. Промова і резолюція з приводу заяви групи народних комісарів про вихід з Раднаркому. — Повне збір. творів, т. 35, с. 57.

** Факти колективного подання заяв про вступ до ВКП(б) зовсім не означали, що партійні організації проводили прийом у партію цілими колективами. В зв'язку з цим велике значення мала постанова ЦК ВКП(б) «Про дальшу роботу по регулюванню росту партії» від 6 лютого 1930 р. (Парт. стр. 1930, № 5, с. 86—87). Оцінюючи факти колективного подання заяв під час ленінського призову як вияв зростання довір'я пролетаріату до партії, ЦК ВКП(б) вказав, що колективне подання заяв не тільки не виключає, а навпаки, передбачає прийом до партії в строго індивідуальному порядку. Констатуючи, що такий підхід — єдино правильний, постанова роз'яснювала, що носити звання комуніста заслуговують ті, хто на ділі і насамперед на виробництві та в громадській роботі показав себе передовим пролетарем, заслужив бути в рядах ленінської партії, хто здатний йти в авангарді робітничих мас.

²¹ Комуніст, 1930, 6 лют.

²² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 866, арк. 151—152.

²³ Комуніст, 1930, 20 лют.

спілку металістів припадало 38,8% їх кількості, гірників — 17,3%, текстильників — 2,6%, хіміків — 4,1%, залізничників — 13,8%, будівельників — 5,8%, робітників інших професій — 17,6%. Таким чином, основне ядро в складі кандидатів КП(б)У становили робітники провідних галузей виробництва — металісти та гірники.

Ленінський призов ударників дав значне збільшення рядів партії в цілому. Так, якщо на 1 січня 1929 р. в КП(б)У налічувалося 231 360 членів і кандидатів у члени партії, то на 1 січня 1930 р. ця цифра зросла до 250 835 чол., а на 1 квітня — до 272 295 чол. Таким чином, приріст рядів партії за весь 1929 р. становив 28 201 чол., а за перші три місяці ленінського призову 1930 р. — 21 460, тобто 76% від усіх прийнятих в члени партії протягом 1929 р. Нове поповнення позитивно вплинуло на соціальний склад КП(б)У. Якщо на 1 січня 1930 р. робітники становили 73,4% її складу, то на 1 квітня того ж року їх частка зросла до 77%²⁴.

Активно проходив ленінський призов ударників серед комсомольців республіки. Робота комсомольських організацій тісно пов'язувалася з політичними завданнями партії, трудовою активністю робітничо-селянської молоді. Активність комсомольців виявилася також при вступі до партії. Тільки в I кварталі 1930 р., у ленінські дні членами партії стали 5333 комсомольці²⁵. Тільки в Луганському окрузі до 7 лютого, за неповними даними, надійшло понад 2000 заяв від робітничої, наймитської та бідняцької молоді про вступ до ЛКСМУ. На чотирьох шахтах Краснолуцького району майже вся робітнича молодь вступила до лав комсомолу й до ударних бригад²⁶. У Київському окрузі протягом I кварталу 1930 р. комсомольські організації поповнилися 4184 новими членами, серед яких 80—85% були ударниками. Пролетарське ядро в складі Київської міської комсомольської організації за цей період збільшилося з 71,5 до 79,7%²⁷.

В цілому на 1 січня 1930 р. у лавах ЛКСМУ налічувалося 565 926 комсомольців²⁸. Про бурхливий ріст рядів комсомолу свідчить той факт, що в січні — березні 29 094 молодих робітників стали членами ВЛКСМ. Це становило 226,5% від загальної кількості прийнятих до комсомолу робітників протягом трьох місяців до початку ленінського призову²⁹.

Перед партійними організаціями виникло завдання політичного виховання робітників ленінського призову. З цією метою молодих комуністів широко залучали до навчання в партійних школах та гуртках. Для кадрових безпартійних робітників-ударників також створювалися спеціальні школи³⁰, де вивчалися рішення XVI з'їзду ВКП(б) та XI з'їзду КП(б)У, питання господарського будівництва, соціалістичного змагання та ударництва, розгортання критики й самокритики, боротьби з бюрократизмом та ін.³¹

Наприкінці лютого 1930 р. при агітпропвідділі Харківського окрпарткому відбулася нарада з питань партійної освіти, на якій було вирішено охопити партосвітою всіх, хто подав заяви до партії. Для

²⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 847, арк. 12—13, 23, 32, 71, 77, 79, 81.

²⁵ Там же, арк. 78.

²⁶ Комуніст, 1930, 8 лют.

²⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 182, арк. 18.

²⁸ Там же, спр. 847, арк. 36.

²⁹ Партактивіст, 1930, № 9, с. 25.

³⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 846, арк. 19.

³¹ Там же, спр. 2, арк. 103.

цього створювалися додаткові курси, до яких залучалися нові пропагандисти з робітників³². Розглянувши пропозиції про охоплення партосвітою робітників ленінського призову, засідання бюро Амур-Нижньодніпровського райкому партії прийняло рішення про створення 24 нових шкіл на заводах «Комінтерн», ім. К. Маркса, вагоноремонтному та інших підприємствах. Члени бюро райкому, секретарі партосередків, керівники партколективів, голови завкомів, директори заводів мали провести в школах бесіди з питань поточної політики. Між партколективами й школами розгорнулося соцзмагання на краще охоплення партійним навчанням ударників ленінського призову³³. Зразково було налагоджено роботу з новим поповненням в Артемівському окрузі. На початку березня в великих промислових районах округу (Костянтинівському, Слов'янському, Горлівському, Краматорському) працювало 63 школи для слухачів ленінського набору. Крім того, діяли виробничо-технічні курси, радпартшколи тощо.

Ленінський призов до ударних бригад свідчив про високу свідомість і організованість робітничого класу країни. Масовий приплив робітників до ударних бригад сприяв широкому розгортанню соціалістичного змагання, зміцненню провідної ролі робітничого класу в соціалістичному будівництві.

³² Комуніст, 1930, 26 лют.

³³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 2, арк. 103,

ЛІТЕРАТУРНІ І НАУКОВІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ УКРАЇНСЬКИМ І МОЛДАВСЬКИМ НАРОДАМИ У ПОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД (1861—1900 рр.)

Р. І. СТОВБУН (Полтава)

Розвиток капіталізму, що значно посилювався у пореформений період, справив помітний вплив на культурні та наукові зв'язки між різними народами, які входили до складу Російської імперії. В той час, відзначав В. І. Ленін, з одного боку, відбувалося пробудження національного життя і національних рухів народів, а з другого — «...розвиток і частішання всіляких зносин між націями, ломка національних перегородок, створення інтернаціональної єдності капіталу, економічного життя взагалі, політики, науки і т. д.»¹

Російський царизм, який проводив політику великодержавного шовінізму і намагався шляхом цькування «іногородців» роз'єднати робітничий клас та інші верстви трудящих країни, не міг, однак, зупинити прогресивний процес зростання багатограних міжнародних зв'язків. Проти його антинародного курсу виступали, насамперед, представники передової російської суспільної і демократичної думки, які благотворно впливали на розвиток науки і культури в національних окраїнах, зокрема на Україні і в Молдавії.

Автор даного повідомлення робить спробу показати основні напрями й особливості українсько-молдавських зв'язків у галузі літератури і науки у пореформений час.

¹ Ленін В. І. Критичні замітки з національного питання.— Повне збір. творів, т. 24, с. 121.

Серед українсько-молдавських культурних зв'язків, які розвивалися з давніх часів, чільне місце належало літературним зв'язкам. Протягом досліджуваного періоду зростало коло діячів культури, які виявляли інтерес до життя українського і молдавського народів. Вони почали більш глибоко вивчати історичне минуле двох братніх народів, прагнули зрозуміти суть соціальних процесів, які відбувалися в тогочасному буржуазному суспільстві, і правдиво відобразити у своїх творах спільність долі трудящих України і Молдавії.

Серед відомих українських письменників-демократів, які зробили значний внесок у розвиток дружби російського, українського і молдавського народів, був І. С. Нечуй-Левицький (1838—1918). Ще під час навчання в Київській духовній академії він подружився з молдаванами. Згодом, захопившись вивченням історії України і Молдавії, письменник пройнявся симпатією до братнього народу. Однак найбільші можливості для знайомства з його життям І. С. Нечуй-Левицький мав, коли жив і працював у Кишиневі. Протягом 12 років (з 1873 по 1885 р.) він викладав російську мову у 1-й міській гімназії.

До Кишинева І. С. Нечуй-Левицький прибув уже повністю сформованим письменником. Ще у 1871 р. він виступив із статтею «Органи російських партій», в якій з демократичних позицій розглядав як передову, так і реакційну російську журналістику, а також різко критикував тодішню систему освіти, що перешкоджала молоді брати участь у політичному житті країни². Працюючи в гімназії, письменник очолював гурток прогресивно настроєних учителів середніх шкіл і семінаристів, учасники якого з кінця 70-х років, крім обговорення доповідей, присвячених різним питанням, розповсюджували прокламації, що викликало занепокоєння місцевої жандармерії³.

Молдавський період життя І. С. Нечуя-Левицького був і найбільш плідним в його літературній діяльності. Саме в Кишиневі він написав твори «Чорні хмари», «Баба Параска і баба Палажка», «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Бурлачка» та ін., а також праці на історичні теми: «Оповідання про унію та Петра Могилу», «Татари і Литва на Україні», «Перші київські князі».

Добре вивчивши життя народних мас багатонаціональної Молдавії, становище і характери українських селян-заробітчан, місцевої інтелігенції, автор зумів створити яскраві літературні образи. Його твори допомагали зрозуміти сутність процесів, що відбувалися на цій території в пореформений час. Так, український селянин Микола Джеря (головний герой однойменної повісті) виступає непримиренним ворогом експлуатації як у себе на батьківщині, так і в Молдавії, куди він разом з багатьма іншими селянами прийшов на заробітки. Зрозуміло, такі втікачі з України, як Джеря, мали сильний вплив на молдаван та представників інших національностей, які проживали в краї, сприяли посиленню їх протесту проти існуючих порядків.

У повісті «Над Чорним морем» І. С. Нечуй-Левицький зробив першу в українській літературі спробу зобразити життя молдавської інтелігенції 70—80-х років XIX ст.—вчителів, банківських службовців, а також людей без певних занять. Автор показав поширення серед кишиневської інтелігенції ідей народництва і просвітительства, що, незважаючи на їх поміркованість, викликало занепокоєння місцевої влади. В побутовій повісті «Чортяча спокуса» І. С. Нечуй-Левицький порушив важливу для тодішньої Молдавії проблему боротьби з без-

² Сов. Молдавия, 1968, 16 апр.

³ Походзіло М. І. І. С. Нечуй-Левицький. К., 1966, с. 13; Рад. літературознавство, 1966, № 6, с. 70.

культур'ям та забобонами. Події, про які розповідає автор, відбувалися в передмісті Кишинева — Ришканівці, де жили бідняки — представники різних національностей, що стали жертвами соціальної несправедливості.

Хоча в названих творах І. С. Нечуя-Левицького, звичайно, не розкрито всіх рис життя молдавського народу, однак вони давали уявлення про окремі важливі сторони тогочасної дійсності краю. Крім цього, в них є яскраві описи Кишинева і його околиць, молдавської природи, побутових деталей — одягу, звичаїв, національних страв, привітань тощо.

У Кишиневі І. С. Нечуй-Левицький активно пропагував здобутки передової російської й української літератури. Свої книги письменник подарував бібліотеці Кишиневської гімназії, іншим місцевим бібліотекам і друзям. У музеї рідкісної книги Державної республіканської бібліотеки Молдавської РСР ім. Н. К. Крупської зберігається кілька книг з його автографами ⁴⁻⁵.

Видатний український письменник, революціонер-демократ М. М. Коцюбинський (1864—1913) був першим серед майстрів слова України, який глибоко вивчав соціальні процеси в молдавському селі 90-х років XIX ст. Протягом майже трьох років — з 1892 по 1895 р. — він працював там як член Одеської філоксерної комісії, створеної департаментом землеробства для боротьби з шкідником виноградної лози. В той час у середовищі селянства Молдавії зростало почуття ненависті й рішучого протесту проти антинародної політики царизму. Заслугою письменника було те, що він не тільки зрозумів психологію місцевих селян, але й виступив на захист їх прав.

Твори М. М. Коцюбинського про Молдавію, його листування, спогади учасників боротьби з філоксерою й рідних письменника дають змогу показати його роль у зміцненні українсько-молдавських культурних зв'язків. Слід, насамперед, відзначити, що згода письменника працювати в складі Одеської філоксерної комісії зумовлювалася бажанням ближче познайомитися з життям молдавського народу. «Коцюбинського приваблювала мальовнича природа Бессарабії, звідки були родом його предки, побут молдаван, їхні пісні, легенди — все те, що обіцяло йому знайомство з новим краєм», — згадувала дочка письменника ⁶.

Під час роботи у філоксерній комісії М. М. Коцюбинському довелося об'їхати значну частину молдавської території, зокрема Кишинівський і Оргіївський повіти, села Каменчі, Джурджулешти, Телешево, Пересечино, Ішнівці, Микауці, Драсличени, Сиреці, Слободзея, Валени, місто Рені ⁷.

Незважаючи на велику завантаженість, М. М. Коцюбинський знаходив час для постійного спілкування з місцевими селянами. Він вивчав життя молдаван, їх історію, мову, записував пісні й легенди, фотографував народні гуляння, робив зарисовки побутових сцен ⁸. Письменник зустрічав у краї також селян з Полтавської, Чернігівської та Харківської губерній, які прийшли туди на заробітки. М. М. Коцюбинський дедалі більше переконувався в тому, що за царизму народні маси України і Молдавії були однаково бідними і безправними. Його глибоко розчарувала робота у філоксерній комісії, оскільки вона при-

⁴⁻⁵ Сов. Молдавия, 1963, 26 нояб.

⁶ Коцюбинская И. Михаил Коцюбинский. М., 1969, с. 23.

⁷ Спогади про Михайла Коцюбинського. К., 1962, с. 58—60; Михайло Коцюбинський. Життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах. К., 1970, с. 87.

⁸ Рад. літературознавство, 1957, № 3, с. 111—112.

носила не користь, а збитки молдавським селянам. Адже знищення заражених виноградників (замість їх лікування) здебільшого призводило до розорення селян. У зв'язку з цим в деяких молдавських селах виникли заворушення. Зокрема, в травні 1893 р. таке заворушення відбулося в с. Пересечино, де в той час перебував письменник⁹. Тоді ж він ще раз переконався у марності сподівань народників «малими справами» принести користь знедоленим селянам.

Молдавська тематика знайшла певне місце і в творчості М. М. Коцюбинського. Протягом 1892—1900 рр. він написав оповідання «Для загального добра», «Пе коптор», «Відьма» та інші, присвячені життю молдавських селян. Вони пройняті почуттями симпатії й співчуття автора до народу Молдавії, який страждав від гноблення з боку царизму. Найбільш виразно ця ідея прозвучала в оповіданні «Для загального добра», в основу сюжету якого покладено реальні події, а доля головного героя Замфіра Нерона мала багато спільного з долею селянина Н. Замфіра, з яким був особисто знайомий автор¹⁰. У деяких творах на молдавську тематику М. М. Коцюбинський показав важке життя українських селян, які прийшли в край на заробітки. Герої оповідань «На крилах пісні», «Помстився», «Дорогою ціною» та інших безуспішно намагаються знайти краще життя в бессарабських степах. Письменник показав спільність долі українського і молдавського селянства, пригнобленого царизмом.

Творчість М. М. Коцюбинського справила значний вплив на майстрів слова Молдавії, зокрема на А. Матієвича, який був особисто знайомий з українським письменником. А сюжет оповідання «Пе коптор» А. Матієвич частково використав для свого твору «Осінь» (1906)¹¹.

Отже, тісні контакти М. М. Коцюбинського з населенням краю, а також його оповідання і повісті, присвячені братньому народу, сприяли зміцненню уз дружби між трудящими України і Молдавії.

Відомий український письменник І. Я. Франко (1856—1916), як й інші революційні демократи, будучи інтернаціоналістом, багато зробив для зміцнення культурних зв'язків між слов'янськими народами та їх сусідами. Він виявляв інтерес до їх історії, літератури і народної творчості, в тому числі й до молдавської культури. Письменник цікавився фольклором різних народів і просив знайомих політичних емігрантів надсилати йому відповідні видання. Кращі з них Іван Якович перекладав на українську мову. Так, він здійснив переклад одного з найбільш популярних творів молдавського фольклору «Куртя де Арджеш» («Арджеський палац»)¹². Під час вивчення цього твору І. Я. Франко виявив деякі спільні мотиви в українському і молдавському фольклорі. Досліджуючи історію створення української народної пісні «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш», письменник дійшов висновку, що українці й молдаване вели спільну боротьбу проти зовнішніх ворогів. Він підкреслив, що ця пісня є продуктом «минулого братерства зброї українців і молдаван»¹³. Висновки, зроблені І. Я. Франком, не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Немало сторінок своїх творів присвятили Молдавії й інші українські письменники — О. Кобилянська, Ю. Федькович, О. Маковей. Так,

⁹ Калениченко Н. А. Михайло Коцюбинський. Життя і творчість. К., 1956, с. 50—51.

¹⁰ Сов. Молдавия, 1964, 17 сент.; Літературна Україна, 1964, 22 верес.

¹¹ Грекул І. Д. Слово про дружбу. К., 1974, с. 88.

¹² Романець О. С. І. Франко і українсько-молдавські літературні зв'язки.— Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник XI. Львів, 1964, с. 154.

¹³ Франко І. Вибрані статті про народну творчість. К., 1955, с. 71.

в основу повісті О. Кобилянської «Земля» покладено трагічний випадок, що стався в сім'ї Жижняків. З великою поетичною силою письменниця показала владу землі над селянами за капіталізму. Вона надала своєму творові узагальнюючого характеру, відобразивши в ньому типові для капіталістичної дійсності явища, що могли відбутися в будь-якій місцевості Росії.

Добре знав життя і побут молдавських селян Ю. Федькович, який народився на Буковині, деякий час жив у Яссах і Нямці. Його кращі ліричні твори «Буковина», «Дністер», «Волошин», поема «Лук'ян Кобилиця», оповідання «Штефан Славич» пройняті глибокою симпатією і любов'ю до молдавського народу. Ю. Федькович писав про важку працю українських і молдавських селян, внаслідок якої «поля золотіють». У баладах «Шепітські берези» і «Ніч в Яссах» автор підкреслював свою любов до молдавських пісень, у яких розповідалося про історію і тогочасне життя народу.

Ідеями дружби і братерства українського і молдавського народів пройнята історична повість прогресивного письменника О. Маковей «Ярошенко». Звернення письменника до історії було не випадковим. Його цікавило минуле двох братніх народів, зокрема їх спільна боротьба із зовнішніми ворогами в XVII ст. У повісті змальовано події Хотинської війни 1621 р., коли турки і татари спустошували міста та села Молдавії, знищували її населення. На допомогу йому прийшли українські козаки. Для написання цього твору О. Маковей детально вивчив численні архівні документи та матеріали. Він показав, що під час Хотинської війни молдаване пліч-о-пліч з козаками громили ненависних загарбників.

У досліджуваній період передові діячі молдавської культури в свою чергу виявляли інтерес до історії й тогочасного життя українського народу. До їх числа слід віднести, насамперед, Богдана Петричейку Хашдеу (1838—1907) — відомого молдавського письменника, історика і мовознавця. Він навчався в Харківському університеті, де під впливом кращих представників російської й української демократичної суспільної думки сформувався його світогляд¹⁴. В роки перебування в університеті Б. П. Хашдеу написав перші начерки історичної п'єси «Домниця Войкиця», а також вірш «Думка», в якому різко засуджував існуючі в тодішньому суспільстві порядки. Останній вірш багато в чому співзвучний з творами російських письменників М. Некрасова і М. Нікітіна, а також з українськими думами. Тоді ж письменник зацікавився українськими літописами, в яких містилося чимало фактів з історії Молдавії. Це остаточно визначило інтереси Б. П. Хашдеу як історика. На основі проведених досліджень він написав драму «Домниця Росанда», драматичний нарис «Фемей», монографію «Йон воевода Лютій», у яких давалася висока оцінка ролі Богдана Хмельницького і його сподвижників та українських козаків взагалі у боротьбі молдавського народу проти турків.

Дружні зв'язки між народами Молдавії й України Б. П. Хашдеу розглядав у єдиному руслі зв'язків молдавського населення із східними слов'янами. Він вів непримиренну боротьбу з тими, хто ігнорував вплив слов'янських народів на Молдавію. У своїй праці «Чи загинули даки?» письменник рішуче виступив проти реакційних ідей латиністів і переконливо показав багатовіковий позитивний вплив культури слов'янських народів на молдавську культуру.

¹⁴ Романець О. Джерела братерства. Богдан П. Хашдеу і східноромансько-українські взаємини. Львів, 1971, с. 20—28; Рад. літературознавство, 1965, № 11, с. 30—31.

З Україною були тісно пов'язані життя і діяльність основоположника наукової матеріалістичної критики в молдавській літературі К. Доброджану-Геря (1855—1920). Уродженець села Слов'янки Катеринославської губернії, він також деякий час навчався в Харківському університеті. Щоб уникнути переслідувань царської охранки, був змушений емігрувати за кордон і оселитися в Румунії. Там разом з іншими громадсько-політичними діячами К. Доброджану-Геря протягом 1881—1891 рр. видавав прогресивний журнал «Контемпоранул» («Сучасник») ¹⁵.

У критичних і полемічних статтях, надрукованих у цьому журналі, К. Доброджану-Геря відстоював революційно-демократичні ідеї О. І. Герцена, М. Г. Чернишевського, М. О. Добролюбова. Добре знав він і твори великого українського поета-революціонера Т. Г. Шевченка. В 1894 р. критик написав спеціальне дослідження, в якому високо оцінив творчість Кобзаря. Цю працю по праву можна віднести до однієї з найкращих у зарубіжному шевченкознавстві. В інших своїх статтях — «Художники-громадяни», «Поет селянства» — К. Доброджану-Геря характеризував Т. Г. Шевченка як поета-інтернаціоналіста, називав його представником революційного селянства в європейській поезії.

Великим цінителем творчості Т. Г. Шевченка був також відомий молдавський письменник Арборе-Раллі (1848—1933), який поглиблено вивчав українсько-молдавські історичні й культурні зв'язки. Він доклав багато зусиль до того, щоб переправити через Румунію і Молдавію в Росію велику частину тиража женецького видання «Кобзаря» 1878 р. ¹⁶ У книзі «На заслання» (1896) та в інших працях Арборе-Раллі характеризував Шевченка як народного поета, високо оцінював його боротьбу за єдність слов'янських народів, схвально відгукувався про поеми «Єретик» і «Кавказ».

Отже, молдавським літераторам належала важлива роль у справі ознайомлення молдавського населення з творчістю великого поета братньої України. Хоча твори Т. Г. Шевченка були перекладені на молдавську мову лише в 1901 р., однак, як підкреслюють молдавські радянські дослідники, багато пісень на слова поета («Заповіт», «Рече та стогне Дніпр широкий» та інші) були широко відомі молдаванам значно раніше.

Вплив української літератури позначився і на творчості ряду інших молдавських письменників. Так, відомий прозаїк В. Кресеску (1850—1917), який навчався на природничому факультеті Одеського університету і добре знав прогресивну російську та українську літературу, брав участь у народницькому русі, у повісті «Спірка» змалював образ молодого українського рибалки, який вступив у боротьбу з місцевим підприємцем і з цією метою об'єднав інших бідних рибалок в артіль ¹⁷.

Молдавські письменники пореформеного періоду видавали свої твори на Україні — в Києві, Львові, Чернівцях, Одесі. Так, К. Стоматі-Чуря (1828—1898), здобувши освіту в Росії, довго жив і працював в

¹⁵ Вартичан М. К., Власенко І. С., Левит Ф. А., Попович Ф. А. Из культурного и литературного прошлого молдавского народа. Кишинев, 1969, с. 108—111.

¹⁶ Шевченківський словник. К., 1976. Т. 1, с. 43, 193.

¹⁷ Чиботару С. С., Корбу Х. Г., Левит Ф. А., Попович К. Ф. Молдавская литература и ее недруги. Против буржуазных фальсификаторов истории и культуры молдавского народа. Кишинев, 1972, с. 165.

Одесі^{18–19}. Тут він опублікував російською мовою своє «Воспоминание об охоте в Бессарабии», написане під впливом «Записок мисливця» І. С. Тургенева. Деякі інші прозові, а також драматичні твори він видав у Чернівцях²⁰. К. Стоматі-Чуря знав український фольклор, мотиви якого, зокрема, виразно звучать у його вірші «Флорічка Кордунуй» («Лісова квітка»), надрукованому в Одесі. У ньому автор засуджував кріпосництво та соціальну несправедливість.

Передова революційно-демократична українська і молдавська література виступала важливою складовою частиною загальноросійської демократичної культури. В ній досить повно відображалось життя пореформеної Росії, зокрема взаємозв'язки і дружба двох братніх народів — українського і молдавського.

Поряд з літературними зв'язками у досліджуваний період між обома народами плідно розвивалося наукове співробітництво. Скасування в Росії кріпосного права, утвердження капіталізму в місті і на селі викликали глибокі зрушення в усіх галузях наукових знань. В той час, зокрема, у різних місцевостях країни виникали нові й активізували діяльність раніше існуючі численні сільськогосподарські та природничо-наукові товариства, члени яких вивчали основи агрономії, ґрунтознавства, агрохімії, шляхи впровадження машинної техніки у сільське господарство. Крім того, багато агрономів працювали в невеликих господарствах землеробських шкіл, земських установ, у маєтках поміщиків, які перейшли на капіталістичну систему господарювання. Щоб добитися підвищення урожайності сільськогосподарських культур, агрономи враховували особливості місцевих ґрунтів і кліматичних умов, проводили селекційну роботу, спрямовану на виведення нових сортів рослин, найбільш пристосованих до певної місцевості. Їх робота була важливим внеском у розвиток російської агрономічної науки²¹. На півдні країни — в українських губерніях і на території Молдавії, де часто повторювалися неврожайні роки, — агрономи вивчали особливості степових ґрунтів, щоб виробити практичні заходи для боротьби з посухою. Важливе значення для всіх південних губерній Росії, де постійно відчувалася нестача вологи, мала експериментальна робота тих агрономів, які працювали на дослідних ділянках України і Молдавії. До їх числа слід віднести українського агронома-дослідника І. Є. Овсинського. З кінця 70-х років до початку ХХ ст. він працював у селах Гетьманівка і Армяни Подільської губернії, а також у Молдавії, на полях Гриноуцької сільськогосподарської школи (Сорокський повіт). Головним напрямком його діяльності були пошуки шляхів затримання вологи в ґрунті для запобігання засухам. З цією метою І. Є. Овсинський успішно застосував систему поверхневої оранки ґрунту і смугорядний посів з наступним обробітком міжрядь. Вирощені за системою І. Є. Овсинського пшениця, жито, овес, соя, соняшник та інші культури не лише давали високі врожаї, але й мали стійкі до полягання стебла і краще витримували засуху. При цьому стабільно високі врожаї І. Є. Овсинський одержував при найрізноманітніших кліматичних і ґрунтових умовах. Систему І. Є. Овсинського стали широко застосовувати у своїх господарствах як українські, так і молдавські поміщики²².

^{18–19} Вартичан М. К., Власенко І. С., Левит Ф. А., Попович К. Ф. Указ. соч., с. 93.

²⁰ Грекул І. Д. Слово о дружбе. Кишинев, 1976, с. 76–77.

²¹ Компанец М. Ученые агрономы России. Из истории агрономической науки. М., 1971, с. 7.

²² Записки императорского общества сельского хозяйства Южной России, 1902, № 5–6, с. 88, 89; Компанец М. Указ. соч., с. 96.

У 90-х роках XIX ст. нова система землеробства привернула увагу не лише практиків, а й чиновників міністерства землеробства. Тричі — в 1895, 1897 і 1900 рр. — дослідні ділянки І. Є. Овсинського відвідав представник міністерства, спеціаліст сільського господарства півдня країни В. А. Бертенсон, який високо оцінив діяльність українського агронома-дослідника.

І. Є. Овсинський узагальнив досвід своєї багаторічної роботи в розвідці «Нова система землеробства», надрукованій місцевою газетою «Подольские губернские ведомости»²³. В міністерстві землеробства почалося ґрунтовне вивчення запропонованого ним методу обробітку землі. Крім того, І. Є. Овсинський виступав на з'їздах сільських господарів і природодослідників, які відбулися в Проскуріві і Києві²⁴. Їх трибуну він використовував не лише для ознайомлення присутніх з результатами своїх дослідів, але й для того, щоб звернути увагу громадськості на необхідність всілякого сприяння у зміцненні матеріальної бази Гриноуцької сільськогосподарської школи. «Пан Овсинський, — доповідав міністру землеробства голова проскурівського з'їзду сільських господарів В. Чуйкевич, — описав у досить похмурих тонах становище сільськогосподарської школи у сусідній з Подільською губернією Бессарабії»²⁵. Цілком можливо, що саме тому в працях цього з'їзду доповідь І. Є. Овсинського не була надрукована.

Безперечно, діяльність І. Є. Овсинського сприяла зміцненню наукових зв'язків України з Молдавією, підвищенню урожайності сільськогосподарських культур на півдні країни, відмові від традиційного погляду на глибоку оранку землі як єдино можливий спосіб затримання вологи і боротьби з посухою. Ідея поверхневої оранки ґрунту, висунута І. Є. Овсинським, покладена в основу сучасного безвідвального методу обробітку землі.

Швидке піднесення фабрично-заводської промисловості в Росії і будівництво залізниць у пореформений період спричинили дальший розвиток вітчизняної геологічної науки. У 70—80-х роках XIX ст. важливі геологічні дослідження на території України і Молдавії здійснив молдавський дослідник гірничий інженер Л. П. Долинський. Він народився в Молдавії, закінчив Кишинівську гімназію, але вищу освіту здобув на Україні, навчаючись на геологічному факультеті Київського університету. Згодом працював гірничим інженером Південно-Західного гірничого округу. Л. П. Долинський вважав, що поклади корисних копалин, виявлені на території України і Молдавії, сприятимуть розвитку різних галузей народного господарства країни і докладав усіх зусиль до того, щоб прискорити цей процес.

Він був одним із засновників і активних членів київського відділення Російського технічного товариства, на засіданнях якого, а також на сторінках місцевих газет і у зверненнях у Бессарабське земство ставив питання про настійну необхідність проведення геологічних досліджень на південному заході країни, зокрема в Молдавії. У листі від 18 лютого 1876 р., адресованому голові Бессарабського земства, Л. П. Долинський писав: «Вам, очевидно, відомо, що нині погляди підприємців звернені до півдня Росії. Особливою приманкою служать Херсонська і Катеринославська губернії. Рудні багатства Кривого Рога, до речі, також вугілля служать предметами нескінченних розмов... Таким чином, весь південь Росії буде досліджений, а наша батьківщи-

²³ Подольские губернские ведомости, 1898, 24 сен., 10, 16, 27 окт., 3, 10, 17 нояб., 6, 8, 15, 22 дек.

²⁴ Подольские губернские ведомости, 1898, 24 сен., 17 нояб.

²⁵ ЦДІА СРСР, ф. 398, оп. 62, 1 розряд, спр. 19754, арк. 69.

на — Бессарабія — залишається в стороні, це для нас, бессарабців, дуже прикро»²⁶.

На кошти, виділені київським відділенням Російського технічного товариства, а також Бессарабським земством, Л. П. Долинський провів дослідження ґрунтів і корисних копалин Молдавії, Подністров'я, Чигиринського, Звенигородського і Канівського повітів Київської губернії, а також частково Донецького кам'яновугільного басейну²⁷. Про результати своїх досліджень Л. П. Долинський повідомляв у доповідях, зроблених на засіданнях товариства, і в статтях, опублікованих у періодичній пресі. Його праці широко використовували сучасники, які займалися вивченням південних районів Росії. Вони не втратили наукового значення і в наш час²⁸.

На рубежі XIX і XX ст. у Молдавії й частково на Україні працював визначний російський учений-географ і біолог М. К. Могилянський (1877—1962). Він народився у Чернігівській губернії, де й закінчив гімназію. Однак його дальша творча доля була тісно пов'язана з Молдавією. Праці М. К. Могилянського «Матеріали для географії і статистики Бессарабії», «Виробництво хлібів, хлібообіг і збут селянських хлібів у Бессарабії», а також ряд спеціальних розвідок з питань садівництва та виноградарства Молдавії і досі не втратили своєї цінності.

Важливу роль у розвитку наукових зв'язків між обома народами відігравало навчання молдавської молоді у середніх і вищих навчальних закладах України. В період розвитку й утвердження капіталізму, коли відбувався завершальний етап формування буржуазних націй, створення кадрів національної інтелігенції мало прогресивне значення в житті кожного народу. Дослідник процесу формування молдавської інтелігенції другої половини XIX ст. О. І. Бабій підрахував, що в пореформений період молдавські юнаки і дівчата навчалися приблизно в 40 вищих навчальних закладах Росії. Великою популярністю серед них користувалися також Київський, Харківський і Новоросійський університети. За тими ж даними, їх закінчили 50% загальної кількості молдавського юнацтва, яке здобуло вищу освіту²⁹.

У фондах Бессарабської губернської земельної управи зберігається багато документів про виплату стипендій молдавським студентам, які навчалися на різних факультетах вузів України. Слід відзначити атмосферу дружби, що панувала між молоддю під час навчання. Так, навесні 1878 р. київські студенти і представники демократичної громадськості міста виступили за подання матеріальної допомоги дівчатам-курсисткам Київського університету, серед яких були й приїжджі з Молдавії. Студенти університету створили комітет допомоги курсисткам. Під впливом громадськості Бессарабське губернське земство змушене було виділити молдавським студенткам грошову допомогу³⁰.

²⁶ ЦДА МРСР, ф. 65, оп. 1, спр. 196, арк. 10.

²⁷ Києвлянин, 1878, 25 фев., 1, 3 юл.; Бессарабские губернские ведомости, 1883, 6 юл.; ЦДА МРСР, ф. 65, оп. 1, спр. 196, арк. 42—44.

²⁸ Долинский Л. П. Статистические сведения за 1886—1887 гг. по Юго-Западному горному округу. Одесса, 1888; его же. Приложения к статистическим сведениям по Юго-Западному горному округу за 1889—1890 гг. Одесса, 1890; Гросул Я. С., Будак И. Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1861—1905 гг.). Кишинев, 1972, с. 31.

²⁹ Бабий А. И. Формирование молдавской интеллигенции во второй половине XIX — начале XX века. Кишинев, 1971, с. 34—98.

³⁰ Бессарабские губернские ведомости, № 37, 1870, февр.

Пожвавленню наукового життя в Росії пореформеного періоду значною мірою сприяли сільськогосподарські і промислові виставки, які періодично організовувалися науковими товариствами, а також деякими земствами. Ці виставки влаштовувалися в різних містах і мали міжгубернський характер. Досить часто виставки проводилися на півдні країни, в містах України і Молдавії. Так, протягом першого пореформеного десятиріччя однією з найбільших була виставка, проведена в 1870 р. в Одесі членами Південно-Російського товариства сільського господарства, до якого входили і представники Бессарабського земства. На ній демонструвалися досягнення виноробів і тютюнників, тобто спеціалістів галузей економіки, найбільш характерних для півдня країни³¹. На виставці було представлено 1200 експонатів з трьох головних районів Росії, де ці галузі розвивалися,— південних губерній України (Подільської і Херсонської), Молдавії і Закавказзя. Багато експонатів були удостоєні медалей виставки³².

У 1889 р. Бессарабське земство організувало сільськогосподарську і промислову виставку в Кишиневі. На ній демонструвалося близько 700 експонатів, які показували досягнення всіх основних галузей господарства Молдавії, а також деяких губерній України, зокрема Подільської, у тому числі сільськогосподарські машини, виготовлені на молдавських і українських підприємствах. В науковому відділі виставки демонструвалися зразки ґрунтів і корисних копалин Молдавії, зібрані Л. П. Долинським, воскові моделі всіх основних сортів фруктів, які вирощувалися в Молдавії і на Україні, тощо. Сільськогосподарські і промислові виставки сприяли обміну науковою інформацією і впровадженню нової техніки в різні галузі господарства, поглибленню українсько-молдавських економічних зв'язків, розширенню спілкування між українським і молдавським народами.

Отже, в пореформений період успішно розвивалися зв'язки між Україною і Молдавією в галузі культури і науки. Творчі зусилля передових письменників, поетів та учених сприяли зміцненню дружби між українським і молдавським народами, взаємно збагачували їх духовно і були важливим внеском у скарбницю загальноросійської демократичної культури і науки.

³¹ Сельское хозяйство и лесоводство, 1872, сент., с. 53.

³² Сельское хозяйство и лесоводство, 1870, дек., с. 269.

Замітки

М. В. ОСНАЧ (Київ)

**РОЛЬ БОРЬБИ СРСР
ЗА СКОРОЧЕННЯ ОЗБРОЄНЬ
У ПОДАННІ ДОПОМОГИ КРАЇНАМ,
ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ
[1960—1970-і РОКИ]**

Необхідною передумовою успішного подолання економічної та науково-технічної відсталості молодих країн, що розвиваються, і звільнення їх від усіх форм неоколоніалістської залежності є встановлення справедливого, стійкого і різнобічного міжнародного співробітництва та припинення гонки озброєнь.

Характеризуючи становище молодих незалежних держав, Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв зазначав: «Країни, які визволилися, приступили до розв'язання у себе таких проблем, як ліквідація масової бідності, голоду, відсталості. І коли врахувати, що йдеться про райони, де проживає більша частина населення землі, то стане ясно, що це — завдання величезної, всесвітньої ваги. В його розв'язанні заінтересоване людство в цілому»¹.

Вірний ленінським принципам миролюбної зовнішньої політики, Радянський Союз у своїй повсякденній і наполегливій боротьбі за мир і роззброєння значну увагу приділяє, зокрема, підтримці країн, що визволилися. Послідовна позиція нашої країни виявляється на усіх напрямках і рівнях дипломатичної діяльності СРСР, його економічного та культурного співробітництва з молодими незалежними державами. Активно використовує Радянський Союз й ООН, в роботі якої гострі питання розвитку країн «третього світу» з початку 60-х років посідають одне з головних місць. Це зумовлено як рішучою боротьбою Союзу РСР проти гонки озброєнь та неоколоніалістської політики імперіалістичних країн, так і настійною необхідністю у прискоренні розвитку молодих держав, а також активізацією їх дипломатичної діяльності.

На сучасному етапі історичного розвитку країн, що розвиваються, без широкої міжнародної допомоги не спроможні розв'язати складні завдання у переборенні соціально-економічної та культурної відсталості². Очевидним є те, що у цьому напрямі слід здійснити цілий комплекс міжнародно-правових акцій, спрямованих на розв'язання проблем розвитку таких держав.

Одним з важливих питань міжнародного співробітництва має стати подання ефективної економічної допомоги країнам, що визволилися, з боку промислово розвинутих держав. Експерти Організації

¹ Брежнєв Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1974. Т. 4. с. 340.

² Аваков Р. М. Развивающиеся страны: ИТР и проблема независимости. М., 1976, с. 258—259.

Об'єднаних Націй вважають, що вирішення проблем більш ефективної мобілізації ресурсів у більшості країн, що розвиваються, та скорочення розриву у доходах між ними і розвинутими країнами залежатиме також від збільшення іноземної допомоги³.

Проте існуючий рівень такої допомоги молодим незалежним країнам явно недостатній у порівнянні з їх потребами і навіть не досягає мінімального обсягу, визначеного ООН. Так, якщо офіційна допомога від розвинутих капіталістичних держав у 60-х роках становила 0,44% їх валового національного продукту (ВНП), то у 70-х роках — тільки 0,33% (для США — лише 0,23%). Якщо врахувати те, що розроблена на початку 70-х років Міжнародна стратегія (програма рекомендаційного характеру) на друге десятиріччя розвитку ООН орієнтує розвинуті країни на досягнення показника 0,7% ВНП⁴, то стає зрозумілим наскільки актуальним є вирішення питання забезпечення країн, що розвиваються, необхідною економічною підтримкою.

Незадовільне становище в галузі подання допомоги країнам, що розвиваються, значною мірою є наслідком гонки озброєнь і зростання воєнних бюджетів, насамперед імперіалістичних держав. Підрахувано, що саме вони протягом 1960—1975 років витратили на озброєння у 16 разів більше, ніж на економічну допомогу молодим незалежним державам⁵. Цілком справедливо Комітет ООН по плануванню розвитку характеризує воєнні витрати в усьому світі як «найбільшу перешкоду для зусиль з метою розвитку» багатьох країн «третього світу»⁶.

Між проблемами роззброєння високорозвинутих держав та посилення різнобічної допомоги країнам, що розвиваються, існує тісний зв'язок. Нашій країні належить ініціатива внесення до Організації Об'єднаних Націй пропозиції про вивчення економічних та соціальних наслідків роззброєння⁷. При цьому позиція СРСР ґрунтується на глибокому розумінні того, що певна частина заощаджених коштів від воєнних витрат повинна бути спрямована на мирні потреби економічного розвитку молодих держав Азії, Африки і Латинської Америки.

Внаслідок пропозиції СРСР про загальне та повне роззброєння від 18 вересня 1959 р. XV сесія Генеральної Асамблеї ООН, в роботі якої брали участь голови держав та урядів з багатьох країн світу, прийняла у грудні 1960 р. резолюцію про економічні та соціальні наслідки роззброєння⁸. Її прийняття було результатом широкої підтримки не лише з боку соціалістичних держав, а й країн, що розвиваються. Резолюція пропонувала Генеральному секретареві ООН провести за допомогою групи експертів дослідження використання ресурсів, що вивільняються внаслідок роззброєння, для економічного і соціального розвитку слаборозвинутих країн, включаючи подання їм розширеної фінансової допомоги.

Член групи експертів, радянський представник В. Я. Аболтін особливо відзначав необхідність більш повно та яскраво показати вигоди роззброєння для країн, що розвиваються⁹. У доповіді, яку підготували експерти, було зроблено важливий висновок, що роззброєння дасть змогу значно збільшити обсяг капіталовкладень в економіку молодих

³ Разоружение и развитие: Доклад Группы экспертов по вопросу об экономических и социальных последствиях разоружения /ООН. Нью-Йорк, 1972, с. 23.

⁴ Международная жизнь, 1977, № 5, с. 46.

⁵ International Economist Report of the President: Transmitted to the Congress January 1977. Wash., 1977, p. 171.

⁶ Документ ООН E/5793. 1976, 7 мая. с. 10.

⁷ Див.: Орнатский И. А. Экономическая дипломатия. М., 1980, с. 227.

⁸ Документ ООН A/RES/1516 (XV). 1960, 15 дек.

⁹ Документ ООН E/SR. 1221. 1962, July 12, p. 94.

держав та підвищити темпи зростання реального доходу у малорозвинутих районах світу¹⁰.

Запропонувавши проект договору про загальне та повне роззброєння на переговорах у Женеві (1962 р.), Радянський Союз сформулював також загальні принципи використання значних матеріальних ресурсів та грошових коштів, що їх спрямовують держави на утримання та вдосконалення воєнної машини, після проведення заходів по роззброєнню. Як напрями їх використання були запропоновані: розвиток мирної економіки, прискорене підвищення добробуту і культури народів, подання економічної та технічної допомоги слаборозвинутим країнам¹¹.

У тому ж році міністр закордонних справ СРСР А. А. Громико за дорученням Радянського уряду звернувся до Генерального секретаря ООН із проханням занести до порядку денного XVII сесії Генеральної Асамблеї «як самостійне і термінове питання, що має важливе значення для усіх держав і народів, пункт під назвою «Економічна програма роззброєння». Особливо велику увагу було запропоновано приділити завданню прискореного та широкого розвитку слаборозвинутих країн¹².

З цієї метою радянська делегація пропонувала розробити протягом року, а далі — якнайшвидше здійснити програму створення 30—40 великих енергопромислових центрів світового значення в Азії, Африці і Латинській Америці на базі природних ресурсів країн цих районів. Ці енергопромислові центри повинні були стати основою для індустріалізації багатьох слаборозвинутих країн. Програма їх створення мала розроблятися в ООН при активній участі самих країн, що розвиваються, із врахуванням їх власних планів економічного розвитку. Усе це пропонувалося здійснити у тісному зв'язку із заходами по роззброєнню. Джерелами фінансування програми передбачені не тільки власні ресурси країн, що розвиваються, їх всенні витрати і одержувана ними військова допомога, а й 20% світових військових витрат¹³.

Реалізація радянської ініціативи давала б змогу істотно поліпшити рівень соціально-економічного розвитку в багатьох країнах, що визволилися, протягом життя одного покоління людей. Вона знайшла гарячу підтримку в ООН з боку молодих незалежних держав. Країни, які розвиваються, висловили свою готовність у співробітництві з міжнародними організаціями визначити власні потреби у ресурсах для здійснення тих або інших проектів розвитку, підготувати для цього необхідні документи і вивчити можливості якнайповнішого використання розширеної допомоги. Молоді держави звернулися до розвинутих капіталістичних країн із пропозицією вивчити можливості щодо відрахування частини воєнних витрат на потреби економічного розвитку, шляхів лібералізації політики в галузі торгівлі та допомоги слаборозвинутим країнам, а також усунення нерівноправності і гонки озброєнь із міждержавних відносин¹⁴.

Але США та їх союзники зайняли негативну позицію щодо питань економічної програми роззброєння¹⁵. Участь представників Сполучених Штатів Америки в обговоренні цих проблем характеризувалася ли-

¹⁰ Документ ООН E/3593. 1962, 28 февр., с. 94.

¹¹ Документ Соповещания Комитета восемнадцати государств по разоружению ENDC/3. 1962, 19 марта, с. 6.

¹² Документ ООН A/5233. 1962, 21 сент., с. 1—3.

¹³ Див.: документ ООН A/C.2/L. 646. 1962, 1 окт.

¹⁴ Документ ООН E/SR. 1220. 1962, 12 июля, с. 89—90.

¹⁵ Документ ООН A/PV. 1135. 1962, 27 сент., с. 8.

ше широким колом заяв, починаючи тими, що країни, які розвиваються, повинні самі потурбуватися про себе¹⁶, і закінчуючи твердженнями про їх нездатність поглинути іноземну економічну допомогу у великому обсязі¹⁷. Слід зазначити, що у доповіді експертів ООН підкреслювалося: «...ніяких значних проблем не виникне відносно здатності країн, що розвиваються, вбирати збільшений потік іноземної допомоги при умові, що ця допомога буде надаватися на прийнятних умовах»¹⁸.

У той час, як представники США та інших західних держав прагнули звести обговорення соціально-економічних наслідків роззброєння до «папірцево-анкетної» діяльності навколо проблем розвинутих капіталістичних країн, соціалістичні держави спрямовували свої зусилля на вироблення і прийняття органами ООН практичних рішень, в яких пріоритет надавався б потребам країн, що розвиваються¹⁹.

Відповідно до такої конструктивної лінії СРСР та країн соціалістичної співдружності молоді незалежні країни у грудні 1963 р. висловилися за створення спеціальної групи для вивчення умов для якнайшвидшого переключення ресурсів з воєнних на мирні потреби²⁰. Ця ідея, яка була схвалена Радянським Союзом, зустріла негативне ставлення з боку США. При цьому американські дипломати посилялися як на небажане зростання кількості органів ООН і розбухання її бюджету²¹, так і на повну невизначеність відносно термінів, обсягу та форми подання допомоги країнам, які розвиваються, за рахунок ресурсів, що витрачаються на воєнні цілі²².

Така невизначеність дійсно існувала. Але вона була породжена обструкціоністською лінією західної дипломатії в питаннях роззброєння, внаслідок якої у 1965 р. безрезультатно закінчилися переговори у Женеві про загальне та повне роззброєння.

Наприкінці 60-х — протягом 70-х років Радянський Союз послідовно виступав за те, щоб діяльність ООН в галузі економічних аспектів була пов'язана з боротьбою за обмеження і припинення гонки озброєнь. Відомо, що завдяки наполегливій боротьбі країн соціалістичної співдружності вдалося укласти багатосторонні угоди щодо заборони ядерних випробувань у космосі, атмосфері та під водою, нерозповсюдження ядерної зброї, нерозміщення зброї масового знищення на дні морів і океанів та в космосі, заборони бактеріологічної зброї.

Під впливом цих важливих зрушень в ООН поживалося обговорення питань взаємозв'язку роззброєння та розвитку, а також проблем соціально-економічних наслідків гонки озброєнь, в якому активну участь брав Радянський Союз. Чільне місце в цьому обговоренні посіли проблеми ядерного роззброєння та ліквідації інших видів зброї масового знищення. При цьому радянські представники в ООН рішуче засуджували ворогів роззброєння, винуватців гонки озброєнь і агресорів не лише в політичних, але й в економічних органах ООН. Вони давали відсіч спробам США деполітизувати діяльність цих органів, використовувати їх з провокаційною метою²³.

Негативна позиція західних держав у вирішенні багатьох важливих питань роззброєння, а також подання різнопланової допомоги

¹⁶ Документ ООН E/AC.6/SR. 392. 1966, December 9, p. 10.

¹⁷ Документ ООН E/SR. 1393. 1965, July, 29, p. 5.

¹⁸ Разоружение и развитие ..., с. 10.

¹⁹ Документ ООН E/SR. 1292. 1963, 23 июля, с. 215.

²⁰ Документ ООН A/5625. 1963, 10 дек., с. 3.

²¹ Документ ООН A/C. 2/SR. 948. 1963, 6 дек., с. 416.

²² U. S. Mission to the U. N. Press Release № 4103. 1962, November 26, p. 2.

²³ Див., наприклад: Документ ООН E/SR. 1551. 1968, July 26, p. 4.

молодим незалежним країнам на прийнятних умовах є переконливим свідченням агресивної сутності імперіалізму, його зневаги до справи миру і позитивного розв'язання гострих питань сучасності.

При обговоренні у 1970—1972 рр. програми другого десятиріччя розвитку ООН Сполучені Штати виступили проти згадування в цьому документі проблем поліпшення міжнародного становища, роззброєння, боротьби із колоніалізмом тощо. Вони виступили також проти тези про необхідність встановлення більш справедливого і раціонального світового економічного та соціального порядку. Не визнали США і принцип відрахування 0,7% ВВП з метою подання допомоги молодим незалежним державам і відмовилися дати гарантії щодо додержання його.

У 1973 р. Радянський уряд, виконуючи рішення XXIV з'їзду КПРС, вніс пропозицію в ООН скоротити на 10% військові бюджети держав — постійних членів Ради Безпеки ООН та використати частину заощаджених коштів на подання допомоги країнам, що розвиваються. Відповідно до радянської пропозиції розподіл зазначених коштів повинен здійснюватися на справедливій основі, із врахуванням найневідкладніших потреб країн, які розвиваються, і без будь-якої дискримінації. Насамперед така допомога повинна подаватися тим країнам Азії, Африки та Латинської Америки, які наштовхнулися на величезні труднощі у здійсненні проектів економічного розвитку²⁴.

Запропоновані принципи подання допомоги мають важливе значення для країн «третього світу», оскільки часто отримання ними так званої допомоги від імперіалістичних країн зумовлено зовсім не економічними потребами, а пов'язане з належністю окремої держави до певного воєнно-політичного угруповання чи згодою на прийняття нею «воєнної допомоги» тощо.

В результаті широкої підтримки пропозиції Радянського Союзу більшістю членів ООН Генеральна Асамблея звернулася до держав — постійних членів Ради Безпеки та інших держав, що мають великий економічний та воєнний потенціал, із закликом скоротити свої воєнні витрати і відрахувати частину коштів, що вивільняються в ході такого скорочення, на розширення допомоги країнам, які розвиваються. Було утворено спеціальний комітет для розподілу такої допомоги²⁵. Але цей орган не зміг розпочати свою роботу внаслідок бойкоту з боку США та західноєвропейських держав²⁶.

Слід згадати, що у 1966 р. США так само бойкотували Фонд капітального розвитку (ФКР) ООН, утворений з метою фінансування економічних проектів в країнах, що розвиваються. Протягом першої половини 60-х років США намагалися перешкодити його створенню. Така лінія зумовлена небажанням подавати державну економічну допомогу, прагненням забезпечити насамперед інтереси монополістичного капіталу. Внаслідок обструкції з боку розвинутих капіталістичних держав ФКР не має значних коштів для здійснення своїх програм.

З іншого боку, США збільшили свої зусилля в галузі подання допомоги на багатосторонній основі, внаслідок чого доля їх допомоги країнам, що розвиваються, по лінії міжнародних фінансових організацій збільшилася у 70-х роках майже на 40% (у порівнянні з 60-ми роками)²⁷. Йдеться про такі організації, як Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фі-

²⁴ Документ ООН А/9191. 1973, 24 сент., с. 3.

²⁵ Документ ООН А/RES/3093 (XXVIII) А. 1973, 7 дек.

²⁶ Документ ООН А/9800. 1974, 16 окт.

²⁷ Проблемы и противоречия американской экономики. М., 1978, с. 456.

нансова корпорація і Міжнародний валютний фонд, які проводять політику, що вигідна міжнародному фінансовому капіталу і суперечить прагненню молодих держав до незалежності. Посилення уваги США до багатосторонньої допомоги викликано тим, що двостороння допомога дискредитувала себе перед країнами, які розвиваються²⁸. Разом з тим участь у багатосторонній допомозі дає можливість маскувати політичну суть американської стратегії відносно країн, що розвиваються, залучати в орбіту її здійснення інші капіталістичні країни та контролювати їх дії.

Негативна позиція західних держав щодо радянської ініціативи про скорочення воєнних бюджетів продиктована, з одного боку, яскраво вираженим небажанням направляти допомогу молодим незалежним країнам через міжнародні органи, які не знаходяться під ефективним контролем імперіалістичних сил, а з іншого — їх прагненням до підступування гонки озброєнь. Між тим, реалізація радянської пропозиції дозволила б збільшити приплив допомоги у країни, що розвиваються, не менш як на 20% і ознаменувала б, на думку експертів ООН, «поворотний пункт в історії міжнародної допомоги», змінивши перспективи, що «нині уявляються надто похмурими»²⁹.

Наполегливо прагнучи втілити її у життя, Радянський Союз запропонував у 1976 р. домовитися про цифру більшу або меншу, ніж 10%, а у 1978 р. — скоротити воєнні бюджети на абсолютну однопорядкову величину, продемонструвавши свою прихильність схваленій Генеральною Асамблеєю ООН у 1974 р. Хартії економічних прав та обов'язків держав, в якій підкреслюється: «...всі держави повинні сприяти здійсненню загального та повного роззброєння під ефективним міжнародним контролем і використовувати ресурси, які вивільняються внаслідок ефективних заходів по роззброєнню, на економічний та соціальний розвиток країн, виділяючи значну частину таких ресурсів, як додаткові кошти на потреби країн, що розвиваються»³⁰.

Боротьба СРСР, інших країн соціалістичної співдружності за роззброєння має велике значення для розвитку молодих держав шляхом прогресу і незалежності не лише з точки зору посилення іноземної допомоги. Гонка озброєнь дестабілізує становище в окремих регіонах світу, створює небезпечні осередки напруженості і воєнних конфліктів, заважає мирному врегулюванню спірних питань міждержавних відносин. Самі країни, які розвиваються, не залишалися осторонь цього згубного процесу, їх доля у світових воєнних витратах зросла протягом останніх двох десятиріч з 4% до 14%³¹. Все це є серйозною перешкодою на шляху соціально-економічного розвитку країн, що визволилися. Військові витрати поглинають значну частину їх і без того обмежених ресурсів й тим самим знижують можливість розширення капіталовкладень, сприяють зростанню дефіцитності їх платіжних балансів і розмірів зовнішньої заборгованості.

Багато молодих незалежних країн витрачають на різні військові потреби майже стільки, скільки й на капіталовкладення в сільське господарство³². До того ж загальна сума коштів, що йде на озброєння у

²⁸ Див.: Кодаченко А. С. Внешнеэкономическая политика империализма и развивающиеся страны. М., 1977, с. 28.

²⁹ Документ ООН A/9770. 1974. Приложение III, 14 окт., с. 8.

³⁰ Документ ООН A/RES/3281 (XXIX). 1974, 12 дек.

³¹ Проблемы мира и социализма, 1980, № 4, с. 92.

³² Экономические и социальные последствия гонки вооружений и военных расходов: Обновленный доклад Генерального секретаря. /Организация Объединенных Наций. Нью-Йорк, 1978. с. 36.

країнах, які розвиваються, в три рази перевищує обсяг допомоги, яку вони нині одержують»³³.

На фоні загального зростання воєнних бюджетів ясно видно наскільки незначні витрати багатьох країн «третього світу» на розв'язання гострих проблем соціально-економічного та культурного розвитку. «Навіть якщо не говорити про пряму небезпеку ядерної катастрофи,— зазначав товариш Л. І. Брежнєв,— гонка озброєнь сама по собі — це безцільна розтрата матеріальних і духовних багатств людства, в яких воно відчуває таку потребу для боротьби з голодом, хворобами, неписьменністю...»³⁴

Боротьба Радянського Союзу, країн соціалістичної співдружності проти гонки озброєнь, за роззброєння відповідає корінним інтересам і потребам молодих незалежних держав. Зацікавленість країн, що розвиваються, у розв'язанні проблеми роззброєння для досягнення ними справжньої незалежності і прогресу є важливою передумовою їх рішучої боротьби проти політики імперіалізму, широкої підтримки з їх боку миролюбної зовнішньої політики країн соціалізму.

³³ International Herald Tribune, 1979, June 21.

³⁴ Брежнєв Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1978. Т. 6, с. 271—272.

О. П. МОРГАЄНКО (Київ)

**УТВОРЕННЯ І ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ
ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА
КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАКОРДОНОМ**

Завершивши відбудову народного господарства, трудящі Радянського Союзу приступили до виконання ленінського плану будівництва соціалізму — індустріалізації країни, колективізації сільського господарства та культурної революції. У ко-

роткий історичний строк необхідно було здійснити технічну реконструкцію народного господарства, створити важку промисловість, забезпечити сільське господарство машинами.

Одним з найважливіших факторів успішної побудови фундаменту соціалістичної економіки був розвиток науки і техніки. Особливу увагу партія і уряд приділяли впровадженню у виробництво найновіших вітчизняних і зарубіжних досягнень у цих галузях. Ленінська вказівка «черпати обома руками хороше з-за кордону»¹ стала особливо актуальною. Посилилась необхідність розвивати міжнародні зв'язки, «оскільки ці зв'язки,— як зазначалося на XV з'їзді ВКП(б) у грудні 1927 р., — збільшують господарську могутність Союзу, роблять його більш незалежним від капіталістичного світу, розширюють соціалістичну базу дальшого індустріального розвитку Союзу...»².

Значні народногосподарські успіхи зміцнили міжнародний авторитет нашої країни. Більшість капіталістичних країн змушені були визнати СРСР. Утворилися сприятливі умови для систематичного міжнародного економічного і культурного співробітництва.

¹ Ленін В. І. Плани статті «Чергові завдання Радянської влади» — Повне збір. творів, т. 36, с. 522.

² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1954. Ч. II, с. 420.

Питання зовнішньої політики СРСР і, зокрема, його наукового і культурного співробітництва із зарубіжними країнами регулярно обговорювалися на з'їздах, конференціях і пленумах ЦК ВКП(б). Розвиткові відповідних міжнародних контактів сприяли також Раднарком, Вища рада народного господарства, Народний комісаріат закордонних справ, Народний комісаріат освіти, Академія наук СРСР.

Проблема культурного співробітництва СРСР із закордоном у міжвоєнний період знайшла висвітлення в працях і статтях радянських дослідників³. Мета даної замітки — показати процес створення і діяльність Всеукраїнського товариства культурного зв'язку з закордоном — першої республіканської організації, яка безпосередньо займалася встановленням наукових і культурних зв'язків УСРР із зарубіжними країнами. До 1925 р. цю роботу проводила Комісія закордонної допомоги при ЦВК СРСР і, зокрема, її Об'єднане бюро інформації.

13 лютого 1925 р. на засіданні Президії ЦВК СРСР було прийнято рішення про створення Всесоюзного товариства культурного зв'язку з закордоном (ВТКЗ)⁴. А 5 квітня відбулися установчі збори цього товариства, в роботі яких взяли участь і представники УСРР⁵. ВТКЗ мало сприяти встановленню й розвитку наукових і культурних зв'язків між установами, громадськими організаціями й окремими діячами науки і культури СРСР та зарубіжних країн⁶.

Всесоюзне товариство культурного зв'язку з закордоном підтримувало тісні контакти з установами й громадськими організаціями союзних республік. Його роботою керувало правління, до складу якого входили по одному представнику від кожної республіки. Товариство почало видавати свій друкований орган — «Информационный бюллетень ВОКС», що виходив російською, англійською, німецькою і французькою мовами. В жовтні 1925 р., наприклад, він надсилався у 25 країн⁷. На його сторінках систематично публікувалися відомості про досягнення республік нашої країни в розвитку господарства, науки і культури. Тільки з жовтня 1925 р. по квітень 1926 р. у бюлетені було вміщено 36 заміток і статей, присвячених, зокрема, УСРР⁸. Крім того, товариство надіслало для друкування в закордонній пресі 8 статей з питань розвитку науки на Україні⁹.

У грудні 1926 р. на спільному засіданні представників союзних республік і відділу національностей ВЦВК було прийнято рішення про створення при ВТКЗ Бюро зв'язку з республіками¹⁰. Всі ці заходи сприяли дедалі більшому залученню союзних республік до міжнародного культурного обміну, зміцненню їх співробітництва в цій справі.

³ Иоффе А. Е. Интернациональные, научные и культурные связи Советского Союза (1928—1932). М., 1969; его же. Интернациональные, научные и культурные связи страны Советов. М., 1972; его же. Международные связи советской науки, техники и культуры (1917—1932). М., 1973; Кулінич І. М. Українсько-німецькі зв'язки. К., 1969; Павелко В. І. Здружені у віках (українсько-чехословацькі культурні зв'язки). К., 1969; Кузьмин М. С. Деятельность партии и Советского государства по развитию международных научных и культурных связей СССР (1917—1932). Л., 1971; Безродний Є. Ф. З історії міжнародних наукових зв'язків Радянської України. — Вісник АН УРСР, 1975, № 1; його ж. З історії міжнародних зв'язків Радянської України в галузі освіти. — УІЖ, 1977, № 3.

⁴ Иоффе А. Е. Научные и культурные связи страны Советов, с. 12.

⁵ Кузьмин М. С. Деятельность партии и Советского государства по развитию международных научных и культурных связей СССР (1917—1932), с. 26.

⁶ Там же.

⁷ Иоффе А. Е. Международные связи советской науки, техники и культуры (1917—1932), с. 91.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 6, спр. 8241, арк. 8, 10.

⁹ Там же, арк. 8.

¹⁰ Там же, спр. 598, арк. 105—105 в.

УСРР, як складова і невід'ємна частина Радянського Союзу, брала активну участь у міжнародних зв'язках взагалі та наукових і культурних зокрема. Однак у 1926 р. співробітництво Української СРР з зарубіжними країнами ще не мало систематичного характеру і не справляло істотного впливу на культурне будівництво в республіці. Тим часом потреба у розвитку наукових і культурних зв'язків із закордоном дедалі більше зростала. В резолюції червневого (1926 р.) Пленуму ЦК КП(б)У з цього приводу, зокрема, зазначалося: «Партія бореться за широке використання українською соціалістичною культурою, що будується, всіх цінностей світової культури, за рішучий її розрив з традиціями провінціальної обмеженості та рабського наслідування, за створення нових культурних цінностей, гідних творчості великого класу»¹¹.

Нарешті конкретно постало питання про створення в республіці організації, аналогічної Всесоюзному товариству культурного зв'язку із закордоном. У січні 1926 р. на засіданні президії Головного управління науки Наркомосу УСРР (Укрнауки) серед інших питань обговорювалося і питання про налагодження контактів у галузі культури із зарубіжними країнами. Було прийнято рішення найближчим часом створити Всеукраїнське товариство культурного зв'язку з закордоном¹².

Для вироблення проекту статуту товариства було створено спеціальну комісію. Вже наприкінці січня того ж року при РНК УСРР відбулося перше засідання підкомісії КРЗП (Комісія для розгляду законодавчих передбачень), на якому було розглянуто проект статуту. Підкомісія працювала до середини квітня 1926 р. У її засіданнях брали активну участь представники народних комісаріатів освіти і внутрішніх справ. Після врахування різних пропозицій і внесення поправок до проекту статуту у квітні 1926 р. відбулося засідання КРЗП, на якому було ухвалено: «Проект статуту Всеукраїнського товариства культурного зв'язку з закордоном прийняти в редакції Наркомосвіти УСРР»¹³. 10 червня того ж року його затвердила Рада Народних Комісарів УСРР¹⁴.

Статут складався з 5 розділів: 1. Загальні положення. 2. Склад товариства. 3. Орган управління товариством. 4. Кошти товариства. 5. Ліквідація товариства. Кожний розділ охоплював кілька пунктів. У першому пункті говорилося про мету діяльності товариства, наголошувалося, що необхідно розвивати і посилювати зв'язки із господарськими працівниками, науковцями, діячами культури й мистецтва зарубіжних країн тощо. Як установи й організації, так і окремі працівники науки і культури могли бути членами ВУТКЗ. Крім того, вони розподілялися на дійсних, почесних і членів-кореспондентів. Керівництво роботою товариства здійснювали загальні збори, що скликалися не рідше одного разу на рік. На них обирали комітет товариства у кількості 9 членів і 5 кандидатів, а також ревізійну комісію. Кошти ВУТКЗ складалися з вступних і членських внесків, прибутків від видань, проведення екскурсій, влаштування виставок, концертів і т. п.¹⁵

¹¹ Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду: 36. документів (1917—червень 1941 рр.). К., 1960. Т. I, с. 316—317.

¹² ЦДАЖР УСРР, ф. 166, оп. 6, спр. 600, арк. 11.

¹³ Там же, ф. 5, оп. 2, спр. 1829, арк. 19.

¹⁴ Там же, ф. 34, оп. 10, спр. 719, арк. 258.

¹⁵ Там же, ф. 166, оп. 6, спр. 8238, арк. 243—244.

Створення товариства широко коментувала республіканська преса. Вона зазначала, що організація ВУТКЗ є новим етапом у процесі культурного будівництва в Радянській Україні. Зокрема, орган ЦК КП(б)У—газета «Комуніст» підкреслювала: «З утворенням товариства перед українськими культурними силами одчиняються широкі можливості безпосередньої репрезентації на міжнародному культурному форумі досягнень української науки, техніки, мистецтва»¹⁶.

У перший період діяльності у функції Всеукраїнського товариства культурного зв'язку з закордоном входило: книгообмін, прийом та обслуговування іноземців, сприяння виставкам за кордоном, розв'язання організаційних питань, пов'язаних із створенням у містах України відділень товариства, складання планів роботи і кошторису¹⁷.

Уряд УСРР всіляко сприяв діяльності ВУТКЗ. Так, на засіданні Раднаркому республіки, що відбулося 30 жовтня 1928 р., було схвалено постанову, в якій Наркомату фінансів запропоновано розглянути кошторис товариства і відпустити йому 19 тис. крб. на рік. Крім того, у ній наголошувалося, що всі народні комісаріати повинні встановити зв'язок з ВУТКЗ з метою налагодження систематичного інформування його правління «про роботу наркоматів та про найважливіші досягнення в роботі, а також, щоб скористатися цим товариством для ознайомлення із закордонними досягненнями»¹⁸.

Для успішного виконання завдань, що стояли перед ВУТКЗ, потрібно було з'ясувати, в якому стані перебувають зв'язки республіканських наукових і культурних установ із зарубіжними країнами, з ким саме вони вже мають контакти, з якого часу і в яких формах вони здійснюються. З цією метою у листопаді 1928 р. товариство розіслало листа до всіх установ, організацій, редакцій, РАТАУ та окремим діячам науки і культури. У листі, зокрема, зазначалося, що ці відомості потрібні для того, щоб товариство могло сприяти дальшому розвитку міжнародних культурних зв'язків. У ньому також висловлювалася просьба до всіх організацій виділити відповідального представника, який підтримував би постійний зв'язок з ВУТКЗ. Однією з перших на цей лист відгукнулася Всеукраїнська Академія наук. Збори ради ВУАН, що відбулися 10 грудня 1928 р., ухвалили просити ряд академіків, зокрема історика Д. І. Багалія, бути представниками Академії у товаристві культурного зв'язку¹⁹.

Структура ВУТКЗ сформувалася у процесі його діяльності й була аналогічна структурі Всесоюзного товариства. Зв'язками із закордоном у тій чи іншій науковій або культурній галузі займалася певна секція. Однією з перших до роботи приступила секція освіти (листопад 1929 р.). Спочатку, після кількох нарад при Укрнауці, в яких, крім Всеукраїнського товариства культурного зв'язку з закордоном, взяла участь представники Державної наукової методичної комісії Наркомосу освіти УСРР (ДНМК), Науково-дослідного інституту педагогіки, редакції журналу «Шлях освіти» та інших установ, був створений організаційний комітет, який в свою чергу організував при товаристві Українське бюро міжнародних відносин в освітніх справах (Бюро освіти)²⁰. Вже протягом перших місяців свого існування Бюро налагодило зв'язок з двома основними всесоюзними організаціями, що керували міжнародними зв'язками в галузі освіти,— відділом міжнародних зв'язків

¹⁶ Комуніст. 1926, 1 серп.

¹⁷ ЦДАЖР УСРР, ф. 166, оп. 6, спр. 8238, арк. 200.

¹⁸ Там же, ф. 342, оп. 3, спр. 94, арк. 73.

¹⁹ Вісті ВУАН. 1928, № 1—3, с. 26.

²⁰ ЦДАЖР УСРР, ф. 5110, оп. 1, спр. 1, арк. 19.

ЦК профспілки робітників освіти та педагогічною секцією ВТКЗ, встановило контакти з різними установами республіки, домовилося з Державним видавництвом України про видання масової бібліотеки для вчителів під рубрикою «Освіта за кордоном»²¹. Були також встановлені зв'язки з деякими зарубіжними організаціями.

Одними з головних завдань ВУТКЗ були об'єктивна інформація в зарубіжних країнах про будівництво соціалізму на Україні, викриття дезінформації і боротьба з наклепами буржуазної преси на СРСР. Без послідовної роботи в цьому напрямі неможливо було успішно розвивати міжнародні наукові й культурні зв'язки. З цією метою Всеукраїнське товариство культурного зв'язку з закордоном утворило пресбюро, в складі якого працювало 7 відділів. Воно мало систематично надсилати в органи закордонної преси інформацію про соціалістичне будівництво в нашій країні, а також подавати матеріали про сучасний стан науки, літератури і мистецтва за кордоном до республіканської періодики. Вже на початку своєї діяльності пресбюро встановило зв'язок з редакціями ряду журналів Праги, Парижа, Берліна²².

ВУТКЗ розгорнуло широку роботу по організації виставок. Так, наприкінці 1928 р.—на початку 1929 р. у містах України були влаштовані виставки німецької і японської дитячої книги, німецької графіки.

На кінець 1929 р. крім секції освіти і пресбюро у товаристві почали працювати секції виставок, музейна, прийому іноземців, науково-технічна, секція Західної України, книжкового обміну і секція «В маси»²³. Отже, організаційне оформлення ВУТКЗ в основному було завершено.

Значну роботу по налагодженню міжнародного культурного співробітництва УСРР з країнами Сходу проводила також Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (ВУНАС). Її діяльність досить повно висвітлена в історичній літературі²⁴.

Таким чином, середина 20-х років характеризується початком нового етапу в розвитку міжнародних наукових і культурних зв'язків СРСР. Зросла кількість країн, з якими Радянський Союз встановив і здійснював ці зв'язки, розширювався їх зміст, різноманітнішими ставали форми. Українська СРР активно включилася до міжнародного культурного співробітництва Союзу РСР. Про це свідчить створення республіканської організації, яка безпосередньо займалася цим питанням,—Всеукраїнське товариство культурного зв'язку з закордоном. Засноване з ініціативи Народного комісаріату освіти Української СРР, воно всебічно сприяло тому, щоб досягнення культури і науки в УСРР, які свідчили про переваги нового суспільного ладу над капіталістичними, були широко відомі не лише в нашій країні, а й за кордоном. Товариство поклало початок широкій організованій участі Української СРР у міжнародних наукових і культурних зв'язках Радянського Союзу.

²¹ Там же, арк. 11, 12, 28.

²² Там же, ф. 166, оп. 6, спр. 8241, арк. 114.

²³ Літ. газета, 1929, 1 лип.

²⁴ Черніков І. Ф. Радянсько-турецькі відносини в 1923—1935 роках. К., 1962; його ж. Дружня підтримка і співробітництво. Українська РСР у відносинах Радянського Союзу з країнами Близького і Середнього Сходу (1922—1939). К., 1973; Україна і Близький та Середній Схід (Українська РСР у політичних, економічних і культурних зв'язках з країнами Близького та Середнього Сходу післявоєнного періоду). К., 1968.

На допомогу викладачу історії

ЗАСТОСУВАННЯ НАОЧНОСТІ ПРИ ПРОБЛЕМНОМУ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ КПРС

Виховання молодих спеціалістів — активних будівників комунізму, здатних розв'язувати в сучасних умовах складні науково-технічні проблеми, є найважливішим завданням радянської вищої школи. Постійне удосконалення її діяльності, підвищення вимог до професійної підготовки кадрів викликані зрослими масштабами економіки, швидкими темпами розвитку виробництва, науки і техніки.

Шляхи розв'язання завдань, накреслених у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальший розвиток вищої школи і підвищення якості підготовки спеціалістів», обговорили учасники Всесоюзної наради працівників вузів (лютий 1980 р.), на якій, зокрема, підкреслювалося, що серцевиною ідеологічної роботи у вищій школі є викладання суспільних наук. До найважливіших умов підвищення рівня викладання суспільних наук належать поширення передового викладацького досвіду, активний пошук нових форм і методів навчання, спрямованих на поліпшення якості підготовки і виховання спеціалістів. Рівняння на передові вузи і кафедри, підтягування всіх до їх рівня є одним з резервів підвищення загального рівня радянської вищої школи. Перед вищими навчальними закладами постає завдання — знайти шляхи підвищення ефективності праці педагогів і студентів, відшукати засоби активізації процесу навчання.

Досвід викладання історії КПРС переконливо підтверджує, що ефективність навчального процесу в даному курсі визначається глибоким розумінням її предмета, змісту, а також зв'язків з іншими науками. Проте не можна забувати і про інший бік справи: ефективність викладання історії КПРС багато в чому залежить від педагогічної майстерності викладачів, від їх уміння застосовувати найбільш ефективні педагогічні засоби, від їх науково-методичної підготовки.

Характерною особливістю викладання історії КПРС в сучасних умовах є проблемність значної кількості тем навчальної програми, а також використання нових форм навчання (наприклад, письмових вправ). У зв'язку з ускладненням основного змісту навчальної програми з історії КПРС особливого значення набув проблемний метод навчання, запровадження якого зумовило широке використання технічних засобів навчання (ТЗН) та ще більшу орієнтацію на метод самостійної роботи студентів. Необхідність широкого активного застосування ТЗН підкреслювалася в рішеннях XXV з'їзду партії, у постановах ЦК КПРС, у рекомендаціях Всесоюзної наради завідуючих кафедрами суспільних наук у вищих навчальних закладах (вересень 1976 р.)¹.

¹ XXV съезд КПСС и задачи кафедр общественных наук: Материалы совещания заведующих кафедрами общественных наук высших учебных заведений. М., 1977. с. 132.

Як показує досвід, у багатьох вищих навчальних закладах досі більшість занять на кафедрах суспільних наук проводилася виключно словесно-логічним способом, без застосування ТЗН на кафедрах суспільних наук. Звідси й відсутність централізованого виробництва засобів наочності, призначених для викладання суспільних наук у вищій школі. Тому нині далеко не всі викладачі систематично застосовують ТЗН на заняттях. Займаються цим переважно ентузіасти. І, нарешті, ще не всі повірили у великі можливості технічних засобів у навчанні. Ось чому є необхідним активний обмін думками щодо найбільш ефективного використання ТЗН взагалі і проблемного методу навчання зокрема.

Протягом останніх років з'явилися окремі методичні посібники, присвячені застосуванню ТЗН при викладанні суспільних наук². В цілому позитивно оцінюючи ці праці, слід однак зауважити, що нерідко вони містять уже відомі положення, їх автори недостатньо аналізують і узагальнюють практичний досвід роботи кафедр та окремих викладачів, не дають переконливої відповіді на запитання: «Як, де, в якому обсязі можна використовувати технічні засоби навчання?» Окремі автори схильні до перебільшення значення і ролі цього сучасного засобу навчання. Серед викладачів і методистів досі немає єдиного тлумачення терміна «технічні засоби навчання». Ми поділяємо точку зору тієї групи спеціалістів, яка розглядає ТЗН як систему засобів наочності, що складається з апаратури і відповідним чином оформленого інформаційно-дидактичного фонду (носіїв наочності — діапозитивів, плівок тощо). Провідну роль у навчальному процесі відіграють, звичайно, носії навчальної інформації.

Нарешті, немає праць, де б розглядалися питання використання ТЗН при проблемному методі навчання. Навряд чи варто доводити, що проблемне читання лекцій і проведення семінарів не є самоціллю, а дійовим засобом засвоєння студентами тих понять, за допомогою яких пояснюється не тільки певна історична проблема, а й будь-який матеріал історичної науки, що вивчається.

Продумане й цілеспрямоване використання ТЗН допомагає викладачеві в процесі створення проблемної ситуації забезпечити необхідні умови для засвоєння певних понять. Застосування ТЗН справляє істотний вплив на почуттєве сприймання проблемного матеріалу, активізує процес логічного мислення і ефективно сприяє закарбуванню і збереженню в пам'яті наукової інформації з проблем історії і політики КПРС.

Найзручнішою формою статичної наочності, що дістала найбільше поширення, є діапозитиви. З усього комплексу використання ТЗН на кафедрі історії КПРС і наукового комунізму Київського інженерно-будівельного інституту діапроекції належить близько 90%. Досвід застосування діапосібників на нашій кафедрі підтверджує, що набір діапозитивів має значну перевагу над діафільмами. Наявність діапозитивів дає можливість викладачеві заздалегідь підібрати ті з них, які відповідають змісту наступного заняття, а також специфіці аудиторії. Діапозитив дозволяє ефективніше застосовувати структурні й структурно-логічні схеми, які останнім часом дедалі ширше починають використовуватися при проблемному методі навчання. Перевага цього виду наочності полягає в тому, що за допомогою таких схем викладач має можливість стисло й дохідливо пояснити студентам закономірності історичних процесів і взаємозв'язки суспільних явищ. Для прикладу можна взяти схему «Марксистсько-ленінська стратегія в трьох російських революціях».

² Поселянни О. К. Применение технических средств в преподавании общественных наук в вузе. М., 1974; Экранные и звуковые средства в преподавании истории КПСС. Воронеж, 1973; Бурлак И. Н., Кубеев В. В. Учебное кино в высшей школе. М., 1980.

Стратегія — це генеральна, тобто головна лінія партії на даному історичному етапі.

Завдання стратегічного керівництва:

— сформулювати найбільш загальні завдання на тривалий історичний період;

— визначити напрям головного удару;

— визначити основного класового ворога в боротьбі за революційне перетворення суспільства і його головну мету;

— накреслити план розстановки і використання революційних сил.

Ця схема наочно демонструє логіку зв'язків між політикою і стратегією. За допомогою схеми викладачі кафедри розкривають стратегію ленінської партії в трьох російських революціях.

Доцільно відтворювати на екрані схеми з періодизації (наприклад, періоди визвольного руху в Росії, Великої Вітчизняної війни тощо) за умови, що кожна така схема буде представлена не тільки в загальному вигляді, а й розчленована на кілька складових частин (кадрів) відповідно до послідовності розкриття її структури викладачем у ході лекції (так званим методом нарощування інформації).

Одним з дискусійних питань методики застосування діапроекції є кількість кадрів (вмикань), що їх використовує викладач протягом однієї лекції. За 90 хвилин лекційного часу різні викладачі показували від 5 до 20 кадрів. Ми вважаємо, що не варто дотримуватися якоїсь сталої кількості кадрів: це залежить від їх розумового й емоційного навантаження, від теми заняття, досвіду викладача тощо. Найоптимальніша тривалість демонстрації окремого кадра, як показує практика, становить 40—50 сек. (залежно від ступеня складності зображення).

Найбільший ефект дає застосування діапосібника в ході викладу теми лекції чи проведення семінару. При цьому досягається органічне поєднання зорових образів та словесно-логічного викладу лекції. Так, основою лекції «II з'їзд РСДРП. Перша програма партії. Виникнення більшовизму» був словесно-логічний виклад матеріалу. Зорова інформація подавалася паралельно й фактично не потребувала додаткового часу для її сприйняття. Розповідаючи про необхідність скликання II з'їзду РСДРП, про гостру боротьбу прихильників В. І. Леніна з опортуністами, викладач демонстрував за допомогою діапроектора схеми політичних угруповань на з'їзді, підсумки голосування по програмі й статуту партії, виборах її центральних органів.

На жаль, доводиться констатувати, що серійне виробництво діапозитивів та діафільмів для вищої школи не налагоджено. Так, за період 1972—1978 рр. випущено лише 4 діафільми з курсу історії КПРС, а в орієнтовному плані на 1979 р. взагалі нічого не передбачено. Тому наша кафедра систематично займається розробкою діапосібників. Узагальнення досвіду роботи в цій справі дає нам можливість подати для зразка таку послідовність розробки діапосібників: викладач → аналіз змісту матеріалу, що вивчається; розробка методики його подачі → відбір матеріалів для екранізації → дидактичне призначення діапосібника; врахування особливостей сприйняття діапосібника.

Створення моделі діапосібника (сценарію) включає такі моменти: обговорення сценарію; внесення необхідних поправок; затвердження сценарію на кафедрі; художня й креслярська обробки; остаточне оформлення в кінофотолабораторії (здійснюється художником).

Центральне місце в цьому процесі має відводитися і відводиться предметним комісіям (секціям). Тільки таким чином можна подолати ремісництво і забезпечити кваліфіковану допомогу кожному викладачеві у створенні й застосуванні діапосібників.

Ми вважаємо, що, створюючи діапозібники до певних тем навчальних програм з різних курсів суспільних наук, необхідно дотримуватися таких вимог методичного характеру: по-перше, діапозібники мають відповідати програмі курсу тієї чи іншої суспільної науки; по-друге, діапозібники треба створювати для ілюстрації тих питань, які є складними для сприйняття і водночас відіграють істотну роль у з'ясуванні ключових проблем теми; по-третє, за своїм змістом вони мають бути короткими, виразними, лаконічними, не перевантаженими зайвою інформацією.

Своєрідним підсумком систематичної роботи колективу кафедри історії КПРС і наукового комунізму Київського інженерно-будівельного інституту в справі удосконалення методики використання ТЗН є монографія «Использование технических средств в преподавании истории КПСС. 1883—1917 гг.», що вийшла 1977 р. у видавництві «Высшая школа» за редакцією М. Д. Олійниченка та В. О. Молостова. Підібрані для діапроекції зображення вміщено в додатку до книжки у вигляді графічного матеріалу для діапозитивів. Кожна ілюстрація (діапозитив) має порядковий номер (відповідні номери зазначено і в тексті). Це дає можливість тому, хто працює з посібником, паралельно знайомитися також із змістом образотворчого матеріалу, не вдаючися до окремого перегляду рекомендованих діапозитивів. Кількість останніх у посібнику дещо більша від тієї, що може бути використана в практичній роботі. Це зроблено з метою дати можливість викладачам вибрати ті діапозитиви, які вони вважають необхідним використати безпосередньо на лекції.

На жаль, усі методичні можливості діапроекції ще не відомі широкому колу викладачів, і на більшості кафедр вона використовується недостатньо ефективно. Враховуючи цю обставину, автори посібника прагнули в своїх рекомендаціях якнайширше викласти все те нове, що є в методичному арсеналі використання діапроекції.

Практика показала, що проекційні пристрої і, зокрема, діапроектори слід використовувати насамперед для відтворення такого матеріалу, який у звичайних умовах записувався в аудиторії на дошці або диктувався: теми і плану лекції, списку основної та додаткової літератури, основних формулювань і визначень, цитат або посилань на їх джерела тощо. При такому підході виникає можливість прокоментувати план лекції і список літератури, поки вони записуються, зіставити і порівняти (особливо при наявності в аудиторії кількох екранів) різні аспекти однієї проблеми.

Нагромадження досвіду використання діапозитивів відбувалося й відбувається на кафедрі шляхом їх застосування протягом усієї лекції. Це найкраще відповідає загальному методологічному принципу — безпосередньо поєднувати слово і наочний зоровий образ. Саме тому викладачі кафедри прагнуть, щоб у їх лекціях зображення йшло одразу за словом, разом з ним, посилювало словесно-логічну аргументацію.

Широкі можливості при викладанні суспільних наук надає нам кіно. Воно має величезну силу переконливості. Використання кінофільмів на лекціях сприяє кращому засвоєнню і запам'ятовуванню матеріалу, оскільки при цьому поєднуються слухове сприйняття і безпосередній зоровий ефект. Кіно допомагає також розв'язати деякі проблеми економії часу. Так, замість 15-хвилинної розповіді про становище в народному господарстві Країни Рад в період після завершення громадянської війни ми показуємо яскраві й переконливі кінокадри тих років. Тут подвійна користь. По-перше, економія часу (плівка демонструється лише 5 хв.); по-друге, ми досягаємо великого емоційного впливу на студентів.

Використання кінофільмів та кінофрагментів у проблемному викладанні історії КПРС необхідно пов'язувати з вирішенням таких дидактичних завдань, як підготовка студентів до вивчення проблемного матеріалу, змісту нової теми, закріплення і узагальнення матеріалу.

Якщо до завдання вступного фільму входить постановка проблеми, привернення уваги студентів*, то інформаційний фільм розрахований на більш або менш повний чи частковий виклад питань і передавання нової інформації в ході заняття. Створюючи проблемну ситуацію, визначаючи шляхи її розв'язання на лекції, викладачі кафедри, наприклад, використовують кінофрагменти як аргументи доказу, підтвердження чи спростування. Так, при розгляді X теми «Ленінський план побудови соціалізму в СРСР» демонструється кінофрагмент «Останні листи і статті В. І. Леніна». Його зміст допомагає студентам повніше уявити титанічну роботу Володимира Ілліча в останні роки життя. Перед їх очима проходять рядки ленінських рукописів, а дикторський текст, що супроводжує зображення, розкриває логіку думки вождя. Кінофрагмент дозволяє в цьому випадку висвітлювати з більшим ефектом суто теоретичні питання.

Безумовно, дуже широкі можливості у навчальному процесі дають спеціальні фільми й кінофрагменти (кінопосібники, які за своїм змістом і структурою відповідають програмі того чи іншого курсу). На жаль, таких кінострічок ще мало і за найменуваннями, і за тиражем. Централізоване створення навчальних кінофільмів до тем з суспільних наук та їх масове запровадження в практику викладання тільки починається. Так, за 1972—1978 рр. студіями Держкіно СРСР і центральною кінолабораторією «Союзвизфільм» було випущено всього 17 навчальних кінофільмів і кінофрагментів з курсу історії КПРС.

Кіностудія Міністерства оборони СРСР тиражувала кінопосібник з історії КПРС з урахуванням специфіки військово-навчальних закладів за програмою курсу, розробленою Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР. Він являє собою фрагментний документальний фільм. Це — перша спроба створення кінокурсу до тем з історії КПРС. На основі кінофрагментів, відібраних і змонтованих у фільмі, підготовлено методичні рекомендації щодо їх застосування у навчальному процесі — «Кінокурс по истории КПСС» (Воениздат. М., 1974).

Цей навчальний фільм відрізняється від звичайного документального фільму тим, що, по-перше, він побудований за вузівською програмою і підкреслює кінематографічними засобами головні моменти з курсу історії КПРС; по-друге, це — фрагментний фільм, який за обсягом дозволяє використовувати його на заняттях частинами (фрагментами), де виділено окремі моменти чи епізоди історії, що супроводжуються дикторським текстом з урахуванням глибоко наукового розкриття їх внутрішніх зв'язків. У методичних рекомендаціях подано докладний опис змісту зорового ряду кінокадрів і майже повністю відтворюється дикторський текст, визначається момент введення кіноматеріалів при висвітленні теми і тривалість їх демонстрації.

Очевидно, слід використовувати цей досвід створення кінокурсу для тем історії КПРС при написанні подібного роду посібників з курсів суспільних наук.

При відборі матеріалу для використання на лекції викладачі враховують, яке завдання на нього покладається. Проте в будь-якому випадку застосування кіноматеріалу має забезпечити економію часу,

* У ході викладання XV теми курсу, зокрема, викладачі кафедри демонструють кінофрагмент «Вірломний напад фашистської Німеччини на СРСР» (4 хвилини).

сприяти поглибленню змісту лекції, її переконливості та емоційності. Практика показує, що доцільно використовувати кінопосібники на лекції тривалістю від 1,5 до 5 хвилин і протягом двогодинної лекції демонструвати 2—3 фрагменти загальною тривалістю не більше 10 хвилин, на чотиригодинному семінарі — 3—4 фрагменти (15 хвилин). Однак з приводу цього є й інші думки³.

Одним з важливих методичних прийомів під час демонстрації кіноматеріалів є коментування їх викладачем. Так, цілеспрямований вступний коментар при розгляді питання про боротьбу партії більшовиків за вихід з першої світової імперіалістичної війни після показу відповідного кінофрагменту з «Літопису піввіку» звертає увагу слухачів на найважливіші аспекти матеріалу, що вивчається, і таким чином органічно поєднує кіно з процесом навчання.

На нашу думку, навчальне кіно — найбільш дійовий засіб наочно-сті. Його широке використання в усіх формах навчального процесу дозволяє значно інтенсифікувати працю викладача і підвищити ефективність навчання. Різноманітність форм використання кіно на заняттях з історії КПРС є результатом неоднакових поглядів на місце цього екранного посібника в навчальному процесі. Ми вважаємо, що всі форми використання кінопосібників прийнятні. Важливо тільки, щоб при цьому враховувалися особливості лекції, її проблемний зміст і конкретні функції, а також методичні вимоги. Спеціальні дослідження, проведені в нашому інституті, показали, зокрема, що на лекції без кіно перші 10 хвилин студенти засвоюють приблизно 30% зкладеного за цей час матеріалу, протягом наступних 10 хвилин — 53%, до кінця першої півгодини — 74%. Значно якісніше перерозподіляється засвоєння матеріалу на лекції, яка починається з демонстрації кіно.

Особливе місце серед технічних засобів навчання посідають фонозаписи. Їх використання — це, по суті, якісно новий підхід до цитування, який дозволяє замінити традиційне читання цитати відтворенням справжнього звучання мови історичної особи. Фонозаписи різко підвищують інтерес студентів до матеріалу, що викладається, посилюють емоційність його сприйняття. Це визнає особливості їх застосування при проблемному викладанні історії КПРС.

Викладачі кафедри історії КПРС і наукового комунізму Київського інженерно-будівельного інституту використовують на заняттях записані на плівку промови В. І. Леніна та його соратників, керівників Комуністичної партії і Радянської держави, спогади та мемуари. Фонозапис легко вписується в логічну структуру лекційного заняття, бо він за своєю специфікою збігається зі словесно-логічною формою читання лекцій. Так, лекції, як правило, супроводжуються цитуванням промов видатних політичних чи громадських діячів, проектуванням на екран їх портретів. Цей прийом дає можливість використовувати властивість людської пам'яті пов'язувати почуте з побаченим і завдяки цьому глибше засвоювати одержану інформацію.

На нашій кафедрі використовуються фонозаписи лекцій і консультацій з головних питань курсу історії КПРС в процесі самостійної роботи студентів. У разі необхідності студент може взяти в навчально-методичному кабінеті плівку з записом консультації і прослухати її. Зрозуміло, що це лише доповнює звичайні консультації, що їх регулярно проводять викладачі кафедри.

Застосовуються у нас й інші технічні засоби. Останнім часом, зокрема, зроблено спроби використовувати в навчальному процесі відеозаписи.

³ Див.: Лосев А. В. Вузовская лекция по истории КПСС. М., 1979, с. 78..

Кожний з видів наочності відіграє істотну роль у процесі проблемного методу навчання студентів. Застосування навіть якогось одного виду забезпечує певний ефект. Однак з методичної точки зору найбільш ефективним є комплексне використання ТЗН. Воно дозволяє інтенсифікувати навчальний процес, оптимально поєднати слово з наочністю. Комплексне застосування ТЗН означає: по-перше, використання різноманітних (кількох) апаратів на заняттях, тобто кількох видів наочності (кіно, діапроекції, фонозапису); по-друге, застосування їх як на лекціях і семінарських заняттях, так і в позалекційний час; по-третє, методично продумане поєднання їх з традиційними наочними засобами (схемами, діаграмами).

Кожний комплекс має, очевидно, включати, крім підручників і навчальних посібників, головний елемент — комплект засобів навчання, тобто носіїв навчальної інформації (кіно- і діафільми, діaposитиви, звукозапис, відеозапис тощо), технічні (апаратуру) та допоміжні пристрої для забезпечення навчального процесу в спеціалізованих аудиторіях.

Необхідність комплексного застосування ТЗН у навчальному процесі диктується активним вторгненням науково-технічної революції в духовне життя радянської людини, проникненням масових засобів інформації в її повсякденне життя.

Вже нагромаджено певний досвід комплексного використання ТЗН при викладанні курсу історії КПРС. Його було узагальнено учасниками Всесоюзної методичної конференції (травень 1977 р.), що відбулася на базі кафедри історії КПРС гуманітарних факультетів Ташкентського державного університету імені В. І. Леніна. Обмін думками водночас показав, що в цілому методика використання ТЗН у викладанні історії партії розроблена ще недостатньо.

Підсумком багаторічної роботи колективу кафедри історії КПРС гуманітарних факультетів Ташкентського університету став збірник сценаріїв комплексного використання ТЗН у лекціях з курсу історії КПРС⁴. Створення сценарію — справа досить трудомістка. Вона вимагає зладженої спільної роботи всього колективу кафедри. В обраній ним формі сценарію відтворюється коротка схема всієї лекції, яка дозволяє точно визначити час і місце демонстрації того чи іншого посібника, досягти найбільш можливої єдності ТЗН з питаннями, що викладаються. Передбачається широке використання поліекранної системи з метою доповнити наочний матеріал загальносоюзного значення даними, що враховують специфіку республіки, краю, області; зіставити події пройденого історичного етапу (особливо цифрові показники) з сьогоденням або з плановими завданнями на майбутнє; показати різні аспекти одного історичного явища тощо.

Кожний викладач, спираючись на наявний досвід, не копіюючи його, а творчо підходячи до розв'язання проблеми, зможе досягти ефективного застосування ТЗН. На наш погляд, правильно зробили автори посібника, коли, розробляючи сценарій, використали досвід застосування ТЗН, набутий на кафедрі Київського інженерно-будівельного інституту, і виклали його в посібнику. Однак у ньому, на жаль, не враховано особливостей викладання історії КПРС у сучасних умовах, а саме — проблемності багатьох тем навчальної програми, яка зумовлює специфіку використання технічних засобів навчання. Слід відзначити і той факт, що на кафедрах немає або майже немає хронікальних, до-

⁴ Комплексное использование ТСО в лекциях по курсу истории КПСС.: Методическое пособие /Под ред. Генштаке Л. В./, М., 1979, с. 248.

кументальних чи художніх фільмів (чи фрагментів), на які орієнтуються автори даного посібника. Очевидно, треба налагодити їх централізоване постачання, оскільки від цього залежить певна система їх використання викладачами на заняттях. Необхідно також, на нашу думку, дати докладний опис змісту кінофрагментів.

Технічні засоби навчання потребують створення спеціалізованих поточкових (для курсу чи половини курсу) аудиторій, обладнаних різноманітною апаратурою і відповідним обладнанням. Київський інженерно-будівельний інститут такі аудиторії має. Управління комплексом ТЗН здійснюється з центрального пульта, вмонтованого в кафедру лектора. Для проведення семінарських занять, на яких використовуються звичайні форми проєкції (апарат-екран), обладнано навчальні кабінети.

Створення поточної аудиторії не становитиме труднощів для будь-якого вузу. Останнім часом у багатьох навчальних закладах такі аудиторії мають поліекранну систему проєкції. Поліекранною системою ми називаємо обладнання, за допомогою якого можна кількома апаратами (кіно- та діaproекторами) здійснювати одночасну демонстрацію різних зображень. Результати досліджень, проведені науково-дослідною групою нашої кафедри, свідчать, що оптимальним варіантом системи є три зображення. Назва «поліекранна система» — дещо умовна, оскільки ряд зображень може бути показаний одночасно на великому екрані. З технічної точки зору головним у поліекранній системі є кількість і розміщення проєкторів в аудиторії, а також створення зручного для викладача дистанційного управління ним.

Поліекранна система значно розширює арсенал методичних прийомів викладання. Так, наявність кількох екранів дає можливість наочно порівнювати, зіставляти, протиставляти різні показники, точки зору, формулювання, визначення тощо; наочно показувати етапи певних процесів, ступені розвитку тих чи інших явищ. При цьому за допомогою кінопроєктора можна подавати їх у динаміці, використовуючи навчальні й хронікально-документальні кінофрагменти.

У зв'язку з тим, що поліекранна система проєкції (трюхекранна) ще не дістала належного поширення, дослідникам необхідно розробити методичні поради і рекомендації щодо її використання.

Комплексне застосування ТЗН означає також методично продумане поєднання їх з традиційними наочними посібниками⁵. Викладачами кафедри широко використовуються випущені Політвидавом альбоми наочних посібників з суспільних наук, які видано великим форматом. Крім того, у нас розробляються і використовуються на заняттях наочні посібники (схеми, діаграми, таблиці) великого формату. І викладачі, і слухачі значно збагачують свої виступи, коли використовують карти.

Нагромаджений у справі комплексного використання ТЗН досвід дає нам підстави сформулювати деякі методичні рекомендації.

По-перше, наочний матеріал повинен бути строго підпорядкований ідейному змісту заняття, відповідати програмі курсу тієї чи іншої суспільної науки, сприяти вихованню студентів у дусі комуністичної переконаності.

По-друге, наочний посібник має нести по можливості більше смислове навантаження, полегшуючи при цьому працю викладача при висвітленні найскладніших проблем. Йдеться про широке впровадження структурних та структурно-логічних схем у процесі опанування студентами суспільних наук.

⁵ Демин В. Н. Средства наглядности в комплексе. — Вестник высшей школы. 1971, № 4, с. 65.

По-третє, найоптимальнішим є одночасне використання різноманітних (кількох) посібників на одному й тому ж занятті, наприклад, одночасний показ кінофрагментів та діапосібників.

І, по-четверте, слід враховувати профіль вузу, тобто використовувати наочні посібники, що відповідають спеціалізації вузу чи факультету.

Важливе значення має питання про тривалість застосування технічних засобів навчання. Експериментальне використання ТЗН протягом багатьох років показує, що разова демонстрація навчальних матеріалів на лекції, як правило, не перевищує 3—5 хвилин. При цьому кінопроектор та магнітофон використовуються 1—2, а діапроектор — 3—5 разів.

Викладачі кафедри поставили за мету навчити студентів застосовувати ТЗН у ході семінарських занять і вже досягли в цій справі певних успіхів. Слухачі — майбутні командири виробництва — набувають при цьому досвіду пропагандистів, а також навичок поводження з тим чи іншим пристроєм. Ми прагнемо прищеплювати студентам смак і потребу ілюструвати свої виступи на семінарах.

Перспективним шляхом активізації самостійної роботи студентів, виховання у них творчого підходу до вивчення суспільних наук є їх участь у розробці й створенні наочних посібників. Водночас це, як показує досвід, — ефективний спосіб оновлення і поповнення навчально-інформаційного фонду кафедри.

Що ж до оцінки ефективності застосування ТЗН у викладанні суспільних наук, то тут не можна обмежитися загальними міркуваннями. У деяких вузах проводяться експерименти з метою визначення ефективності комплексної системи використання ТЗН, наприклад, у Вітебському та Ленінградському педагогічних інститутах⁶. На нашу думку, назріла потреба встановити точніші й конкретні показники. Ми підтримуємо авторів посібника «Методика преподавания общественных наук в военно-учебных заведениях» (М., 1975), які підкреслюють необхідність вироблення узагальненого критерію оцінки ефективності використання ТЗН. Окремі кафедри пропонують, і, як нам здається, правильно, взяти за обов'язковий критерій оцінки роботи викладача використання ним ТЗН під час читання лекцій, проведення семінарських занять, теоретичних конференцій (програмних і факультативних).

Викладачі потребують також конкретної допомоги в справі методики практичного використання ТЗН. Звичайно, йдеться не тільки про те, щоб давати їм директивні настанови, наприклад, про застосування ТЗН при висвітленні будь-якого питання в тому чи іншому курсі. В кожній лекції має проявлятися індивідуальність лектора, ступінь його ерудиції, широта наукових узагальнень і висновків. Мова йде лише про примірні методичні поради і рекомендації щодо найбільш ефективного комплексного використання ТЗН при розкритті відповідної теми того чи іншого курсу суспільних наук. При цьому, очевидно, слід обрати шлях, запропонований у методичному посібнику, що його підготував авторський колектив кафедри історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів при Московському державному університеті імені М. В. Ломоносова⁷. У посібнику всебічно обґрунтовується необхідність використання ТЗН (поряд з іншими засобами унаочнення)

⁶ Див.: Лимонов Ф. С. Опыт комплексного применения технических средств обучения на лекциях по марксистско-ленинской философии. — В кн.: Техника в обучении (методические разработки). М., 1977.

⁷ Наглядность в курсе лекций по истории КПСС. М., 1978.

і подаються методичні поради по їх застосуванню згідно з вузівською програмою курсу історії КПРС.

Подібну спробу зробив також колектив авторів нашої кафедри, що є опорною кафедрою Мінвузу УРСР у поширенні досвіду застосування ТЗН при викладанні суспільних наук, видавши посібник для викладачів суспільних наук і пропагандистів, присвячений вивченню матеріалів XXV з'їзду партії⁸. Характер матеріалів і ступінь їх використання у лекціях посібник не регламентує. Передбачається творчий підхід до цієї справи з боку викладачів, залучення ними образотворчих засобів залежно від аудиторії, ступеня і рівня підготовки студентів різних курсів та форм навчання з урахуванням їх професійної орієнтації.

Очевидно, настав час здійснити широкий міжвузівський обмін досвідом комплексного використання ТЗН при викладанні суспільних наук. Слід серйозно подумати про створення кінокурсів, розробку тематичних серій діалозитивів для всіх курсів суспільних наук. Назріло питання про централізоване розв'язання деяких організаційних і тематичних аспектів цієї проблеми, зокрема таких, як забезпечення кафедр досконалими технічними засобами та обладнання необхідної кількості спеціалізованих потокових аудиторій.

Успішне виконання накреслених XXV з'їздом КПРС завдань по удосконаленню підготовки спеціалістів для народного господарства пов'язане з поліпшенням усієї навчально-виховної та науково-дослідної роботи колективів вузів. Піднесення рівня викладання історії КПРС, зокрема, потребує постійної уваги до питань удосконалення методичної майстерності викладацького складу. Вчитися методичній майстерності — це вчитися передовому досвіду. Опанування передового досвіду передбачає пошук нових форм і методів роботи. Дальше узагальнення досвіду проблемного викладання історії КПРС неможливе без використання ТЗН і активізації самостійної роботи студентів — це саме та галузь педагогічної діяльності, де молоді викладачі можуть довести, що вони творчо ставляться до своєї роботи, опановують передовий досвід і збагачують його у нових умовах.

О. П. КУТУЗОВ (Київ)

⁸ Использование технических средств обучения при изучении материалов XXV съезда КПСС. К., 1978.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Ф. ФІШЕР ПРО ЗАГАРБНИЦЬКІ ПЛАНИ НІМЕЦЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ В ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Західнонімецький історик, професор Гамбурзького університету Фріц Фішер — людина завидної творчої долі. Його праці завжди викликають загальнонаціональний інтерес, глибоку симпатію в одних і водночас неприховану ненависть до їх автора в інших. Вони розходилися з блискавичною швидкістю у ФРН, особливо на початку 60-х років.

Одразу після виходу в світ у 1961 р. найбільш відомої книги Ф. Фішера «Ривок до світового панування»¹ про гамбурзького професора заговорили західнонімецька громадськість, писало багато органів преси — від лівих до поміркованих і навіть крайньо правих. Його ім'я часто згадувалося в передачах радіо і телебачення. Популярного професора почали запрошувати для читання лекцій університети США, Англії, Франції, Італії, Польщі, Югославії, він виступав на численних конгресах і симпозіумах, а Британська академія наук обрала його своїм членом-кореспондентом. Книга Фішера за короткий час витримала чотири видання у ФРН, а також була перекладена англійською, французькою, італійською та японською мовами².

Хто ж такий Ф. Фішер? Що привернуло таку увагу до його книги? Респектабельний західнонімецький журнал «Шпігель» писав щодо цього: «Під спокійну софістичність німців закладено міну, суть дії якої зводиться до того, що погляд на першу світову війну може бути так само переглянутий, як і погляд на другу світову війну»³. Зміст цієї фрази зрозумілий: якщо відповідальність фашистського рейху за страхоття другої світової війни сьогодні є загальновизнаним фактом, то щодо винуватців виникнення першої світової війни такої одностайної думки не існує. В німецькій буржуазній історичній науці міцно утвердилася концепція, згідно з якою Німеччина нібито була зовсім непричетна до її розв'язування. Більше того, в свідомості багатьох німців, особливо старшого покоління, ця війна поставала навіть як героїчний період в історії їх країни, як захист «фатерланду». Офіційна західнонімецька історіографія, найбільш типовими представниками якої є Г. Ріттер, Г. Ротфельс, К.-Д. Ердман, Т. Шідер та інші, всіляко підтримувала подібні погляди, роздувала міф про «превентивну» війну, «удар кинджала в спину» тощо. В її інтерпретації головними винуватцями війни виступали країни Антанти⁴.

Саме цим антинауковим концепціям, що стали справжньою апологією німецького імперіалізму, завдав нищівного удару Ф. Фішер. Його праці, насамперед книга «Ривок до світового панування», а також написані пізніше — «Війна ілюзій» та «Світове панування або крах»⁵ — підготували ґрунт для серйозного перегляду концепції історії першої світової війни в західнонімецькій історіографії.

¹ Fischer F. Griff nach der Weltmacht. Kriegszielpolitik der Kaiserlichen Deutschland 1914/1918. Düsseldorf, 1961.

² Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts. Düsseldorf, 1963, s. 13—14, 585.

³ Der Spiegel, 1962, № 49, s. 57.

⁴ Ritter G. Staatskunst und Kriegshandwerk. Das Problem des "Militarismus" in Deutschland. München. Bd. I—IV, 1959—1968.

⁵ Fischer F. Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911 bis 1914. Düsseldorf, 1969; його ж. Weltmacht oder Niedergang. Deutschland im ersten Weltkrieg. Frankfurt a. M., 1965.

«Фріц Фішер як дослідник і викладач, — пишуть його учні в передмові до книги «Німеччина в світовій політиці 19 і 20 століть», що вийшла до 65-річчя вченого, — є в багатьох відношеннях одночасно і типовою і нетиповою фігурою для німецької історичної науки останніх чотирьох десятиліть»⁶. Він народився 5 березня 1908 р. в Людвігштадті, що на півдні Німеччини. У 1926 р. закінчив гімназію і з 1927 р. вивчав протестантську теологію, історію, філософію та педагогіку спочатку в Ерлангені, а пізніше в Берлінському університеті. Його першими учителями і наставниками були історики теологічного напрямку Е. Зееберг і Г. Літцман, а також педагог і філософ Е. Шпрангер. У 1934 р. Ф. Фішер захистив на теологічному факультеті Берлінського університету дисертацію, присвячену Людвігу Ніколовіусу — одному із сподвижників В. Гумбольдта та Й. Песталоцці⁷. Наступна велика праця історика «Моріц Август фон Бетман-Гольвег і німецький протестантизм»⁸ певною мірою залишилася в руслі його попередніх наукових уподобань і була присвячена ролі протестантизму в політичному і соціальному житті Німеччини XIX ст.

Друга світова війна, під час якої він потрапив у полон до союзницьких військ, більш як на 7 років відірвала Ф. Фішера від наукової діяльності. Лише у 1947 р. він став професором історії середніх віків і нового часу Гамбурзького університету і на цій посаді перебував до виходу на пенсію у 1973 р. У Гамбургу ним були написані основні праці, присвячені ролі кайзерівської Німеччини в розв'язанні першої світової війни, які принесли вченому широку популярність, авторитет і визнання у науковому світі.

Головну роль в еволюції світогляду і наукових інтересів Ф. Фішера відіграли події другої світової війни. Вони змусили його, як і деяких інших прогресивних учених ФРН, глибше замислитися над причинами виникнення протягом життя одного покоління двох кровопролитних світових воєн. Розгром фашистської Німеччини і ситуація, що склалася там після 1945 р., об'єктивно сприяли «полівінню» західнонімецької історіографії в цілому. «В галузі історіографії, — зауважував щодо цього відомий радянський германіст А. С. Єрусалимський, — ідеї реалізму знаходять свій вияв у пошуках історичної правди навіть ціною відмови від методу і категорій німецької історичної школи, від неоранкеанських ідей, відроджених у різних варіантах, — від традиційно-націоналістичних до «європейських» і «атлантичних». Саме в результаті цих пошуків і з'явилася історична праця гамбурзького професора Ф. Фішера «Ривок до світового панування»⁹. Вчений відійшов від принципів німецького історизму з його апологетикою видатних осіб і почав глибше вивчати економічні та соціальні проблеми світового розвитку¹⁰.

Значний вплив на формування поглядів Ф. Фішера справила також історична наука Англії і США. Його тривалі наукові відрядження в ці країни у 1950, 1952, 1953 і 1955 рр., зустрічі з такими представниками англо-американської буржуазної історіографії, як Г.-П. Гуч, Г. Тревор-Ропер, Г. Бараклуф, Г. Голборн, Ф. і К. Епштейни та інші, поїздки в Канаду та Японію, а також відчутний вплив на Ф. Фішера досягнень марксистської історіографії (хоч він сам це заперечує) дали можливість вченому подивитися на «місце Німеччини в епоху імперіалізму», так би мовити, «ззовні, під новим кутом зору»¹¹, по-новому оцінити плани німецьких імперіалістів у першій світовій війні. Цьому передувала багаторічна підготовча робота по виявленню і вивченню величезного документального матеріалу, що зберігається в архівах Кобленца, Бонна, Штутгарта, Мюнхена, Потсдама, Мерзебурга, Відня (ли-

⁶ Deutschland in der Weltpolitik des 19 und 20. Jahrhunderts, s. 9.

⁷ Fischer F. Ludwig Nicolovius. Rokoko, Reform, Restauration. Forschungen zur Kirchen- und Geistesgeschichte. Stuttgart. Bd. 19, 1939.

⁸ Fischer F. Moritz August von Bethmann-Hollweg und der Protestantismus.—Religion, Rechts-und Staatsgedanke Historische Studien. H. 338. Berlin. 1937.

⁹ Єрусалимський А. Германський імперіалізм: історія и современность (исследования, публикации). М., 1964, с. 621.

¹⁰ Moses D.-A. The politics of illusion. The Fischer controversy in German historiography. New York. 1975, p. 65.

¹¹ Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts, s. 12.

ше перелік використаних архівних актів займає в книзі «Ривок до світового панування» 23 сторінки)¹².

Перші результати вивчення даної теми Ф. Фішер виклав у статті «Німецькі цілі у війні. Революціонізування і сепаратний мир на Сході у 1914—1918 рр.», опублікованій 1959 р. центральним історичним журналом ФРН «Historische Zeitschrift»¹³. Свою статтю вчений розпочав з критики тези західнонімецького історика В. Губача про те, що «історія 1914—1918 рр. вивчена набагато краще, ніж будь-яка інша епоха. Історик скрізь стоїть тут на твердому ґрунті»¹⁴. З цього приводу Ф. Фішер заявив: «Подібні твердження тим більш дивні, що архіви країн Антанти, які стосуються даного періоду, все ще не відкриті. Але й німецькі документи, що стали доступними лише кілька років тому, далеко ще не вичерпані»¹⁵. У статті гамбурзький історик вперше виклав суть своєї концепції про континуїтет (спадковість) політики німецького імперіалізму до і після першої світової війни. Через два роки це питання було детально розкрито ним у праці «Ривок до світового панування». «Вже одна її назва, — писав відомий західнонімецький історик Л. Дехіо, — подіяла на нас як електричний удар»¹⁶. «З багатьох німецьких книжок із сучасної історії, — констатувала впливова газета «Die Welt», — жодна не приводила до такого збудження, як книга гамбурзького історика професора Ф. Фішера. Вона заново розпалила суперечки щодо німецьких воєнних цілей у першій світовій війні»¹⁷.

Вченого почали звинувачувати в антипатріотизмі, спробах створити «нову тезу про винуватців війни» і навіть — не багато, не мало — в намаганнях затемнити «німецьку історичну свідомість». «Я переконаний, — писав, зокрема, про книгу Ф. Фішера старійшина західнонімецьких буржуазних істориків Г. Ріттер, — що ніщо не діє так фатально, як відсутність патріотизму. Тому я закриваю книгу з глибоким сумом і турботою про наступні покоління»¹⁸. Г. Ріттера підтримали Г. Ротфельс, Е. Цехлін та деякі інші представники старшого покоління істориків ФРН, які були учасниками першої світової війни, офіцерами німецької та австрійської армій. Про цю війну вони згадували, за словами учня Ф. Фішера — І. Гейса, «із змішаним почуттям гордості і скорботи», як про «німецьке піднесення», «незабутні спогади вищого гатунку» і т. д.¹⁹ Вони широким чином вважали себе спадкоємцями слави «героїчного покоління» в німецькій історії, тому відмежуватися від концепцій Фішера для них було справою честі.

З гострою критикою Фішера і очолюваної ним кафедри Гамбурзького університету виступив в одній з радіопередач тодішній президент бундестагу Е. Герстенмайер. Його виступ був передрукований в урядовому бюлетені та інших органах преси. Уряд ФРН відмовив ученому у виділенні коштів для поїздки в США, щоб ознайомити наукову громадськість цієї країни з результатами своїх досліджень. А ватажок ультраправих Ф.-Й. Штраус навіть відкрито вимагав від правлячих кіл «використати всі засоби і можливості для того, щоб знешкодити спроби зобразити німецьку історію у вигляді, який є шкідливим для західної спільності». Штраус не називав імені Фішера, але, без сумніву, мав на увазі саме його, коли уточнював: «Йдеться тут не тільки про комуністичну пропаганду, а про те, що німецька політика періоду диктатури Гітлера, яка відноситься до другої світової війни, проєктується на події першої світової війни і на ще більш ранні події з тим, щоб і сьогодні зобра-

¹² Fischer F. Griff nach der Weltmacht. 3. Auflage. Düsseldorf, 1964, s. 863—885.

¹³ Historische Zeitschrift, 1959, Bd. 188, H. 2, s. 249—310.

¹⁴ Hubatsch W. Der Weltkrieg 1914—1918.— Handbuch der deutschen Geschichte, Bd. IV, 2. Abschn. Konstanz, 1955, s. 2.

¹⁵ Historische Zeitschrift, 1959, Bd. 188, H. 2, s. 249.

¹⁶ Dehio L. Deutschlands Griff nach der Weltmacht. Zu Fritz Fischers Buch über den Ersten Weltkrieg.— Der Monat, 1962, H. 161, s. 65.

¹⁷ Die Welt, 1962, 7. Juli.

¹⁸ Ritter G. Eine neue Kriegsschildthese.— Historische Zeitschrift, 1962, Bd. 194, H. 3, s. 668.

¹⁹ Geiss I. Studien über Geschichte und Geschichtswissenschaft. Frankfurt a. M., 1972, s. 112.

зити перед усім світом Німеччину як мілітаристську і агресивну державу, яка хоче війни»²⁰.

Деякі діячі почали звинувачувати Ф. Фішера в прокомуністичних настроях. Але, як показує його остання книга²¹, Ф. Фішер ніколи не був комуністом. Однак, як чесний буржуазний історик, він не міг замовчувати особливу агресивність німецького імперіалізму, його фатальну роль у розв'язанні першої світової війни, надмірні експансіоністські зазіхання щодо інших народів і держав, тобто те, що давно вже було встановлено марксистською історіографією. Заслуга Ф. Фішера полягає не стільки в новизні наукових висновків і положень, скільки в тому, що в новій історичній обстановці він наважився сказати західним німцям речі, які раніше, особливо в період «холодної війни», були б сприйняті як «комуністична пропаганда».

До Фішера офіційна західнонімецька історіографія, незважаючи на певні нюанси, в цілому зображувала події першої світової війни в апологетичному для німецького імперіалізму світлі, зокрема позитивно оцінювала план створення «Середньої Європи», причому агресивні плани кайзера щодо західних держав, нинішніх союзників по НАТО, як правило, всіляко замовчувалися в інтересах «європейської спільноти». Головна відповідальність за розв'язування першої світової війни перекладалася на країни Антанти, які нібито завжди відхиляли миролюбні пропозиції Німеччини²². Саме цим апологетичним концепціям Ф. Фішер завдав серйозного удару. Спираючись на архівні джерела, він одним з перших у ФРН почав розвінчувати загарбницьку суть німецького імперіалізму в період вільгельмівської монархії і став таким чином родоначальником нового напрямку в західнонімецькій історіографії. Дослідник показав, що липцева криза 1914 р. і війна, яка вибухнула після неї, були не випадковим явищем, а результатом всієї так званої «світової політики» кайзерівської імперії. Більше того, гамбурзький історик поставив питання про континуїтет німецької політики від Бісмарка до Гітлера²³. Свою книгу «Ривок до світового панування» він визначив як «вклад у вивчення проблеми континуїтету в німецькій історії від першої до другої світової війни»²⁴. В такому контексті йому вдалося набагато глибше, ніж його західнонімецьким колегам, розглянути сили, які розв'язали дві світові війни.

На противагу іншим представникам буржуазної історичної науки ФРН Ф. Фішер звернув серйозну увагу на значення соціально-економічних факторів («роль інтересів», за його термінологією) у розвитку історичних подій²⁵. Він писав, що «взаємодія між економікою і політикою ні в якому разі не є заднім числом сконструйованою гіпотезою, а фактором, котрий значною мірою визначає дипломатичні акції, так само як і внутрішню політику»²⁶. Саме Ф. Фішеру, на думку буржуазного історика В. Конце, вдалося похитнути традиційні принципи німецького історизму (надмірне вилучування ролі «великих осіб» і окремих зовнішньополітичних подій), сприяти його ревізії²⁷. Не без впливу вченого молодше покоління істориків ФРН захопилося структуралізмом, що являє собою своєрідний метод історичного дослідження. Сам же Фішер визначає свій метод як поєднання «двох методичних засад»²⁸, тобто соціально-економічних факторів та дій окремих визначних осіб.

В основу своєї концепції гамбурзький історик поклав положення про розрив між всезростаючою індустріальною могутністю кайзерівської Німеччини та її напів-

²⁰ Ibid., s. 109.

²¹ Fischer F. Der erste Weltkrieg und das deutsche Geschichtsbild. Beiträge zur Bewältigung eines historischen Tabus. Aufsätze und Vorträge aus drei Jahrzehnten. Düsseldorf, 1977.

²² Unbewältigte Vergangenheit. Kritik der bürgerlichen Geschichtsschreibung in der BRD. Berlin, 1977, s. 308.

²³ Fischer F. Der erste Weltkrieg und das deutsche Geschichtsbild..., s. 350.

²⁴ Fischer F. Griff nach der Weltmacht, s. 12.

²⁵ Fischer F. Der erste Weltkrieg und das deutsche Geschichtsbild..., s. 10.

²⁶ Fischer F. Weltmacht oder Niedergang. Deutschland im ersten Weltkrieg. Frankfurt a. M., 1965, s. 13.

²⁷ Historische Zeitschrift, 1977, Bd. 225, H. 1, s. 14.

²⁸ Fischer F. Der erste Weltkrieg und das deutsche Geschichtsbild..., s. 12.

феодално-бюрократичною верхівкою. На його думку, вільгельмівська імперія була утєрєнням, «що суперечило духу часу, анахронізмом. Переможний хід парламентсько-демократичних ідей в Європі повинен був зупинитися на кордонах Німеччини»²⁹. Німецька державність вплинула на антидемократичній основі, як «союз старої аграрної аристократії з новою індустріальною аристократією, спрямований проти опозиційної частини лібералізму і соціал-демократії»³⁰. Об'єднання Німеччини справило значний вплив на зростання національної свідомості народу, але «на противагу руху 1848 року,— підкреслює історик,— ця нова німецька самосвідомість була консервативно-династичною». До того ж реакції вдалося об'єднати під своїми прапорами і лозунгом «за трон і алтар» значні дрібнобуржуазні прошарки населення і спрямувати їх проти демократії і соціалізму»³¹.

Характеризуючи нові явища в економіці Німеччини, пов'язані з переходом країни до імперіалізму, Ф. Фішер звертає увагу на той очевидний для марксистської історіографії факт, що в цю епоху «зв'язки між економікою і політикою ставали дедалі більш тісними», оскільки нова господарська еліта «активно втручалася в формування політичної думки»³².

На основі величезного документального матеріалу історик показує, як уряд підтримував і схвалював агресивні плани окремих економічних груп та концернів. Так, плани створення «Серединної Європи», які задовго до першої світової війни розроблялися фінансовими і промисловими колами, пруськими юнкерами, згодом стали програмою дій німецьких мілітаристів. Автор показує негативну роль тогочасної історіографії та політології у формуванні «ідей 1914 року»³³. Формуючи громадську думку країни, ідейні пастирі німецького імперіалізму задовго до серпня 1914 р. не тільки всіляко доводили необхідність війни, а й зображували її не інакше як «вищу, послану зверху необхідність»³⁴.

Ф. Фішер підкреслює, що ідеї «про покликання Німеччини до світового панування», які «теоретично» обґрунтовували буржуазні історики і публіцисти, активно підтримували й намагалися втілити в життя представники урядових кіл країни. Він наводить уривок з доповіді генерала Г. фон Мольтке, який в перші місяці війни займав посаду начальника генерального штабу. В цій доповіді, виголошеній у листопаді 1914 р., фон Мольтке так «обґрунтовував» необхідність встановлення німецького світового панування: «Романські народи вже пройшли вищу точку свого розвитку, вони не можуть внести ніяких плідних елементів у світовий розвиток. Слов'янські народи, насамперед Росія, ще дуже далекі від культури, щоб вони могли керувати людством. Під пануванням батога Європа повернулася б знову до стану духовного здичавіння. Англія переслідує лише матеріальні цілі. Дальший сприятливий розвиток людства може забезпечити тільки Німеччина. Тому Німеччина в цій війні не буде переможена, німецький народ — єдиний народ, що може взяти в даний час керівництво людством в його прагненні до високих цілей... Наслідком цієї війни буде новий розвиток історії, її результати визначать дорогу всьому світу, якою він розвиватиметься в наступні століття»³⁵.

Ф. Фішер показує, наскільки далекосяжні загарбницькі плани ставив перед собою німецький імперіалізм у першій світовій війні. На Заході його мета полягала в тому, щоб розгромити Францію і включити до складу Німецької імперії частину її східних провінцій, а також басейн Лонгві — Бріє, узбережжя Фландрії, Льеж, Люксембург. На Сході — максимально ослабити Росію, відрізати їй вихід до Балтійського і Чорного морів та анексувати Прибалтику, Україну й Кавказ.

У зв'язку з цим Ф. Фішер приділяє, зокрема, увагу розкриттю суті політики кайзерівської монархії щодо України і українського народу. Він підкреслює, що

²⁹ Ibid., s. 317.

³⁰ Fischer F. Griff nach der Weltmacht, s. 15—16.

³¹ Ibid., s. 16.

³² Ibid., s. 25.

³³ Ibid., s. 184—185, 193—195.

³⁴ Ibid., s. 189.

³⁵ Fischer F. Der erste Weltkrieg und das deutsche Geschichtsbild..., s. 363.

правлячі кола Німеччини з перших днів війни виношували плани відторгнення України від Росії й перетворення її на свого васала³⁶. Тому вони підтримували, іноді навіть фінансували різні націоналістичні угруповання, намагалися використати в своїх інтересах боротьбу пригноблених народів Росії, в тому числі й українського, проти самодержавства. Ця політика одержала назву «революціонізування». Для підтримки буржуазних націоналістів уряд кайзера лише з державного бюджету витратив протягом війни (до січня 1918 р.) не менше 26 млн. марок³⁷. «Як «національне», так і «соціальне» революціонізування,— пише Ф. Фішер,— Німеччина пов'язувала з посиленням внутрішньої напруженості в російській суспільній і державній системі, намагаючись підпорядкувати цю напруженість своїй власній меті»³⁸.

Шоправда, політика так званого «революціонізування», яку проводив уряд кайзера, викликала протидію Австро-Угорщини. Остання боялася поширення на власних землях, де проживали мільйони слов'ян, дійсно революційних ідей. Як підкреслює Фішер, цей фактор, поряд з деякими іншими, був одним з головних, що спричинили виникнення постійних суперечок між урядовими колами Австро-Угорщини і Німеччини в роки першої світової війни³⁹.

Але політика так званого «революціонізування» проводилася не лише щодо України. «Німецькі плани,— зазначає гамбурзький історик,— були спрямовані на «революціонізування» Росії від Фінляндії до Чорного моря, так само і як на «революціонізування» ісламського світу від Марокко до Індії, причому ці два напрями перехрещувалися на Кавказі»⁴⁰.

Ф. Фішер відкидає як науково неспроможну тезу буржуазної історіографії про те, що нібито анексіоністські плани Німеччини з'явилися лише в період війни і були відповіддю на аналогічні плани країн Антанти щодо кайзерівської імперії. Він розвінчує легенду про «миролюбність» німецького канцлера Бетман-Гольвега, яку протягом тривалого часу створював західнонімецький історик Г. Ріттер⁴¹.

Переконливим свідченням правоти Ф. Фішера стала опублікована в книзі «Ривок до світового панування» так звана «вереснева програма 1914 р.» Бетман-Гольвега. Цей документ настільки красномовний, що майже не потребує коментарів. З нього видно, що основною метою війни канцлер вважав розгром Франції на заході і перетворення її на другорядну країну, розгром Росії на сході і встановлення неподільного німецького панування над залежними від царизму неросійськими народами⁴².

На особливу увагу заслуговує четвертий пункт програми Бетман-Гольвега, в якому сформульовано цілі кайзерівської Німеччини в Європі після завершення «переможної війни»: «Ми повинні створити центральну європейську економічну асоціацію шляхом звичайних договорів, включивши до неї Францію, Бельгію, Голландію, Австро-Угорщину і, по можливості, Італію, Швецію та Норвегію. Ця асоціація не матиме жодного конституційного органу верховної влади і всі її члени будуть формально рівноправними, але практично очолювати її повинна Німеччина. В Середній Європі (Mitteleuropa) повністю домінуватиме німецька економіка»⁴³.

Реалізація цієї далекосяжної програми призвела б до встановлення повної гегемонії Німеччини на європейському континенті. Створення «Середньої Європи» було для її панівних класів в цілому головною метою війни⁴⁴. Однак їх апетити, як показує Ф. Фішер, не обмежувалися європейською територією. «Вереснева програма» передбачала створення німецької колоніальної імперії в Центральній Африці за рахунок загарбання британських і французьких володінь тощо⁴⁵.

³⁶ Fischer F. Griff nach der Weltmacht, s. 156—157.

³⁷ Ibid., s. 182.

³⁸ Ibid., s. 173.

³⁹ Ibid., s. 162.

⁴⁰ Ibid., s. 139.

⁴¹ Ritter G. Der Schlieffen-Plan. Kritik eines Mythos. München, 1956.

⁴² Fischer F. Griff nach der Weltmacht, s. 117, 157.

⁴³ Ibid., s. 118.

⁴⁴ Ibid., s. 114.

⁴⁵ Ibid., s. 118.

Як бачимо, аналіз цілей і завдань політики німецького імперіалізму напередодні і в період першої світової війни, зроблений гамбурзьким істориком, досить близький до їх інтерпретації марксистською історіографією. В цьому полягає новизна того напрямку в західнонімецькій історіографії з проблем першої світової війни, який одержав назву «Фішер і його школа».

Саме після виходу праць Ф. Фішера історики ФРН починають більш глибоко осмислювати і об'єктивно висвітлювати проблеми першої світової війни. «Значення цієї праці,— писав у рецензії на книгу Ф. Фішера «Ривок до світового панування» західнонімецький історик Г. Ліндеман,— полягає в тому, що вона сприяє виправленню нашої політичної свідомості, її проясненню»⁴⁶. Ця теза перекликається з оцінкою виступу Ф. Фішера іншим західнонімецьким прогресивним істориком — В. Абендротом, який вважає, що до кінця 50-х років, тобто до появи праць Ф. Фішера про роль німецького імперіалізму в розв'язанні першої світової війни, в історіографії ФРН взагалі була відсутня «критична свідомість». Водночас В. Абендрот віддає належне марксистській історіографії, підкреслює її пріоритет у правильному підході до проблеми першої світової війни: «Варто зауважити, що ще за сорок років до цього (до виступу Ф. Фішера.— Авт.) наукові і політичні представники німецького революційного робітничого руху сказали те, що дійсно трапилось (у роки першої світової війни.— Авт.). І лише через чотири десятиріччя офіційний представник західнонімецької історичної науки наважився заявити, що К. Лібкнехт був правий, коли він у 1914 р. обґрунтовував необхідність відхилення воєнних кредитів»⁴⁷.

З такою оцінкою місця і ролі Ф. Фішера у західнонімецькій історіографії, звичайно, не можна не погодитись. Однак, зробивши певний крок у напрямі до марксистського розуміння рушійних сил історичного розвитку, Фішер у цілому залишився на позиціях буржуазного об'єктивізму, категорично заперечуючи партійність історичної науки, її класовий характер. У передмові до книги «Ривок до світового панування» він зауважує, що його праця «не є звинуваченням чи захистом — ні перше, ні друге не є завданням історика». Завдання історика, за словами Фішера, полягає в тому, щоб «констатувати факти і систематизувати їх у відповідності з причинно-наслідковими зв'язками»⁴⁸. Більше того, віддаючи данину сучасному буржуазному плюралізму, Фішер сам собі суперечить, коли, з одного боку, говорить про роль економічного фактора, а з другого — стверджує, що він хоч і важливий, але тільки як «момент серед багатьох інших факторів» суспільного розвитку⁴⁹. В цьому плані Фішер, як справедливо зауважує один з перших його історіографів — австралійський учений Д. А. Мозес, стоїть «ближче до Ранке, ніж до Маркса»⁵⁰.

Буржуазний об'єктивізм не дав можливості Ф. Фішеру показати діяльність революційних сил німецького робітничого класу, які виступали проти політики правлячих кіл країни, спрямованої на розв'язання війни. Гамбурзький історик лише побіжно згадує про боротьбу німецьких пролетарів, щоб підкреслити їх слабкість, наголошує на негативних тенденціях у розвитку німецької соціал-демократії, її опортуністичному переродженні⁵¹. Щоправда, в книзі «Війна ілюзій. Німецька політика в 1911—1914 рр.», яка вийшла в 1969 р., Фішер більше уваги приділяє робітничому руху країни, зокрема лівому крилу німецької соціал-демократії, але К. Лібкнехт, висловлювання якого він іноді цитує, залишається для нього й надалі «цікавим диваком»⁵². Таке ставлення Ф. Фішера до революційного пролетарського руху пояснюється обмеженістю світогляду буржуазного історика.

⁴⁶ Lindemann H. Monument deutscher Masslosigkeit. Eine notwendige Berichtigung unseres Geschichtsbildes.— Gewerkschaftliche Monatshefte, 1965, H. 5, s. 285.

⁴⁷ Der deutschen antifaschistischer Widerstand. 1933—1945. Frankfurt a. M., 1975, s. 6.

⁴⁸ Fischer F. Griff nach der Weltmacht, s. 11.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Moses D.-A. Op. cit., p. 54.

⁵¹ Fischer F. Griff nach der Weltmacht, s. 16, 210.

⁵² Fischer F. Krieg der Illusionen, s. 666.

Хоч Ф. Фішер дуже обережний, коли мова заходить про його політичні погляди і переконання, проте остання книга свідчить, що він залишається в цілому на позиціях буржуазної ідеології та її канонів. На сторінках цієї праці неодноразово зустрічаються заявлені вигадки буржуазної пропаганди щодо політики Радянського Союзу та інших країн соціалістичної співдружності⁵³. Всі симпатії автора не стільки на боці НДР — першої на німецькій землі держави робітників і селян, скільки на боці ФРН, де, за його словами, нібито перемогла «парламентарна демократія» і «завдяки цілеспрямованості Аденауера були створені передумови для правового і духовного включення Німеччини (мається на увазі Західна Німеччина.— Авт.) до Західної Європи, до атлантичного світу»⁵⁴. Останній же для Фішера майже рівнозначний поняттю «суспільство рівних можливостей»⁵⁵.

Певна ідеалізація англо-саксонських країн, буржуазно-парламентарної демократії призвела Фішера — хотів він того чи ні — до ідеалізації політики західних держав в епоху імперіалізму. Не показавши альтернативи офіційній політиці кайзерівського уряду з боку інших західноєвропейських держав, що втягнули світ у криваву бойню, Фішер своєю різкою і справедливою критикою німецького імперіалізму та мілітаризму мимоволі ніби знімає відповідальність за розв'язання війни з інших імперіалістичних хижаків. На цю методологічну слабкість Фішера давно вже звернула увагу марксистська історіографія⁵⁶.

І все ж той факт, що Ф. Фішер наважився викрити загарбницьку політику німецького імперіалізму і мілітаризму свідчить про громадянську мужність ученого, його безкорисливе прагнення розкрити історичну істину, застерегти свій народ від нових непоправних помилок. «Наш погляд загострений стражданнями і досвідом двох світових воєн,— писав Фішер,— тому питання полягає в тому, щоб, спираючись на цю дистанцію, зробити з німецького минулого необхідні висновки»⁵⁷. Цьому служать і праці самого Фішера, присвячені проблемам першої світової війни. Хоч вони не позбавлені певних недоліків і прорахунків, проте в цілому, як слушно зауважував А. С. Єрусалимський, є результатом «історичного реалізму», а «їх основні ідеї і висновки заслуговують на увагу не тільки як результат великих наукових досліджень, але й як вияв наукової сміливості і певного інтелектуального новаторства, ґрунтованого на розумінні необхідності перегляду традиційних і апологетичних концепцій, що перешкоджають переосмисленню німецької історії в інтересах майбутнього»⁵⁸.

І. М. Кулинич (Київ),
О. Г. Павленко (Ужгород)

⁵³ Fischer F. Der erste Weltkrieg und das deutsche Geschichtsbild..., s. 19, 22, 30, 34, 223, 320.

⁵⁴ Ibid., s. 33, 321.

⁵⁵ Ibid., s. 19—20.

⁵⁶ Klein F. Die westdeutsche Geschichtsschreibung über die Ziele des deutschen Imperialismus im ersten Weltkrieg.— Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (ZfG), 1962, H. 8, s. 1829; його ж. Zu einem neuen Buch von F. Fischer.— ZfG, 1978, H. 12, s. 1114; Deutschland im ersten Weltkrieg. Bd. 1. Vorbereitung, Entfesselung und Verlauf des Krieges bis Ende 1914. 2. Auflage. Berlin, 1970, s. 51—52.

⁵⁷ Fischer F. Drang zum "Platz an der Sonne".— Die Welt, 1962, 7. Juli.

⁵⁸ Єрусалимський А. Указ. соч., с. 621—622.

Критика та Бібліографія

П. Ф. Ковальський.
КПС — ОРГАНИЗАТОР ПОДЪЕМА
ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА
ШАХТЕРОВ ДОНБАССА.

Ростов-на-Дону: изд-во Ростовского
университета, 1978. 208 с.

Дослідження й узагальнення досвіду роботи партійних організацій по підвищенню продуктивності праці в різних сферах економіки має велике наукове й практичне значення. Це дає змогу партії ефективніше використовувати творчу активність мас у боротьбі за дострокове виконання народно-господарських планів і виробничих завдань. З цього погляду певний інтерес для спеціалістів-істориків становить монографія П. Ф. Ковальського. Спираючись на праці своїх попередників, архівно-документальні матеріали, автор аналізує форми і методи діяльності партійних організацій Донбасу по мобілізації трудящих на дальше підвищення продуктивності праці у вугільній промисловості за рахунок зростання загальноосвітнього й культурно-технічного рівня шахтарів, прискорення науково-технічного прогресу, впровадження наукової організації праці та зміцнення виробничої дисципліни. П. Ф. Ковальський приділяє велику увагу новим формам соціалістичного змагання на шахтах Донецького вугільного басейну, питанням партійного керівництва ним, а також поширенню патріотичних починів гірників.

Серед них особливе місце займають питання технічного переозброєння вугільної промисловості Донбасу. Комплексна механізація та автоматизація всіх процесів, використання нових засобів підземного транспортування, поліпшення організації виробництва благотворно вплинули на підвищення економічної ефективності видобутку палива. Середньодобове навантаження (на шахту) за роки восьми п'ятирічки збільшилось у 1,3 раза і на початок дев'ятої п'ятирічки становило 2,5 тис. т. Відповідно зроста середньомісячна продуктивність праці робітника — з 33,4 т до 37,6 (с. 47).

Автор проаналізував роботу партійних організацій по підготовці, підвищенню

кваліфікації і освітнього рівня працівників вугільної промисловості Донбасу в професійно-технічних училищах, школах робітничої молоді, а також у системі бригадно-індивідуального навчання безпосередньо на виробництві. Однак, на наш погляд, варто було б чіткіше показати, як це вплинуло на поліпшення якості продукції вугільної промисловості.

П. Ф. Ковальський розкрив роль первинних партійних організацій, розповів про самовіддану працю окремих комуністів. Він підкреслює, що успішне вирішення народногосподарських завдань можливе лише на основі дальшого підвищення ролі Комуністичної партії, усіх її організацій, вдосконалення форм та методів партійного керівництва рухом за високопродуктивну працю. На конкретних прикладах діяльності партійних комітетів підприємств Донецького басейну показано величезну роботу партії по вихованню кадрів, організаційному зміцненню партійних організацій. Узагальнюючі дані відносно кількісного та якісного зростання їх рядів, розстановки комуністів у вугільній промисловості Донецької, Ворошиловградської та Ростовської областей автор звів у таблиці, які наочно продемонстрували посилення партійного впливу на найбільш відповідальних ділянках вуглевидобутку (с. 60, 61, 63).

Слід підкреслити, що організаційна діяльність партійних комітетів висвітлена в тісному зв'язку з удосконаленням ідеологічної, політико-виховної роботи, яка сприяла успішному виконанню виробничих завдань. З цього погляду рецензована монографія суттєво відрізняється від деяких праць з даної тематики, в яких недооцінюється роль та значення ідеологічного забезпечення боротьби за підвищення продуктивності праці та ефективності суспільного виробництва.

Автор розглянув питання партійного керівництва діяльністю профспілкових і комсомольських організацій, трудових колективів по зміцненню виробничої дисципліни, розвитку нових форм соціалістичного змагання. При цьому П. Ф. Ковальський аналізує найбільш характерні недоліки, що зустрічалися в їх роботі, намічає

шляхи подолання цих труднощів. Це має практичне значення, оскільки узагальнений досвід роботи партійних організацій Донбасу по підвищенню продуктивності праці може бути використаний не тільки у вугільній промисловості, але й в інших галузях економіки.

Позитивно оцінюючи в цілому монографію П. Ф. Ковальського, слід висловити окремі зауваження і побажання. На наш погляд, йому не вдалося повною мірою показати все те нове й найхарактерніше, що з'явилося в діяльності партійних організацій Донбасу і, особливо, вплив науково-технічної революції на форми й зміст партійної роботи по підвищенню продуктивності праці. Одна з причин цього недоліку полягає в тому, що автор недостатньо використовує праці своїх попередників, які розробляли цю тему. Взявши за основу проблемно-хронологічний принцип подання матеріалу, він у ряді випадків порушує його, що призводить до

схематизму у висвітленні таких важливих питань, як впровадження нової техніки й наукової організації праці, розвиток нових форм соціалістичного змагання, зростання культурно-технічного рівня шахтарів. Слід було б навести порівняльні дані про роботу гірників різних басейнів нашої країни. На нашу думку, потрібно було б показати процес удосконалення управління виробництвом, господарського механізму, його значення для підвищення продуктивності праці.

Однак, незважаючи на окремі недоліки, монографія П. Ф. Ковальського стане корисним посібником у практичній роботі викладачів і аспірантів вузів, пропагандистів, студентів, може бути використана іншими дослідниками, які готують праці з даної проблематики.

*Я. С. Калакура (Київ),
В. П. Котенко (Харків)*

СОВЕРШЕНСТВОВАТЬ СТИЛЬ КОМСОМОЛЬСКОЙ РАБОТЫ

Редкол.: Корниенко А. Н. (руководитель),
Бабко Ю. В., Белоблоцкий Н. П.,
Казановский А. В., Назимко П. С.,
Орлов В. М., Роик В. Г., Снитчук Н. А.,
Шевченко В. Ф.

К.: Молодь. 1979, 336 с.

Ленінський комсомол, як відомо, відіграє важливу роль у розвитку нашого суспільства, вносить вагомий вклад у здійснення рішень партії й уряду, чимало робить в справі поліпшення комуністичного виховання підростаючого покоління. Великі завдання, які випливають з постанов ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи» (квітень 1979 р.), «Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна» (грудень 1979 р.), листопадового (1979 р.) Пленуму ЦК КПРС, вимагають від комсомольських організацій республіки цілеспрямованої, наполегливої роботи. І це цілком природно, бо щоб постійно бути на рівні сучасних вимог, комсомольським організаціям необхідно наполегливо і невпинно займатися пошуком нових ефективних форм і методів роботи з молоддю, вдосконалювати стиль своєї діяльності. При цьому успіх може бути забезпечений лише тоді, коли вся справа організаційної і виховної роботи буде поставлена на наукову основу.

В цьому зв'язку заслуговує на увагу рецензована книга, яка містить в собі матеріали республіканської науково-практичної конференції «Шляхи дальшого вдоскона-

лення стилю роботи комсомольських організацій», проведеної Центральним Комітетом ЛКСМ України, Інститутом історії партії при ЦК Компартії України — філіалом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та Вищою партійною школою при ЦК Компартії України у Києві 29—30 листопада 1978 року.

В книзі вміщено 44 доповіді і повідомлення, в яких висвітлюються питання зростання ролі Ленінського комсомолу як помічника і резерва партії в умовах комуністичного будівництва. Багато уваги в них приділено шляхам дальшого вдосконалення стилю роботи комсомольських організацій, розкриттю форм і методів їх роботи по добору і вихованню кадрів.

При написанні доповідей автори використали твори В. І. Леніна, документи ЦК КПРС, ЦК Компартії України і ЦК ВЛКСМ, нові теоретичні висновки і положення, сформульовані в рішеннях XXV з'їзду КПРС, у доповідях і виступах Генерального Секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва.

У доповідях першого секретаря ЦК ЛКСМ України А. І. Корнієнка, заступника керівника кафедри партійного будівництва Академії суспільних наук при ЦК КПРС, доктора історичних наук, професора В. А. Сулемова, зав. кафедрою партійного будівництва ВПШ при ЦК Компартії України В. М. Орлова переконаливо, з марксистсько-ленінських позицій показано, що зростання ролі Ленінського комсомолу як помічника і резерва Комуністичної партії — це закономірний, об'єктивно обумовлений процес, нерозривно пов'язаний з глибокими політичними, со-

ціально-економічними змінами в житті нашого суспільства. Ленінські принципи роботи з кадрами всебічно розкрив у своїй доповіді доктор історичних наук, професор В. М. Орлов. Він, зокрема, справедливо зазначив, що саме рівень кадрів, їх зрілість, компетентність, енергія, самовідданість визначають успіх усіх справ, у тому числі й успіх у впровадженні ленінського стилю роботи.

Цікавим, цілеспрямованим, тісно пов'язаним з практикою комсомольської роботи є виступ завідуючого сектором партійного будівництва Інституту історії партії при ЦК Компартії України, доктора історичних наук В. Ф. Шевченка — «Книги Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження», «Цілина» і питання дальшого удосконалення стилю роботи». Проблеми вдосконалення стилю роботи комітетів комсомолу, поліпшення їх діяльності по добору і вихованню комсомольських кадрів ґрунтовно розкриті і в інших матеріалах збірника. Заслужовують, зокрема, на увагу виступи секретарів Ворошиловградського, Львівського та Хмельницького обкомів комсомолу В. О. Пантюхіна — «Критика і самокритика як метод виховання у комсомольських кадрів високої відповідальності за доручену справу»; В. М. Жили — «Дальше вдосконалення роботи з резервом комсомольських кадрів у світлі вимог XVIII з'їзду ВЛКСМ»; П. Л. Бурі — «Деякі питання роботи комсомолу по керівництву міськкомми, райкомми ЛКСМУ»; секретаря комітету комсомолу виробничого об'єднання Новокраматорського машинобудівного заводу Н. К. Лещинського — «Робота комітету ЛКСМУ на правах райкому в умовах виробничого об'єднання»; секретаря комітету комсомолу ордену Леніна колгоспу ім. XX з'їзду КПРС Новоукраїнського району Кіровоградської області С. А. Брюховецької — «З досвіду вдосконалення стилю роботи комсомольської організації колгоспу»; завідуючого відділом комсомольських органів ЦК ЛКСМ України А. В. Казановського — «Питання підвищення ефективності роботи апарату комітетів комсомолу».

Велике місце в збірнику відведено питанням ідеологічної роботи з молоддю. На XXV з'їзді КПРС, зокрема, вказувалося, що важливим засобом підвищення ефективності ідеологічної роботи на сучасному етапі комуністичного будівництва є комплексний підхід, який передбачає органічну єдність ідейно-політичного, трудового і морального виховання з урахуванням особливостей різних груп трудящих¹. В цьому зв'язку цікавими, на наш погляд, є виступи першого секретаря Донецького міськкому ЛКСМ України В. М. Кабанова — «Досвід комплексного планування виховної роботи серед молоді»; пер-

шого секретаря Закарпатського обкому ЛКСМ України М. В. Куцкири — «Форми і методи роботи комітетів комсомолу по патріотичному й інтернаціональному вихованню молоді»; заступника завідуючого відділом пропаганди і культурно-масової роботи ЦК ЛКСМ України Г. Ф. Хоружія — «Про підвищення ролі комсомольських працівників і активістів в ідейно-політичному вихованні молоді»; старшого наукового співробітника Інституту історії партії при ЦК Компартії України, кандидата історичних наук Л. М. Гордієнка — «Про деякі питання вдосконалення форм і методів роботи з кадрами пропагандистів мережі комсомольської політосвіти у світлі вимог XXV з'їзду КПРС і XVIII з'їзду ВЛКСМ»; старшого викладача кафедри комсомольського будівництва Республіканської комсомольської школи при ЦК ЛКСМУ, кандидата історичних наук А. П. Садовенка — «Шляхи і засоби забезпечення єдності ідейно-політичного, трудового і морального виховання молоді».

В книзі порушено питання про необхідність дальшого вдосконалення системи перепідготовки комсомольських кадрів, підвищення ефективності їх навчання, про доцільність підготовки фундаментальних праць з питань теорії і практики комсомольської роботи. Про це, зокрема, йдеться у виступах директора Республіканської комсомольської школи при ЦК ЛКСМУ, кандидата історичних наук П. С. Назимка, доцента Вищої комсомольської школи при ЦК ВЛКСМ, кандидата філософських наук Б. К. Лисина та ін.

У виступах кандидата філософських наук Н. П. Лукашевич, першого секретаря Харківського обкому ЛКСМУ С. Н. Касютіна, старшого викладача кафедри партійного будівництва ВПШ при ЦК Компартії України О. А. Воронька наголошується на тому, що сучасний рівень комсомольської роботи висуває високі вимоги до комсомольського працівника. Добір комсомольських працівників має починаватися з глибокого вивчення особистості кожного з них, ділових і організаторських здібностей, особливостей характеру, поведінки, суспільної думки. «Справжній комсомольський вожак», — підкреслив у своєму виступі на XXIII з'їзді ЛКСМ України член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербинський, — це людина ініціативна, неспокійного серця і високої культури, людина, яка добре знає і гаряче любить справу, глибоко розуміє турботи молоді, людина, яка віддає себе, як то кажуть, без залишку бойовій комсомольській роботі².

Через усю книгу червоною ниткою проходить думка про те, що джерелом сили і міцності комсомолу в усіх напрямках його діяльності — організаційно-політичному зміцненні, ідейному загартуванні, трудово-

¹ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 83.

² Комуніст України, 1978, № 4, с. 32.

му і моральному вихованні молоді є партійне керівництво. Про це, зокрема, переконливо свідчить постанова листопадового (1977 р.) Пленуму ЦК Компартії України «Про роботу партійних організацій республіки по виконанню рішень XXV з'їзду КПРС про поліпшення комуністичного виховання молоді і посилення партійного керівництва комсомолом».

Вихід у світ рецензованого збірника про актуальні питання дальшого вдосконалення стилю роботи комсомольських організацій республіки на етапі розвинутого соціалізму заслуговує схвалення.

Книга вчить вмілому використанню різноманітних засобів роботи з молоддю, спрямовує зусилля кожної молодої люди-

ни на оволодіння знаннями, досягненнями культури, постійне виховання в собі якостей політичного бійця, здатного активно відстояти комуністичні принципи, протистояти ворожій ідеології. На жаль, книга вийшла малым тиражем.

Праця має велике науково-пізнавальне значення і принесе користь комсомольським працівникам, насамперед секретарям первинних комсомольських організацій, а також секретарям обкомів, міськкомів, райкомів комсомолу, взагалі всім, хто цікавиться проблемами комуністичного виховання радянської молоді.

А. А. Носковський (Київ),

М. О. Навроцький (Київ)

КУЛЬТУРНЕ БУДІВНИЦТВО В УКРАЇНСЬКІЙ РСР.

1917—1927:

ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

Редкол.: Кондуфор Ю. Ю. (відп. ред.),
Гутянский С. К., Кузьменко В. В.,
Мітюков О. І., Сас І. Х., Шевчук Г. М.
К.: Наук. думка, 1979, 666 с.

Комуністичне виховання має на етапі зрілого соціалізму, розвиток культурології висунали завдання розширення й поглиблення документальної та джерелознавчої бази дослідження історії соціалістичної культури. Ця практична потреба вже дістала певне відображення в радянській археографії, а саме — в серії збірників документів і матеріалів, присвячених культурному будівництву в СРСР. Нещодавно вона поповнилася ще одним виданням, що висвітлює культурне будівництво в Радянській Україні в 1917—1927 рр.

Збірник доповнює і продовжує публікацію документів і матеріалів з питань культурного будівництва в Українській РСР¹. Цінність рецензованого видання визначається насамперед тим, що з 437 опублікованих у ньому документів близько 75% вводиться до наукового обігу вперше. Це переважно документи фондів Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центрального державного архіву Жовтне-

вої революції і соціалістичного будівництва УРСР, а також ряду обласних та міських архівів республіки.

Документи, розміщені в збірнику, свідчать про те, що В. І. Ленін, Комуністична партія приділяли велику увагу культурній революції як складовій частині побудови соціалізму в Країні Рад. Майже весь перший розділ збірника присвячено відомим ленінським декретам з питань культурного будівництва. Керівна і спрямовуюча роль КПРС простежена на матеріалах її з'їздів, конференцій, директивних листів тощо (док. № 9—11, 13—15, 135, 148, 157, 164, 166, 203, 217, 240, 334, 352, 422 та ін.).

Велика увага в збірнику приділяється висвітленню процесу культурного будівництва на Україні. 122 документи Наркомосу УРСР та його органів — головних провідників політики партії і Радянської влади в справі будівництва нової культури — розповідають про підсумки напруженої і плідної діяльності по втіленню в життя ленінського плану культурної революції (док. № 81, 87, 98, 108, 116, 154, 161, 194, 241, 262, 290, 319, 361 та ін.).

Документи і матеріали рецензованого збірника висвітлюють велетенські досягнення в справі культурного будівництва на Україні. Одним з найважливіших його напрямів була політико-освітня робота серед широких кіл трудящих. КП(б)У і Радянський Уряд України вживали активних заходів для підвищення культурного й політичного рівня мас. Цьому аспекту присвячено понад четверту частину документів збірника. Особлива увага приділялася ліквідації неписьменності та пропаганді ідей марксизму-ленінізму. І це цілком закономірно. Адже відомо, що 76% населення України становили неписьменні (с. 8). І хоч на цьому шляху довелось долати великі труднощі, до 1927 р. кількість письменних зросла в містах у 2, а на селах — у 3 рази (док. № 393, 422).

¹ Див., наприклад: Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1959—1961. 36 документів і матеріалів у двох томах. Т. 1 (1917 — червень 1941). К., 1959; Т. 2 (червень 1941—1959). К., 1961.

Численні документи яскраво показують, який великий внесок у справу ліквідації неписьменності, піднесення культури села, зростання культурно-політичного рівня воїнів Червоної Армії зробив робітничий клас республіки (док. № 58, 84, 204, 269, 274, 330, 393, 419).

Основою всієї освітньої роботи була докорінна перебудова шкільної справи. Цьому питанню присвячена третина документів збірника. Хронологічний порядок їх розташування дає можливість простежити, як зміщувалася радянська система шкільної освіти. В книзі документально доведена необхідність відкриття нових шкіл (док. № 31, 33, 47, 51, 107, 122), мобілізації кадрів учителів (док. № 115, 128, 136), їх підготовки й перепідготовки (док. № 135, 232), втілення в життя принципів єдиної трудової школи (док. № 35, 38, 49, 64, 98, 107), відокремлення церкви від держави та школи від церкви (док. № 41, 46) тощо.

Своєрідним етапним явищем у культурному житті України була підготовка до запровадження загального навчання (док. № 301). Про успіхи в шкільному будівництві свідчить насамперед зростання кількості трудшкіл — з 16 004 (на 1 січня 1924 р.) до 19 416 (на 15 грудня 1927 р.) (док. № 428).

Докорінні революційні перетворення відбулися в той період у справі налагодження роботи вищої школи. Незважаючи на значні матеріальні труднощі, в республіці відкривалися нові середні спеціальні і вищі навчальні заклади (док. № 22, 23, 142, 174), організовувалися так звані нуль-семестри, робітфаки, які готували робітників і селян до вступу у вузи (док. № 102, 169, 178, 202, 405). В ході революційної перебудови вищої школи на соціалістичних засадах було здійснено переведення всіх приватних вищих навчальних закладів на державне утримання (док. № 83), вжито заходів для матеріального забезпечення студентів (док. № 212), забронювання місць у вузах та робітфаках для робітниць і селянок (док. № 255), організовано прийом до вищих шкіл УРСР (док. № 377), поліпшено роботу вечірніх робітничих університетів і технікумів (док. № 420, 427).

Матеріали збірника переконливо доводять, що вища школа досягла в досліджуваний період значних успіхів. Якщо в 1919 р. у восьми найбільших університетах і чотирьох вищих технічних закладах країни навчалось лише 4—5% дітей робітників і селян (с. 11), то в 1926/27 р. в 37 інститутах республіки їх кількість зросла до 47,1%. Число випускників збільшилося з 3706 чол. у 1923/24 навчальному році до 12 289 — у 1925/26 р. (док. № 393, 431).

У книзі вміщено також документи, які свідчать про піклування Радянського Уряду і Компартії України щодо залучення буржуазної інтелігенції на бік Радянської

влади та створення їй відповідних умов для плідної праці на благо народу (док. № 115, 117, 128, 198, 217, 260).

Чимало сторінок збірника присвячено проблемі становлення радянської науки, мобілізації вчених на розв'язання вузлових питань соціалістичного будівництва в республіці. Наводяться, наприклад, документи про організацію наукових (док. № 189, 355, 425) та науково-дослідних установ (док. № 227, 350, 378) і визначення їх завдань на той час (док. № 340), про підготовку наукових працівників і викладачів для вузів республіки (док. № 222), про заходи поліпшення пропаганди марксизму-ленінізму через систему наукових установ (док. № 333) тощо.

Велика увага в рецензованому збірнику приділяється організації Всеукраїнської Академії наук, створенню максимально сприятливих умов для її діяльності (док. № 164, 166, 179, 206, 261, 320).

Мовою документів розкривається складний процес становлення радянської літератури й мистецтва, їх розвитку в ході будівництва соціалізму (док. № 103, 113, 182, 225, 258, 395, 400, 426). Активно розвивалися різноманітні художні осередки (док. № 231, 304, 305, 309, 338, 339, 343, 365, 401). Всебічний і принципний аналіз їх діяльності було дано в Постанові Політбюро ЦК КП(б)У «Про українські художні угруповання» (док. № 334), що сприяло підвищенню ідейно-художнього рівня творів радянських митців.

Упорядники збірника вмістили в нього й численні документи, що розкривають художньо-освітню та естетико-виховну роль театрів, кіно (док. № 30, 45, 71, 72, 89, 110, 184, 287 та ін.), музеїв (док. № 247, 354, 362, 380 та ін.), інших культурно-освітніх закладів (док. № 53, 54, 109, 151, 156, 194 та ін.). Цим питанням присвячено понад 60 документів збірника.

Матеріали рецензованого видання дають підставу зробити висновок про те, що протягом першого десятиріччя існування Радянської влади в ході гострої класової боротьби утвердилася нова, радянська культура, яка базувалася на соціалістичній ідеології. Це, зокрема, підтверджують резолюції X з'їзду Компартії України (док. № 422) та відомості ЦСУ УРСР про розвиток різноманітних галузей культурного будівництва (док. № 350, 409, 427, 428, 429). Матеріали збірника відбивають одну з найважливіших рис, притаманних соціалістичній культурі, — її інтернаціональний характер (док. № 76, 113, 125, 182, 188, 216, 217, 232, 244, 259, 279, 280 та ін.).

Слід відзначити також ретельну підготовку науково-довідкового апарату збірника, що дає дослідникам необхідну додаткову інформацію до опублікованих документів. У передмові вдало поєднано висвітлення проблем історії культурного будівництва з їх сучасним станом, глибоко і всебічно проаналізовано найважливіші, в

переважній більшості вперше опубліковані документи.

Рецензоване видання не позбавлене окремих упущень. Так, не всі питання культурного будівництва відображені в ньому рівномірно. Зокрема, недостатньо глибоко висвітлено формування радянської інтелігенції на Україні. В окремих документах трапляються пропуски слів та речень. Так, у док. № 1 на с. 22 у другому абзаці пропущено фразу «виходячи з цих положень»; у док. № 202 (п. 5) пропущено перше речення. Несточно подано назви деяких документів. Док. № 149, зокрема, називається «Про організацію Ради містечв при Головополітосвіті (постанова Наркомосу УРСР від 3 вересня 1920 р.)». Але ж Головополітосвіта була створена в республіці тільки в грудні 1920 р. Правильна назва документа —

«Про створення Ради містечв». До того ж, декрет було опубліковано в офіційному виданні (СУ УССР, 1920, № 24, ст. 498), і упорядникам збірника не було потреби посилатися на архівний оригінал. Інколи одному й тому ж документу даються не ідентичні назви (див. док. № 74 на с. 92 і с. 165), видозмінюється їх характер (див. док. № 301 на с. 11 і с. 340). У деякі документи вкралися описки й дрібні неточності.

В цілому ж рецензований збірник документів і матеріалів має велику наукову цінність. Він, безумовно, сприятиме поглибленню досліджень проблем культурного будівництва в Українській РСР і стане в пригоді всім, хто ними цікавиться.

О. О. Кучер (Харків),
В. М. Шейко (Харків)

СКВОЗЬ БУРЮ ВРЕМЕНИ.

*Воспоминания участниц
революционного движения
и социалистического строительства
на Украине и в Молдавии.*

Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1979. 394 с.

Радянська історіографія поповнилася ще одним корисним виданням: спогадами жінок — учасниць трьох російських революцій, громадянської війни та соціалістичного будівництва на Україні та в Молдавії. Багато хто з них дожив до наших днів. З ентузіазмом вони виступають перед широкою аудиторією, розповідають про славне, героїчне минуле Країни Рад.

У книзі вміщено нарис 43 ветеранів партії. Чітко визначеної структури збірник не має. Проте складачі та редколегія цілком слушно додержуються хронологічно-тематичного принципу, використавши насамперед мемуарний матеріал, який розповідає про зародження марксистських гуртків у Росії, створення «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», перших більшовицьких організацій. Це — спогади П. І. Кулябо, Є. М. Адамович, Г. А. Корсунської — найстаріших більшовицьок України та Молдавії.

Більшість спогадів присвячено подіям революції 1905—1907 рр., Лютневої та Великої Жовтневої соціалістичної революцій, а також громадянської війни. Їх написали Д. М. Базлова, Є. Б. Бош, С. І. Гопнер, Ю. Я. Жукова, сестри Олександра та Анастасія Єсави та інші.

Книга переконує читача в тому, що в ті роки майже не було такої ділянки роботи, де б не працювали, віддаючи всі свої сили та розум, героїчні жінки. Наприклад, А. В. Єсави була членом Центрального штабу Червоної гвардії. В Червоній Ар-

мії відповідальні посади займали Ю. Я. Жукова, Р. І. Волгіна, А. І. Кучук. У прикордонних військах, а потім у розвідувальному відділі штабу морських сил Далекого Сходу служила К. К. Кожина. Жінки відзначилися не тільки на полях битв, а й на мирному фронті. Про трудовий героїзм жінок у роки соціалістичного будівництва розповідає відомий історик, професор Московського університету О. Ф. Чмига, яка в 1929—1931 рр. брала активну участь у проведенні суцільної колективізації на Кіровоградщині. Від колгоспниці до професора — ось такий життєвий шлях пройшла ця людина, як і тисячі інших громадян Країни Рад.

Багато славних більшовицьок працювали у жінвідділах, завданням яких було активізувати громадсько-політичну та трудову діяльність жінок. Серед них потрібно відзначити М. О. Левкович, Ц. В. Зоріну, Ю. Я. Жукову, В. Л. Більшай, Л. Ф. Скрипченко.

Виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, радянські патріотки допомагали революціонерам інших країн, зокрема Бессарабії і Румунії. Так, П. Ф. Рибальченко, яка очолила МОДР МРСР, згадує про діяльність цієї організації по визволенню з тюрем Румунії, Франції бессарабських комуністів. Спогади мужніх революціонерок А. І. Климової, Д. І. Турчан, С. І. Подолья, яких не зламали в'язниці та незгоди, повертають нас до незабутніх днів визволення Бессарабії і Північної Буковини. С. І. Подолья пише: «Ті дні назавжди залишаться в мій пам'яті. Здійснилася заповітна мрія трудящих Бессарабії та Північної Буковини — влитися в братерську сім'ю народів Радянського Союзу» (с. 228).

І в роки Великої Вітчизняної війни героїчні жінки-патріотки поряд з чоловіка-

ми боролися проти фашизму. В групі кримських партизанів, яку очолював учасник революційного підпілля в Бессарабії С. І. Самойлов, була і відважна Пауліна Богуславська. Далеко за межами республіки відоме ім'я Ольги Банчик. Під час другої світової війни вона вступила в ряди борців руху Опору. В одному з боїв з гітлерівцями Ольга загинула, але світла пам'ять про неї назавжди залишилася в серцях простих людей Франції.

Заслугує схвальної оцінки відбір редколегією та складачами матеріалів для публікації (за географічним принципом). Це дало можливість охопити найважливіші пролетарські райони та революційні осередки на Україні та в Молдавії. Тут представлені Катеринослав, Харків, Київ, Одеса, Чернігів, Сімферополь, Донбас, Кишинів, Бендери, Ясси, Акерман (нині — м. Білгород-Дністровський Одеської обл.) та ін. Та подібний поділ, звичайно, умовний, бо географія розповіді героїв книги значно ширша. Адже суспільно-політична та державна діяльність учасників подій була тісно пов'язана з іншими революційними (великими та малими) центрами Росії і, насамперед, з Москвою та Петроградом. Так, Є. М. Адамович проводила активну пропагандистську роботу в Петербурзі, Катеринославі, Орлі, Харкові. Г. А. Корсунська за наказом партії поїхала до Кишинєва, де працювала в друкарні підпільної газети «Искра». Р. Д. Вульф після Великої Жовтневої соціалістичної революції перебувала на партійній роботі в Чернігові, Харкові, Ростові-на-Дону, Гомелі, Таганрозі.

Автори спогадів дуже скромно змальовують свою власну участь у висвітлюван-

них подіях. Їх герої — товариші по партії, по боротьбі. І тому коротенькі довідки про авторів є важливим доповненням до їх розповіді.

Цінність спогадів у тому, що в них містяться дорогоцінні відомості про визначних діячів партії і Радянської держави, з якими авторкам довелося разом працювати: В. І. Леніна, Я. М. Свердлов, Ф. Е. Дзержинського, М. І. Калініна, І. Х. Лалаянца, Ф. А. Сергєєва (Артема), Г. І. Петровського, С. В. Косіора, Я. Б. Гамарника, Е. І. Квірінга, Н. К. Крупську, І. Арманд, К. Цеткін, М. І. Ульянову. Нариси О. Соколовської та В. Більшай присвячені Жанні Лябурб та Олександрі Коллонтай. Ці факти з історії революційної діяльності жінок різних національностей надають книзі інтернаціонального звучання.

Цікаві подробиці, яскраві епізоди, спостереження, емоційні враження відтворюють атмосферу тих років, створюючи своєрідний колорит епохи.

Важливим критерієм достовірності та повноти опублікованих матеріалів є взаємне (перехресне) висвітлення діяльності одних і тих же людей у різних спогадах, що дає картину цілісності розповіді.

На жаль, у книзі інколи відсутні коментарі до окремих історичних подій і фактів, а також характеристики громадсько-політичної позиції деяких осіб, про яких йде мова. Проте це не впливає на позитивну оцінку рецензованого видання, яке з інтересом зустрінуть спеціалісти-історики, широке коло читачів.

А. М. Зеніна (Київ),
Є. П. Шаталіна (Київ)

СОВЕТСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ КИЕВСКОЙ РУСИ.

Л.: Наука, 1978, 280 с.

СОВЕТСКОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ КИЕВСКОЙ РУСИ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ ОЧЕРКИ.

Л.: Наука, 1979, 264 с.

Радянська історична наука, озброєна марксистсько-ленінською методологією, досягла значних успіхів у вивченні Київської Русі. Завдяки працям Б. Д. Грекова, М. М. Тихомирова, С. В. Юшкова, Б. О. Рибаківа, В. В. Мавродіна, Л. В. Черепніна, В. Т. Пашута було створено марксистську концепцію історії Давньоруської держави. Надзвичайно важливе значення нині має підготовка праць, в яких було б визначено основні етапи розвитку радянської історичної науки, виявлено магістральні напрями досліджень,

вивчено літературу про Київську Русь тощо.

Рецензовані монографії, підготовлені колективом істориків, який очолили В. В. Мавродін, П. Є. Носов та І. П. Шаскольський, — перша спроба створення історіографії радянської історичної науки про Давньоруську державу. У книзі «Советская историография Киевской Руси» проаналізовано літературу, що вийшла в період з 1917 і до початку 70-х років. У вступі до цієї колективної монографії відзначається, що в історії східних слов'ян часи Київської Русі стали епохою заміни первіснообщинного ладу феодальним. Сам термін «Київська Русь» використовується в нашій історичній науці як умовна назва Давньоруської держави, спочатку політично об'єднаної, а в період феодальної роздробленості — згуртованої у культурному та етнічному відношеннях навколо Києва, який залишався символом історичної і загальноруської єдності (с. 11).

Книгу «Советская историография Киевской Руси» відкриває основний розділ «Формування давньоруської народності» (І. Я. Фроянов і О. В. Гадло). В ньому комплексно розглянуто не тільки історичну, а й етнографічну, археологічну та лінгвістичну літературу. Автори визначили динаміку розвитку історичної науки, боротьби різних ідей і відобразили поступове формування дійсно наукових, методологічно правильних концепцій у радянській історіографії. Ці елементи притаманні й іншим частинам рецензованій монографії. Не випадково, що особливу увагу приділено періоду 20-х — початку 30-х років, тобто етапу становлення радянської історичної науки. І. Я. Фроянов та О. В. Гадло висвітлили суть і значення теорій слов'янського етногенезу, а також чимало місця відвели визначенню території слов'янської прабатьківщини.

В розділі «Соціально-економічний лад Київської Русі» (В. В. Мавродін, І. Я. Фроянов, М. Б. Свердлов) мова йде про економічний розвиток давньоруських земель, особливо сільського господарства й ремесел. На наш погляд, дослідники вдало проаналізували праці з історії суспільного ладу Київської держави.

Одним із центральних у монографії є розділ «Утворення і розвиток Давньоруської держави» (І. П. Шаскольський, Л. А. Коча). Автори особливо наголошують на тому, що в XII — першій третині XIII ст. Київська Русь була єдиним державним механізмом, який феодальна роз'єднаність руських земель не тільки не ліквідувала, а й надала йому нову, федеративну форму. На с. 149 мова йде про «децентрозу тенденцію, яка перемогла в XV ст. феодальну роздробленість». У цьому ж розділі значний інтерес викликають параграфи «Язичництво в Давній Русі» та «Християнство і церква». В них розглянуто становлення в радянській науці концепції язичництва: його джерела, зв'язки з віруваннями народів Сходу й Півночі, спадкоємність від релігійних уявлень прадавніх людей, які проживали на території Східної Європи (трипільців, скіфів, сарматів та ін.). Автори показали, як радянська історіографія поступово долала вульгаризаторські погляди на введення християнства на Русі. В працях Б. Д. Грекова, В. В. Мавродіна, І. У. Будовніца та ін. доведено, що «хрещення Русі» було насамперед свідомим політичним кроком молодой Київської держави, яка прийняла нову релігію в zenіті своєї могутності.

М. Б. Свердлов, О. Е. Ліпшиць, Р. М. Мавродіна проаналізували численну наукову літературу, присвячену міжнародним контактам Київської Русі. Б. М. Путілов, Ю. О. Лимонов, В. В. Мавродін в розділі «Фольклор, писемність і наукові знання в Київській Русі» наочно продемонстрували інтеграцію гуманітарних наук у вивченні історії духовної культури Давньоруської держави, відзначили, що успіхи

істориків були б набагато скромнішими без допомоги літературознавців, етнографів, лінгвістів.

Колективна монографія «Советская историография Киевской Руси» не позбавлена й окремих недоліків. Особливо владає у вічі недостатнє використання праць українських дослідників (це певною мірою притаманне й «Советському источниковедению Киевской Руси»). Часом автори тільки фіксують, а не оцінюють належним чином думки тих чи інших учених, які інколи навіть суперечать одна одній. У ряді випадків потрібно зробити більш однозначні висновки (наприклад, на с. 188 завдання в галузі дослідження питань зовнішньої політики Давньої Русі визначено лише на основі цитати з статті В. Д. Корольока, і відсутня авторська оцінка проблеми; на с. 223 та ін. критику діяльності історичної школи у фольклористиці не доведено до кінця, чомусь не проаналізовано праці науковців, які були написані у 60-х рр.

М. Б. Свердлов у параграфі «Гроші й грошовий обіг» даремно наголошує на існуванні хутрих грошей. Ця хибна теорія XIX ст., яка не витримує найелементарнішої критики з позицій політекономії, вже давно спростована працями І. Г. Спаського, В. Л. Яніна та інших радянських нумізматів.

Автори в кількох місцях монографії надто категорично стверджують, що черняхівська культура була не слов'янською. Дослідники довели її етнічну строкатість (тобто відзначили, що одним із творців і носіїв цієї культури були також східні слов'яни).

* * *

Автори книги «Советское источниковедение Киевской Руси», поставили перед собою завдання: висвітлити позитивний досвід радянських учених-джерелознавців, розглянути процес становлення марксистського методу у вивченні джерел, і, крім того, впливати всю сукупність основних історіографічних фактів (с. 10). Монографія, як про це говориться в передмові, не претендує на повне охоплення проблеми. У ній проаналізовано лише ті питання, що мають пряме відношення до конкретного джерелознавства історії Давньоруської держави (с. 11).

Структура рецензованого видання цілком підпорядкована авторській меті. Відкривають книгу розділи, присвячені писемним джерелам — вітчизняним і іноземним. У серії невеличких, але змістовних нарисів послідовно розкриваються історія виявлення й вивчення писемних пам'яток, аналізуються праці провідних науковців, їх творчі методи.

Використовуючи подібну методiku, Ю. О. Лимонов у рамках коротенького огляду намалював реальну картину роз-

випитк радянського літописознавства, показав основні етапи його становлення (в зв'язку з творчістю таких відомих дослідників літописів, як О. О. Шахматов, М. Д. Присольков, М. М. Тихомиров, Д. С. Лихачов, Б. О. Рибаків та ін.). У статті чітко простежується авторська позиція відносно перспектив вивчення вітчизняного літописання, які Ю. О. Лимонов вбачає в серйозному дослідженні пізніх літописних зводів (с. 34).

Нариси, присвячені «Руській правді» і берестяним грамотам (Г. Є. Кочин), а також актовому матеріалу (І. Я. Фроянов), відзначаються чіткістю викладу, історіографічною об'єктивністю, професіоналізмом, але надто вже малі за обсягом. У них не знайшлося місця для таких важливих праць, як «Общественно-политические отношения в Древней Руси и Русская Правда» Л. В. Черепніна, «Очерки комплексного источниковедения» В. Л. Яніна¹. В першій підбито підсумки дослідження давньоруського законодавства, в іншій зроблено блискучий аналіз актового матеріалу XI—XII ст.

У наступних трьох розділах розповідається про східні писемні джерела, а також Західної, Центральної і Північної Європи, Візантії. М. Б. Свердлов і Є. Е. Ліпшиць систематизували відомості про введення в науковий обіг фактів з іноземних джерел. Вони не обмежуються простим перекладом праць, в яких подано переклади цих документів, а дають джерелознавчу оцінку таким конкретним подіям і повідомленням, як похід русів на Бердаа — 943 р. — (с. 64), найдавніший запис про русів у хроніці VI ст. сирійця Захарії Рітора (с. 69), вірменська легенда про трьох братів Куара, Мелтея і Хореана (с. 70), сага про Еймунда (с. 86) та ін.

Друга частина рецензованої монографії присвячена суміжним наукам і допоміжним історичним дисциплінам. Відкриває цю частину змістовний нарис про археологію (В. О. Булкін, О. В. Гадло, І. В. Дубов, Г. С. Лебедев), у якому висвітлюються основні етапи її розвитку, аналізуються магістральні напрями й проблеми. Авторі підготували вичерпну хроніку персоналій дослідників, які працювали й нині працюють у галузі слов'яно-руської археології: В. І. Равдонікаса, А. В. Арциховського, П. М. Третьякова, Б. О. Рибаків, І. І. Ляпушкіна, В. Л. Яніна, М. К. Каргера, В. Й. Довженка,

В. В. Седова та інших. У цілому ж стаття написана на високому науковому рівні. Єдине зауваження, яке можна було б зробити авторам стосується окремих теоретичних розробок і висновків, що підносяться мало не до рівня загальновідомих істин (наприклад, теорії закономірності «переносу» давньоруських міст (с. 99), зародження більшості з них із відкритих торговельно-ремісничих поселень VIII—IX ст. (с. 99), безперервності життя, на місці «деяких міст як на півдні, так і на півночі Русі» лише з VIII ст.— (с. 101).

В статтях «Етнографія» і «Антропологія» (О. В. Гадло) розглядаються праці, в яких на документальному матеріалі (переважно археологічного характеру) висвітлюються питання історико-культурного й етнічного розвитку давньоруської народності. Серед них дослідження П. М. Третьякова, А. В. Арциховського, Б. О. Рибаків, М. М. Вороніна, П. О. Раппопорта (палеоетнографія), Г. Ф. Дебеца, М. М. Герасимова, Т. І. Алексеева, В. П. Алексеева (палеоантропологія).

В нарисах «Лінгвістика» (Н. А. Мещерський, А. С. Герд), «Топоніміка» й «Етніоніміка» (А. І. Попов, І. П. Шаскольський) зроблено огляд лінгвістичної літератури, де мова йде про проблеми формування мови в Київській Русі, її топоніміку і етніоніміку. В останньому з них значну увагу приділено становленню поглядів учених щодо значення найважливішої географічної і етнічної назви-терміна «Русь», а також дослідженням М. М. Тихомирова, А. М. Насонова, Б. О. Рибаків, в яких беззаперечно доведено його південноруське походження (с. 161—162).

Непогано написано нариси про нумізматику, сфрагістику, геральдику, епіграфіку й метрологію (М. Б. Свердлов), палеографію (М. В. Кукушкіна). На прикладі конкретного аналізу праць В. Л. Яніна, В. В. Кропоткіна, В. М. Потіна (нумізматики), Н. П. Лихачова, В. Л. Яніна (сфрагістики), Б. О. Рибаків, А. Л. Монгайта, М. М. Вороніна (геральдики), Б. О. Рибаків, С. О. Висоцького, А. О. Меднищевої (епіграфіки), Л. В. Черепніна, Л. П. Жуковської (палеографія) автори висвітлили дійсний вклад науковців, що представляють спеціальні історичні дисципліни, в дослідження історії і культури Київської Русі.

За роки Радянської влади активно розвивалася історична географія, головним завданням якої, як справедливо відзначає І. П. Шаскольський, є не географічна локалізація, а вирішення проблем формування території Давньоруської держави й окремих її складових частин (князівств), питань історичної географії (топографії) міст, етнічної і економічної історичної географії (с. 201—203). Класичним історико-географічним дослідженням, в основі якого марксистсько-ленінська методологія, є праця А. М. Насонова, присвячена загаль-

¹ Черепнин Л. В. Общественно-политические отношения в Древней Руси и Русская Правда. — В кн.: Новосельцев А. П. и др. Древнерусское государство и его международное значение. М., 1965; Янин В. Л. Очерки комплексного источниковедения. Средневековый Новгород. М., 1977.

ним особливостям формування державної території Київської Русі².

Нарис про давньоруське право (Г. П. Гальперін) не викликає заперечень, але його відірваність від статей про «Руську Правду» й давньоруські устави, навіть незважаючи на вступний коментар до нього, методично не виправдана.

В колі суміжних дисциплін, без залучення результатів яких сьогодні неможливо підготувати жодну серйозну монографію з історії Київської Русі, важливе місце займає мистецтвознавство. В спеціальному нарисі Вал. О. Булкіна проаналізовано праці з архітектури, живопису й скульптури. Звертає на себе увагу вірна акцентція статті. Автор виділяє не стільки регіональні особливості в розвитку мистецтва, скільки основні закономірності формування загальноруського стилю куль-

турн (с. 226—227, 239), виявлені такими провідними дослідниками, як М. М. Воронін, П. О. Раппопорт, Б. О. Рибakov, П. Н. Максимов, Ю. С. Асеев, В. Н. Лазарев та інші. Це справедливо не тільки відносно архітектури, живопису й скульптури, але й прикладного мистецтва, яке чомусь лишилося поза увагою Вал. О. Булкіна.

Своєрідним заключенням до рецензованих монографій є нарис І. П. Шаскольського, в якому підготовлено огляд радянської історіографії Київської Русі.

На закінчення додамо, що книги «Советская историография Киевской Руси» и «Советское источниковедение Киевской Руси» написані на високому методологічному, науковому рівні й заслуговують позитивної оцінки. Вони з інтересом зустрінуті спеціалістами-істориками нашої країни.

² Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства. М., 1951.

М. Ф. Котляр (Київ),
П. П. Толочко (Київ)

Г. Чернявски, Д. Мичев.
**СЪВЕТСКАТА ОБЩЕСТВЕНОСТ
И РЕВОЛЮЦИОННОТО ДВИЖЕНИЕ
В БЪЛГАРИЯ. 1923—1944.**

София: Партиздат, 1979. 365 с.

Г. Чернявський, Д. Мічев.
**РАДЯНСЬКА ГРОМАДСЬКІСТЬ
І РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ
В БОЛГАРІЇ. 1923—1944.**

Софія: Партвидав, 1979. 365 с.

Останнім часом, коли сили реакції намагаються загальмувати процес міжнародної розрядки, зірвати курс на мирне співіснування країн з різним суспільним ладом, дедалі актуальнішим стає висвітлення проблеми пролетарської солідарності. Цій важливій темі присвячено монографію, підготовлену двома відомими істориками СРСР і НРБ, професорами Г. Й. Чернявським і Добріном Мічевим.

Рецензована книга — перша узагальнююча праця в радянській і болгарській історіографії, в якій глибоко й всебічно розкрито значення руху солідарності трудящих Радянського Союзу з трудящими інших країн світу для розгортання боротьби болгарського народу (починаючи з червеневого фашистського перевороту, антифашистського Вересневого повстання 1923 р. і кінчаючи переможним вереснем 1944 р., що відкрив Болгарії шлях до соціалізму).

Насамперед звертає на себе увагу ґрунтовна документальна база дослідження. Автори використали широке коло документальних джерел — матеріали 45 цент-

ральних, обласних, окружних архівів СРСР і НРБ, спогади визначних діячів ВКП(б) і БКП. Це дало змогу дослідникам висвітлити форми й напрями руху солідарності радянських людей з революційною боротьбою в Болгарії. В монографії підкреслюється керівна роль ВКП(б) і Радянської держави в організації усіх верств населення Радянського Союзу для підтримки трудового болгарського народу. Аналізуючи це питання, автори акцентують увагу на обговоренні уроків класової боротьби в Болгарії на з'їздах ВКП(б), місцевих партійних конференціях, використанні преси для ознайомлення широких читачських мас з подіями в Болгарії.

Г. Чернявський та Д. Мічев розкривають суть і особливості двосторонніх відносин і, зокрема, роль радянської дипломатії у викритті антинародної політики фашистського уряду Болгарії. Офіційні ноти Народного комісаріату закордонних справ СРСР розкрили міжнародні громадськості терористичну, антирадянську спрямованість цієї політики в роки другої світової війни, сприяли активізації кампанії солідарності трудящих нашої країни й усіх прогресивних сил світу з визвольною боротьбою болгарського народу.

Наведений у книзі фактичний матеріал свідчить про значну матеріальну й моральну допомогу, яку ЦК ВКП(б) та уряд СРСР подали політичним емігрантам з Болгарії. Перебування на радянській землі, як справедливо відзначають автори, сприяло спеціалізації і підвищенню професійної кваліфікації цих емігрантів, поглибленню їх марксистсько-ленінського світогляду.

Г. Чернявський та Д. Мічев розкривають роль масових громадських організацій — профспілок, ленінського комсомолу, радянської секції Міжнародної організації допомоги революціонерам (МОДР), Товариства старих більшовиків, піонерської організації та ін., які подали значну допомогу трудящим Болгарії. Використання великої кількості документальних матеріалів дало змогу авторам розкрити різноманітні форми моральної підтримки радянським народом болгарських патріотів: проведення мітингів і демонстрацій протесту проти фашистського терору, прийняття резолюцій протесту, шефство над політичними в'язнями і т. ін.

Надзвичайно характерними для цієї діяльності є наведені в книзі факти матеріальної допомоги болгарському революційному руху (гроші, зароблені на суботниках та недільниках, відрахування від заробітної плати, членських внесків МОДР та ін.).

З особливим інтересом читаються сторінки монографії, на яких розповідається про міжнародний рух на захист Г. Димитрова під час сфабрикованого фашистами Лейпцигського процесу, контакти Г. Димитрова, В. Коларова, С. Димитрова (Марека), С. Благоевої, Ц. Радойнова та інших видатних діячів БКП з трудящими Радянського Союзу.

Велику увагу Г. Чернявський і Д. Мічев приділяють вкладу радянської творчої інтелігенції у цей рух солідарності, детально аналізують праці істориків і філологів, письменників і поетів, драматургів, які в своїх творах висвітлювали героїчну боротьбу болгарських патріотів за свою свободу, розповідали про їх історичні зв'язки з нашим народом.

В монографії враховано всю літературу про Болгарію — політичну, публіцистичну, статистичну, довідкову, художню, — видану в СРСР. У спеціальних таблицях вказана як щорічна (в період з 1923 по 1944 рр.) кількість матеріалів, присвячених Болгарії, так і тих, що стосу-

ються лише окремих аспектів її історії.

Високо оцінюючи рецензовану книгу, хотілося б висловити й деякі побажання авторам. На наш погляд, доцільно було б після першого розділу «Комуністична партія і Радянська держава — революційному руху в Болгарії» поставити розділ «Участь трудящих Радянського Союзу в захисті й підтримці революційного руху в Болгарії», а вже потім дати розділ «Інформування радянської громадськості про революційний рух у Болгарії». Така структура монографії дала б змогу повніше розкрити керівну роль ВКП(б) і Радянської держави в справі організації руху міжнародної солідарності з революційною боротьбою болгарського народу, показати, як різні категорії населення СРСР — робітники, селяни, інтелігенція та їх громадські організації — відгукнулися на заклик партії і уряду розпочати масову кампанію в підтримку трудящих Болгарії.

Мабуть, доцільно було б проаналізувати статті видатних болгарських революціонерів, художні твори — вірші, оповідання письменників, поетів, опубліковані в газеті «Колективіст»*, оскільки автори розповідають і про літературу, що виходила болгарською мовою (для болгарського населення Радянської України).

Перелічуючи прізвища політичних емігрантів, які закінчили військові академії у нашій країні (с. 95), слід було б назвати відомих болгарських воєначальників: Ф. Козовського, П. Панчевського, Щ. Атанасова, І. Вінарова, З. Захарієва.

В цілому ж монографія Г. Чернявського і Д. Мічева написана на високому ідейно-політичному та науковому рівні. Вона має велике виховне значення. Ця книга буде з інтересом зустрінута вченими СРСР і НРБ.

П. С. Сохань (Київ),
В. В. Павленко (Київ)

* Газета «Колективіст» виходила болгарською мовою для болгар, які проживали на території Радянської України.

Хроніка та інформація

НАУКОВА РАДА З ПРОБЛЕМИ «ІСТОРІЯ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ НА УКРАЇНІ»

З метою координації наукової роботи й більш ефективного дослідження питань історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни (1917—1920 рр.) Президія Академії наук Української РСР створила Наукову раду з проблеми «Історія Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни на Україні» — секцію Наукової ради АН СРСР з комплексної проблеми «Велика Жовтнева соціалістична революція».

До складу ради входять 27 кваліфікованих спеціалістів:

БЮРО НАУКОВОЇ РАДИ

1. СУПРУНЕНКО М. І., академік АН УРСР, Інститут історії АН УРСР — голова
2. ГАМРЕЦЬКИЙ Ю. М., д-р істор. наук, Інститут історії АН УРСР — заст. голова
3. КОНДУФОР Ю. Ю., чл.-кор. АН УРСР, Інститут історії АН УРСР
4. БОЙКО О. Д., Інститут історії АН УРСР — учений секретар
5. ГРИЦЕНКО А. П., д-р істор. наук, Інститут історії АН УРСР
6. БОНДАР Т. Д., д-р істор. наук, Київський інститут народного господарства
7. НАГОРНА Л. О., д-р істор. наук, Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС
8. РАКОВСЬКИЙ М. Ю., д-р істор. наук, Одеський державний університет
9. РИБАЛКА І. К., д-р істор. наук, Харківський державний університет
10. ТЕРЕЩЕНКО Ю. І., канд. істор. наук, Інститут історії АН УРСР
11. ЩУСЬ О. Й., канд. істор. наук, Інститут історії АН УРСР

ЧЛЕНИ НАУКОВОЇ РАДИ

1. БЕРЕЗОВЧУК М. Д., д-р істор. наук, Київський державний педагогічний інститут
2. ВОВК А. А., канд. істор. наук, Київський державний університет
3. ГАРЧЕВ П. І., д-р істор. наук, Сімферопольський державний університет
4. ГАНЖА І. Х., канд. істор. наук, Київський державний педагогічний інститут
5. ГОНЧАРЕНКО М. Г., д-р істор. наук, Ворошиловградський державний педагогічний інститут
6. КУРАС І. Ф., канд. істор. наук, Відділ науки та учбових закладів ЦК Компартії України
7. МІНЦ І. І., академік, Інститут історії СРСР АН СРСР
8. МИРОНЕЦЬ Н. І., канд. істор. наук, Київський державний університет
9. ПЕРШАК Д. А., канд. істор. наук, Донецький державний університет
10. ПОЗНЯКОВ К. І., д-р істор. наук, Дніпропетровський металургійний інститут
11. РЕШОДЬКО П. Ф., канд. істор. наук, Ворошиловградський сільськогосподарський інститут
12. СЛИВКА Ю. Ю., д-р істор. наук, Інститут суспільних наук АН УРСР
13. ТИМЧЕНКО Ж. П., канд. істор. наук, Інститут історії АН УРСР
14. ХМІЛЬ І. В., канд. істор. наук, Інститут історії АН УРСР
15. ЧИРКО В. А., д-р істор. наук, Вища партійна школа при ЦК Компартії України
16. ЧИРВА І. С., канд. істор. наук, Сімферопольський державний університет

З метою визначення кола вчених, що займаються розробкою питань історії Ве-

ликої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни, бюро Наукової ради розробило анкету, яка розповсюджена в наукових установах та на кафедрах історії СРСР і УРСР університетів та педагогічних інститутів України.

Крім того, було намічено основні напрями та теми досліджень з історії Великого Жовтня і громадянської війни (більше 150 назв). На порядку денному діяльності ради — план координації наукової роботи на 1981—1985 рр. Її члени ознайомляться також з перспективними тематичними планами, підготовленими у вузах України. На нову п'ятирічку планується видання кількох ґрунтовних колективних монографій, до написання яких залучено провідних спеціалістів-істориків республіки.

Значна увага приділяється підготовці до друку VI тому доповненого видання (російською мовою) багатотомної «Истории Украинской ССР». Рукопис обговорюватиметься на засіданні Наукової ради.

18 лютого відбулося спільне засідання бюро ради з представниками Наукової ради АН СРСР з комплексної проблеми «Велика Жовтнева соціалістична революція». В своїй доповіді акад. І. І. Мінц охарактеризував стан і перспективи координації наукових досліджень у нашій країні. Вчені Радянського Союзу нині готуються гідно відзначити 2 визначні події — 40-річчя перемоги соціалістичної революції у республіках Радянської Прибалтики та 60-річчя завершення громадянської війни на Україні. Останній з них буде присвячена Всесоюзна наукова конференція (вересень 1980 р.).

В обговоренні доповіді взяли участь акад. АН УРСР М. І. Супруненко, д-р істор. наук Ю. М. Гамрецький, канд. істор. наук Ю. І. Терещенко. Вони розповіли про завдання координаційної роботи та ознайомили присутніх з планом на 1980 рік. Ст. наук. співроб. Інституту історії СРСР АН СРСР, д-р істор. наук І. М. Пушкар'єва підкреслила, що історію Великої Жовтневої соціалістичної революції необхідно вивчати в тісному зв'язку з історією буржуазно-демократич-

них революцій, насамперед, першої російської (1905—1907 рр.).

Одним з важливих напрямів діяльності Наукової ради є розгляд та затвердження тем кандидатських і докторських дисертацій, монографій тощо. 21 лютого ц. р. на засіданні бюро ради було затверджено такі теми:

КАНДИДАТСЬКІ ДИСЕРТАЦІЇ

Бабич Д. Т. (Харків) — «Діяльність робітничо-селянської міліції по зміцненню Радянської влади на Україні в період громадянської війни і іноземної воєнної інтервенції»

Сьома В. П. (Івано-Франківськ) — «Участь трудящих Східної Галичини у боротьбі за владу Рад»

ДОКТОРСЬКІ ДИСЕРТАЦІЇ

Ксьонзенко М. І. (Харків) — «Революційні аграрні перетворення на Україні (грудень 1919 — березень 1921 рр.)»

Лях Р. Д. (Донецьк) — «Здійснення лєнїнської аграрної політики на Україні (1917—1923 рр.)»

Тригуб П. М. (Полтава) — «Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Української РСР у період громадянської війни (листопад 1918—1920 рр.)»

МОНОГРАФІЇ

Рибалка І. К., Турченко Ф. Г. (Харків) — «Зміни соціальної структури населення України в 1917—1920 рр.»

Наукова рада АН УРСР з проблеми «Історія Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни на Україні» пропонує науковцям, викладачам вузів, які займаються розробкою цих питань, взяти активну участь у її роботі.

О. Д. Бойко (Київ)

ВШАНУВАННЯ А. М. ШЛЕПАКОВА З НАГОДИ ЙОГО ЮВІЛЕЮ

19 червня 1980 р. в Інституті соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР відбулося засідання Вченої ради, присвячене вшануванню директора Інституту, чл.-кор. АН УРСР, д-ра істор. наук, проф. Арнольда Миколайовича Шлепакова з нагоди 50-річчя з дня народження.

А. М. Шлепаков народився 16 червня 1930 р. у м. Вінниці в сім'ї службовця. В

1952 р. він закінчив факультет міжнародних відносин Київського держуніверситету і вступив до аспірантури Інституту історії АН УРСР. У 1955 р. Арнольд Миколайович захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук. Того ж року почав працювати в Інституті історії АН УРСР спочатку молодшим, згодом старшим науковим співробітником, а після успішного захисту в

1966 р. докторської дисертації завідував відділом нової та новітньої історії країн Західної Європи і Америки. У 1971—1974 рр. Арнольд Миколайович був заступником директора Інституту історії АН УРСР.

У 1967 р. А. М. Шлепакову присвоєно звання професора, а в 1969 р. обрано чл.-кор. АН УРСР.

Арнольд Миколайович очолює Інститут соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР з перших днів його існування (1979 р.).

А. М. Шлепаков — відомий радянський вчений в галузі всесвітньої історії, міжнародного комуністичного та робітничого руху. Дослідник широкого творчого діапазону, він вніс значний вклад у розвиток радянської історичної науки, зокрема, розробив новий науковий напрям у дослідженні національного питання в США, теорії та історії міжнародних міграцій. Його перу належить більш як 120 наукових праць, у тому числі — «Иммиграция и американский рабочий класс в эпоху империализма» (М., 1966), «США: социальная структура общества и его национальный состав» (К., 1976), «Українська трудова еміграція у США і Канаді (кінець XIX — початок XX ст.)» (К., 1960), «Биография статуи Свободы. Исторический очерк» (М., 1969) тощо. Арнольд Миколайович брав участь у створенні таких видань, як «Всемирная история», «История рабочего движения в США в новейшее время», «Международное рабочее движение. Вопросы истории и теории», «Україна і зарубіжний світ», «Міжнародна солідарність у боротьбі проти фашизму», багатотомна «Історія Української РСР» та ряду інших. Під керівництвом А. М. Шлепакова та при безпосередній його участі створено ряд колективних наукових праць, присвячених актуальним проблемам пролетарського інтернаціоналізму. Серед них насамперед слід назвати комплексні дослідження «Международная солидарность трудящихся. 1917—1924» (К., 1978), «Движение международной солидарности трудящихся. 1924—1932» (К., 1980), які є першими книгами циклу праць з історії інтернаціональної солідарності трудящих.

Член КПРС з 1950 р., А. М. Шлепаков успішно поєднує багатогранну дослідницьку роботу з науково-організаційною та громадською діяльністю. Він — член бюро Наукової ради АН СРСР з проблеми «Історія міжнародного комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху», голова республіканської Наукової Ради АН УРСР. Арнольд Миколайович входить до складу цілого ряду редакційних колегій багатотомних видань з актуальних соціально-економічних проблем зарубіжних країн. Він є вступником академіка-секретаря Відділення економіки АН УРСР. Серед його учнів — понад 20 докторів і кандидатів наук.

А. М. Шлепаков — віце-президент То-

вариства «СРСР—США», член правління Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, президії товариства «Знання» УРСР, голова його науково-методичної ради по пропаганді зовнішньої політики СРСР і міжнародних відносин.

А. М. Шлепаков брав активну участь у роботі багатьох міжнародних форумів, зокрема, XXV, XXVI та XXXII сесій Генеральної Асамблеї ООН, XIII та XIV міжнародних конгресів історичних наук, був експертом ЮНЕСКО з питань міжнародних міграцій науково-технічних кадрів, учасником Всесвітнього конгресу «Освіта і роззброєння» (Париж, червень 1980 р.).

Нині Арнольд Миколайович — представник УРСР у Комісії соціального розвитку ООН.

За заслуги в галузі історичної науки і в зв'язку з 50-річчям з дня народження Указом Президії Верховної Ради СРСР від 13 червня 1980 р. А. М. Шлепакова нагороджено орденом «Знак Пошани».

З поздоровленням від Президії АН УРСР, Відділення економіки, Секції суспільних наук АН УРСР, а також від колективу Інституту економіки АН УРСР до ювіляра звернувся віце-президент АН УРСР, акад. АН УРСР І. І. Лукинов. Від колективу співробітників Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР з привітанням виступили заст. директора Інституту, д-р філос. наук, проф. В. В. Косолапов, секретар партбюро Інституту, канд. істор. наук Л. О. Лещенко.

Від партійних, наукових, громадських організацій та установ республіки А. М. Шлепакова привітали директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України—філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчук, голова товариства «Знання» УРСР, проректор КДУ, акад. АН УРСР І. І. Ляшко, заст. директора Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук А. В. Санцевич, академік АПН СРСР П. П. Удовиченко, член колегії МЗС УРСР А. Б. Головка, декан історичного факультету КДУ, д-р істор. наук, проф. А. Ф. Кізченко, заст. голови Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами Г. А. Тихолоз, заст. головного редактора «Українського історичного журналу», д-р істор. наук М. В. Коваль, зав. кафедрою історії Інституту культури ім. О. Є. Корнійчука, д-р істор. наук О. А. Парасунько та інші.

На ім'я ювіляра надійшло багато вітальних адрес, телеграм і листів, зокрема від віце-президента АН СРСР акад. П. М. Федосеева, першого заст. зав. міжнародним відділом ЦК КПРС, проф. В. В. Загладіна, директора Інституту світової економіки і міжнародних відносин АН СРСР акад. М. І. Іноземцева, директора Інституту міжнародного робітничого

руху АН СРСР чл.-кор. АН СРСР Т. Т. Тимофеева, директора Інституту Далеккого Сходу АН СРСР чл.-кор. АН СРСР М. И. Сладковського, директора Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР чл.-кор. Д. Ф. Маркова, директора Інституту Африки АН СРСР, д-ра істор. наук Анат. А. Громіка, директора Інституту Латинської Америки АН СРСР д-ра геогр. наук В. В. Вольського, в.о. директора Інституту США і Канади АН СРСР д-ра істор. наук В. Я. Журкіна, директора Інституту економічних проблем світової соціалістичної системи РЕВ АН СРСР д-ра екон. наук Ю. С. Ширяєва, а також від академіків М. Б. Мітіна та О. Л. Нарочницького,

головного редактора журналу «Общественные науки и современность» И. Р. Григулевича, від багатьох інших учених і колективів наукових установ.

У слові-відповіді ювіляр щиро подякував за високу оцінку його науково-організаційної й громадської діяльності і запевнив, що віддасть усі свої сили і знання справі Комуністичної партії, розвитку радянського суспільствознавства.

А. М. Шлепаков виступив на засіданні з науковою доповіддю про підсумки Всесвітнього конгресу «Освіта і роззброєння» та перспективи досліджень з міжнародної проблематики.

Б. М. Забарко (Київ)

ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЙ І МОНОГРАФІЙ

7 квітня 1980 р. президія Республіканської Ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва розглянула і схвалила теми кандидатських дисертацій і монографій.

КАНДИДАТСЬКІ ДИСЕРТАЦІЇ

Макогон В. П. (Київ) — Вплив ідей В. І. Леніна на розвиток тактичних поглядів соціал-демократії Королівства Польського і Литви в період першої російської революції. 1905—1907 рр.

Поляков С. І. (Дніпропетровськ) — В. І. Ленін. Закордонна операційна база та її місце в будівництві марксистської партії нового типу (1900—1917 рр.).

Бронников В. Д. (Дніпропетровськ) — Діяльність Комуністичної партії по залученню інтелігенції до соціалістичного будівництва. (На матеріалах України. 1918—1920 рр.)

Брошеван В. М. (Сімферополь) — Комуністична партія — організатор збройного захисту завоювань революції в Криму в роки громадянської війни і іноземної воєнної інтервенції (1918—1920 рр.).

Анісімов Б. В. (Київ) — Комуністична партія — організатор братнього співробітництва народів СРСР. (На матеріалах РРФСР і УРСР. 1933—1941 рр.).

Примуш Н. В. (Донецьк) — Партійне керівництво діяльністю профспілок у розвитку вугільної промисловості України (1933—1937 рр.).

Федін В. П. (Київ) — Партійно-радянська преса України в боротьбі за здійснення ленінського кооперативного плану (1928—1933 рр.).

Циганок М. Ф. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії по ідейно-політичному вихованню особового складу в період будівництва Військово-Морського Флоту (1921—1928 рр.).

Яцун О. І. (Запоріжжя) — Діяльність Комуністичної партії по підготовці керівних кадрів на Україні у відбудовний період (1921—1925 рр.).

Денисов Я. Я. (Львів) — Діяльність Комуністичної партії по вихованню радянських воїнів у дусі пролетарського інтернаціоналізму в період визволення Чехословаччини від німецько-фашистських загарбників. (1944—1945 рр. На матеріалах 1, 2 і 4-го Українських фронтів).

Метленков М. І. (Житомир) — Роль військових рад і політорганів фронтів і армій у становленні і розвитку партизанського руху на Україні в перший період Великої Вітчизняної війни.

Сілюков О. І. (Київ) — Діяльність політорганів і партійних організацій Збройних Сил по поданню допомоги трудящим України у відбудові народного господарства (1943—1945 рр.).

Яворський К. М. (Київ) — Пропаганда газетою «Правда» пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів СРСР у роки Великої Вітчизняної війни.

Красніков О. О. (Полтава) — Партійне керівництво підготовкою механізаторських кадрів сільського господарства. (На матеріалах України. 1946—1950 рр.).

Букетов І. М. (Київ) — Діяльність КПРС по розвитку суспільно-політичної активності робітничого класу. (З досвіду роботи партійних організацій України. 1971—1976 рр.).

Байталюк А. О. (Київ) — Партійне керівництво трудовим вихованням учнів загальноосвітньої школи в умовах розвинутого соціалістичного суспільства.

Голубчик Д. М. (Дніпропетровськ) — Діяльність КПРС по розвитку інтернаціональних зв'язків робітничого класу СРСР з робітничим класом країн — членів РЕВ у 1971—1975 рр. (Досвід Комуністичної партії України).

Гребцов В. М. (Одеса) — Діяльність партійних організацій України по розвитку соціалістичного змагання в суднобудівній промисловості (1971—1975 рр.).

Дедков М. В. (Дніпропетровськ) — Використання пам'ятників революційної, бойової і трудової слави в комуністичному вихованні трудящих. (З досвіду роботи партійних організацій України).

Журбелюк Г. В. (Запоріжжя) — Діяльність Комуністичної партії України по інтернаціональному вихованню робітничого класу. (1971—1975 рр.).

Заболотний Г. Д. (Одеса) — Діяльність КПРС по забезпеченню розвитку засобів зв'язку. (На матеріалах України. 1971—1980 рр.).

Затулко В. К. (Дніпропетровськ) — Діяльність Компартії України по поліпшенню матеріального добробуту робітничого класу республіки в роки восьмої п'ятирічки.

Кукушкіна В. О. (Київ) — Діяльність Компартії України по підвищенню ролі культурно-освітніх установ в ідейно-політичній роботі на селі (1971—1975 рр.).

Кукса В. В. (Київ) — Роль партійної преси в підвищенні ефективності сільсько-господарського виробництва. (На матеріалах України. 1971—1975 рр.).

Кязімова Г. Ф. (Одеса) — Діяльність КПРС по підготовці кадрів робітничого класу. (На матеріалах технічних училищ України. 1966—1980 рр.).

Котікова Л. О. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії по розвитку співробітництва народів СРСР у галузі художньої культури. (На матеріалах Української РСР і Білоруської РСР. 1962—1975 рр.).

Павлюк В. І. (Івано-Франківськ) — Діяльність КПРС і СЕПН по дальшому зміцненню братніх зв'язків між трудящими СРСР і НДР (1976—1980 рр.).

Ротко Н. В. (Київ) — Досвід партійних організацій міст-героїв України по військово-патріотичному вихованню трудящих (1965—1980 рр.).

Руденко В. Т. (Одеса) — Діяльність парторганізацій України по зміцненню трудової дисципліни серед робітничої молоді промислових підприємств (1971—1980 рр.).

Стасюк О. С. (Київ) — Діяльність партійних організацій України по формуванню активної життєвої позиції колгоспної молоді (1971—1975 рр.).

Тимошенко А. С. (Донецьк) — Діяльність Комуністичної партії України по ідейно-політичному вихованню робітничого класу (1976—1980 рр.).

Чоповський М. Ю. (Івано-Франківськ) — Удосконалення партійного керівництва сільським господарством на основі рішень XXIV з'їзду КПРС. (На матеріалах партійних організацій Української РСР).

Карпунов В. М. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії по дальшому піднесенню матеріального добробуту і культурного рівня робітничого класу. (На матеріалах Української РСР. 1971—1975 рр.).

Дихтяр І. П. (Харків) — Діяльність Комуністичної партії по ідейно-політичному вихованню комсомольців і молоді в період громадянської війни і іноземної воєнної інтервенції. (На матеріалах України. 1918—1920 рр.).

Ковтуненко М. С. (Київ) — Організаційне зміцнення комсомольських організацій України на основі рішень XXIII—XXIV з'їздів КПРС.

Литвинець Т. Д. (Полтава) — Діяльність Комуністичної партії України по вихованню сільської молоді на прикладі життя і діяльності В. І. Леніна (1960—1970 рр.).

Матійченко В. І. (Київ) — Партійне керівництво комуністичним вихованням у комсомольсько-молодіжних колективах. (На матеріалах промислових підприємств Української РСР. 1971—1975 рр.).

Мелешко І. П. (Львів) — Діяльність партійних організацій України по інтернаціональному вихованню студентської молоді (1971—1975 рр.).

Навка І. О. (Донецьк) — Комсомол України — активний помічник Комуністичної партії у розвитку вугільної промисловості (1926—1932 рр.).

Покуса Г. М. (Кам'янець-Подільський) — Військово-патріотичне виховання учнів середніх профтехучилищ в умовах розвинутого соціалізму.

Піскун О. І. (Суми) — Партійне керівництво діяльністю комсомолу по організації і розвитку руху студентських трудових загонів (1961—1980 рр.).

Приступенко Т. А. (Київ) — Роль комсомольської преси в розвитку науково-технічної творчості молоді (1971—1975 рр.).

Столбуненко М. М. (Одеса) — Діяльність Комуністичної партії по моральному вихованню молоді промислових підприємств України (1971—1975 рр.).

Скорченко Ю. О. (Ворошиловград) — Комсомол України — активний помічник Комуністичної партії в підвищенні продуктивності праці шахтарів (1966—1970 рр.).

Токарев Г. П. (Київ) — Патріотичне і інтернаціональне виховання допризовної молоді. (З досвіду роботи партійних організацій України. 1966—1975 рр.).

Черченко Ю. А. (Київ) — Комсомол України — активний помічник Комуністичної партії в боротьбі за підвищення продуктивності праці. (На матеріалах Української РСР. 1971—1975 рр.).

Гриценко І. С. (Київ) — Організаційне та ідейно-політичне зміцнення партійних організацій вузів і наукових установ України на основі рішень XXIV з'їзду КПРС.

Долот Т. М. (Київ) — Здійснення ленінського принципу колективності керівництва в первинних партійних організаціях України (1966—1970 рр.).

Курко Я. С. (Чернівці) — Ідейно-виховна робота партійних організацій в умовах виробничих об'єднань промисловості України (1971—1980 рр.).

Луцькянчук С. В. (Київ) — Роль пер-

винних партійних організацій України в піднесенні ефективності сільськогосподарського виробництва (1971—1975 рр.).

Мігрін Г. П. (Київ) — Військова преса періоду Великої Вітчизняної війни як джерело вивчення досвіду партійно-політичної роботи в діючій армії.

Орлова Т. В. (Київ) — Критика буржуазних фальсифікацій питань партійного будівництва в умовах розвинутого соціалізму. (Історіографія проблеми).

Чернега С. П. (Одеса) — Критика буржуазних фальсифікацій історії боротьби партії більшовиків за створення політичної армії соціалістичної революції. (На матеріалах історіографії ФРН).

Шиманський І. Ф. (Хмельницький) — Наукове і практичне використання документів архівного фонду КПРС. (На матеріалах України. 1970—1980 рр.).

Корогод Г. І. (Суми) — Публіцистика — джерело вивчення боротьби Комуністичної партії за соціалістичну реконструкцію народного господарства. (На матеріалах України).

МОНОГРАФІЇ

Колективна монографія (Харків) — Питання боротьби партії більшовиків за створення революційної армії буржуазно-демократичної революції в творах В. І. Леніна.

Колективна монографія (Київ) — Діяльність КПРС по удосконаленню управління соціально-економічним розвитком радянського суспільства в умовах розвинутого соціалізму.

Колективна монографія (Харків) — Діяльність Комуністичної партії України по правовому вихованню трудящих у період побудови соціалізму і комунізму.

Колективна монографія (Київ) — Ідейно-політичне і моральне виховання студентів вищої технічної школи.

Колективна монографія (Комунарськ) — Зростання ролі засобів масової інформації в комуністичному вихованні трудящих України (1917—1961 рр.).

Комплексна тема (Одеса) — Боротьба Комуністичної партії України за здійснення планів капітального будівництва в умовах розвинутого соціалізму.

Богиня Л. П. (Київ) — Боротьба більшовиків Донбасу за завоювання масових організацій робітничого класу в період підготовки і проведення соціалістичної революції.

Білан В. Т. (Київ) — Партійне керівництво розвитком торгівлі в період створення фундаменту соціалізму. (На матеріалах Української РСР. 1921—1932 рр.).

Білоцерківський В. Я. (Харків) — Комуністична партія — організатор культурної революції на Україні (1926—1937 рр.).

Горбань Ю. А. (Київ) — Ленінським курсом індустріалізації. (Керівництво Компартії України розвитком промисловості республіки. 1926—1937 рр.).

Олійник М. М. (Харків) — Здійснення ленінських принципів партійного керівництва масовими організаціями трудящих (1921—1925 рр.).

Горпинюк І. Д. (Дніпропетровськ) — Партійне керівництво штабами партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни.

Костриба П. М. (Київ) — Ідейно-політична робота партії на тимчасово окупованій ворогом території України в роки Великої Вітчизняної війни.

Столяр П. С. (Одеса) — Комуністична партія — організатор масового героїзму радянських воїнів на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Цуманенко М. В. (Харків) — Ідейно-політична робота в армії у завершальний період Великої Вітчизняної війни. (На матеріалах 1—4 Українських фронтів).

Горбенко Л. Л. (Кривий Ріг) — Ідеологічне забезпечення трудової активності колгоспного селянства (1965—1975 рр.).

Дмитроченко М. Ф. (Харків) — Партійне керівництво організаційно-господарським зміцненням колгоспів України в умовах розвинутого соціалізму (1961—1975 рр.).

Євсєєв Є. Т. (Харків) — Діяльність Компартії України по трудовому вихованню працівників сільського господарства в період розвинутого соціалізму.

Канавенко С. А. (Харків) — Діяльність Компартії України по трудовому вихованню робітників в умовах розвинутого соціалізму.

Руденко Р. Г. (Харків) — Діяльність Комуністичної партії по розвитку технічної творчості робітничого класу в умовах розвинутого соціалізму. (На матеріалах промисловості України).

Глазунова Н. І. (Дніпродзержинськ) — Партійне керівництво системою професійно-технічної освіти молоді в умовах розвинутого соціалізму.

Киричек Р. І. (Харків) — Партійне керівництво діяльністю комсомольських організацій у визволених районах СРСР у роки Великої Вітчизняної війни.

Спирін О. А. (Київ) — Розвиток і здійснення ленінських принципів кадрової політики в умовах розвинутого соціалізму. (Досвід партійних організацій України).

Дрожжін В. П. (Київ) — Комуністична партія — натхненник і організатор трудових подвигів українського народу в роки Великої Вітчизняної війни. (Історіографія проблеми).

Колотєв В. В. (Харків) — Партійне керівництво соціалістичним змаганням у період побудови соціалізму. (Історіографія проблеми).

Скотаренко П. Я. (Харків) — Партія більшовиків у період реакції. (Історіографічний нарис).

Волох Г. І. (Київ) — Комуністична партія в боротьбі за прискорений розвиток електроенергетики в період комуністичного будівництва (1959—1965 рр.).

АНТОН ГРИГОРОВИЧ СЛЮСАРСЬКИЙ

2 березня 1980 р. помер доктор історичних наук, найстаріший професор Харківського державного університету ім. О. М. Горького А. Г. Слюсарський.

Він народився в 1901 р. на Волині в бідній селянській сім'ї. Свою трудову діяльність почав в 11 років робітником приватної взуттєвої майстерні. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції А. Г. Слюсарський працював у друкарнях Одеси.

В 1922 р. він — слухач підготовчих курсів, а потім робфаку при Київському інституті народної освіти (КІНО). Після закінчення вузу навчався в аспірантурі й одночасно викладав історію СРСР у КІНО.

З 1931 р., після закінчення аспірантури, А. Г. Слюсарський перебував на партійній роботі: завідував культпропвідділом Оржицького райкому партії (Полтавська область), був молодшим науковим співробітником Іспарту ЦК КП(б)У.

Починаючи з 1934 р. і до кінця свого життя Антон Григорович працював у Харківському університеті, багато років очолював історичний факультет. У 1945 р. успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Комітети незаможних селян України в 1920—1921 рр.». Його перу належить близько 100 наукових праць, серед

яких значне місце займають дослідження з історії соціально-економічного розвитку України XVII—XIX ст. Зокрема, високу оцінку науковій громадськості одержала монографія «Соціально-економічний розвиток Слобожанщини». А. Г. Слюсарський успішно розробляв і питання історії Харківського державного університету.

Він був заступником головного редактора тому «Харківська область» багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР».

Член Комуністичної партії Радянського Союзу з 1928 р., Антон Григорович віддавав свої сили партійній і громадсько-політичній роботі: неодноразово обирався делегатом районних партійних конференцій, постійно виступав з лекціями перед трудящими Харкова і Харківської області.

Він брав активну участь у роботі харківського обласного Товариства охорони пам'яток історії та культури, був членом президії республіканської організації.

За плідотворну наукову й суспільно-політичну діяльність А. Г. Слюсарський нагороджений двома орденами «Знак Пошани» і трьома медалями.

Пам'ять про Антона Григоровича Слюсарського назавжди залишиться в серцях його товаришів, колег, учнів.

ОЛЕКСАНДР СТЕПАНОВИЧ КУДЛАЙ

На 77 році життя помер член КПРС з 1930 р., ветеран Великої Вітчизняної війни, доктор історичних наук, професор Олександр Степанович Кудлай.

О. С. Кудлай народився 11 жовтня 1903 р. в селі Грунь Сумської області у родині бідняка. Був учителем, потім займав посаду директора технікуму. З 1932 по 1957 рр. перебував в рядах Збройних Сил СРСР, пройшов шлях від викладача артилерійської військової школи до заступника начальника Політуправління Військового Округу. За активну участь у боях проти німецько-фашистських загарбників нагороджений орденами Бойового Червоного Прапора, Вітчизняної війни I ступеня, Червоної Зірки, багатьма медалями.

О. С. Кудлай закінчив Інститут Червоної професури та ад'юнктуру Військово-політичної академії ім. В. І. Леніна. В 1955 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Боротьба трудящих Харківщини за відбу-

дову промисловості і сільського господарства», а в 1967 р. — докторську дисертацію на тему «Робітничий клас України в боротьбі за відбудову і розвиток промисловості (1945—1955 рр.)».

З 1958 р., після звільнення з лав Радянської Армії, працював старшим науковим співробітником в Інституті історії партії при ЦК Компартії України, а потім — в Інституті історії АН УРСР. Йому належать 3 монографії, присвячені робітничому класу, 10 брошур, статті та інші наукові праці загальним обсягом понад 100 друкованих аркушів. З 1967 р. О. С. Кудлай займався педагогічною роботою — викладав у Київському державному художньому інституті, займав посаду заступника завідувачого кафедрою марксизму-ленінізму.

Олександр Степанович був чуйним, вимогливим і справедливим товаришем. Світла пам'ять про нього назавжди збережеться в серцях тих, хто знав його.

НОВІ КНИГИ

АНТОНЕНКО В. Г., МАНОХА О. Є. Дальша інтернаціоналізація духовного життя радянського народу.— К.: т-во «Знання» УРСР, 1980.—48 с.

БИРМАН М. А. Формирование и развитие болгарского пролетариата. 1878—1923 гг.— М.: Наука, 1980. — 352 с.

БІЛИК Б. І. Ленінське братерство народів: Діяльність Компартії по дальшому зміцненню дружби і співробітництва укр. народу з брат. народами СРСР. 1946—1961 рр.—К.: Вища школа. Вид-во при КДУ, 1980.—119 с.

Забастовочная борьба трудящихся. Конец XIX в.—70-е гг. XX в.—М.: Наука, 1980.—502 с.

ЗАМЛИНСКИЙ В. А. По велению интернационального долга: Выполнение КПСС, сов. народом своего интерн. долга в борьбе против герм. фашизма во второй мировой войне 1939—1945 гг.— К.: Вища школа. Головное изд-во, 1980.—303 с.

ИВАНЧЕНКО И. Г. Идеологическая диверсия империализма: система, содержание, направленность.—К.: Наук. думка, 1980.—387 с.

КАРЦЕВ В. Кржижановский.—М.: Мол. гвардия, 1980.—333 с.

КОЗЛОВСКИЙ Ч. Очерки истории польского рабочего движения. М.: Политиздат, 1980.—383 с.

КОНАШЕВИЧ В. Д. Летописцы братского единения.—К.: Политиздат Украины, 1980.—111 с.

Крым. Памятники славы и бессмертия.—Симферополь: Тазрия, 1980.—174 с.

ЛЮБИНА Г. И. Формирование основ научной политики во Франции: С начала XX в. до второй мировой войны.— М.: Наука, 1980.—208 с.

МАЗУРОВ В. М. США — Китай — Япония: перестройка межгосударственных отношений. 1969—1979.— М.: Наука, 1980.—214 с.

Международное рабочее движение: Справочник.— М.: Политиздат, 1980.—413 с.

МИХАЙЛОВ М. И. У истоков великого движения.— М.: Наука, 1980.—207 с.

Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації.— К.: Політвидав України, 1980.—318 с.

НЕМЯТЫЙ В. Н. Всенародная борьба против экономических мероприятий фашистских оккупантов на Украине (1941—1944 гг.). — К.: о-во «Знание» УССР, 1980.—62 с.

Новая история Вьетнама.— М.: Наука, 1980.—717 с.

ОСТАФІЙЧУК К. Ф. У боротьбі за науково-технічний прогрес: (З досвіду роботи парт. орг. України по здійсненню наук.-техн. політики КПРС в умовах розвинутого соціалізму).— К.: Політвидав України, 1980.—206 с.

ПАВЛОВСКИЙ О. А. Луначарский.— М.: Мысль, 1980.—207 с.

ПАНЧЕНКО П. П., ТАЛАН Є. П. Світлий час колгоспного селянства.— К.: Політвидав України, 1980.—111 с.

ПЕТРОВ В. И. Отражение Страной Советов нашествия германского империализма в 1918 году.— М.: Наука, 1980.—416 с.

Полное собрание русских летописей: Т. 35. Летописи белорусско-литовские.— М.: Наука, 1980.—307 с.

ПОРТЯННИКОВ И. С. Развивающиеся страны: проблемы внешне-экономических связей.— М.: Политиздат, 1980.—127 с.

Промышленность и рабочий класс Украинской ССР. 1946—1950: Сборник документов и материалов.— К.: Наук. думка, 1980.—555 с.

Рабочий класс в мировом революционном процессе: Ежегодник.— М.: Наука, 1980.—519 с.

РЕШЕТОВ П. М. Молодь робить вибір: Становище і боротьба молоді капіталіст. країн Заходу проти імперіалізму, за мир, демократію і соціал. прогрес.— К.: Політвидав України, 1980.—105 с.

САФРОНОВ Ф. Г. Русские промыслы и торги на северо-востоке Азии в XVII — середине XIX в.— М.: Наука, 1980.—142 с.

СЕДНІВ В. В. Агресивний курс Пекіна — загроза миру і безпеки народів.— К.: т-во «Знання» УРСР, 1980.— 48 с.

Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941—1945: Документы и материалы в 3-х т.— К.: Наук. думка, 1980.

Т. З. Украинская ССР в завершающий период Великой Отечественной войны (1944—1945 гг.). 591 с.

СССР — Австрия. 1938—1979 гг.: Документы и материалы.— М.: Политиздат, 1980.—519 с.

СССР и проблемы межгосударственного сотрудничества.— М.: Международные отношения, 1980.—248 с.